

ИНСТИТУТ ЗА
СРПСКИ ЈЕЗИК
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ
НАУКА И УМЕТНОСТИ
МОНОГРАФИЈЕ

13

Радмила Жугић

**ИСКАЗИВАЊЕ ГЕНИТИВНИХ
ЗНАЧЕЊА У ГОВОРУ
ЈАБЛАНИЧКОГ КРАЈА
(У СВЕТЛУ ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИХ
ГОВОРА КАО ЦЕЛИНЕ)**

Београд
2010

Радмила Жугић

ИСКАЗИВАЊЕ ГЕНИТИВНИХ ЗНАЧЕЊА
У ГОВОРУ ЈАБЛАНИЧКОГ КРАЈА
(У СВЕТЛУ ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИХ ГОВОРА
КАО ЦЕЛИНЕ)

SERBIAN LANGUAGE INSTITUTE OF SASA
Monographs 13

Radmila Žugić

EXPRESSING GENITIVAL
MEANINGS IN THE SPEECH
OF THE REGION OF JABLANICA
(IN THE CONTEXT OF THE PRIZREN-TIMOK
DIALECTS AS A WHOLE)

BELGRADE
2010

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ
Монографије 13

Радмила Жугић

ИСКАЗИВАЊЕ ГЕНИТИВНИХ
ЗНАЧЕЊА У ГОВОРУ
ЈАБЛАНИЧКОГ КРАЈА
(У СВЕТЛУ ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИХ
ГОВОРА КАО ЦЕЛИНЕ)

БЕОГРАД
2010

ISBN 978-86-82873-31-0

Уредник серије:

проф. др Александар Лома,
дописни члан САНУ

Рецензенти:

проф. др Недељко Богдановић
проф. др Софија Милорадовић

Тираж: 700

Издавање ове књиге финансијски је помогло
Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије

Издаје: Институт за српски језик САНУ

Припрема и штампа: Чигоја штампа, Београд

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41'282.2
81116341'366543

ЖУГИЋ, Радмила, 1952-

Исказивање генитивних значења у говору
Јабланичког краја : (у светлу
призренско-тимочких говора као целине /
Радмила Жугић. – Београд : Институт за српски
језик САНУ, 2010 (Београд : Чигоја штампа). –
226. стр. ; 24 ст. – (Монографије /
[Институт за српски језик САНУ] ; 13)

На спор. насл. стр. : Expressing Genitival
Meanings in the Speech of the Region of
Jablanica (in the Context of the
Prizren-Timok Dialects as a Whole). – Тираж
700. – О аутору: стр. 225-226. – Напомене и
библиографске референце уз текст. – Резюме:
Выражение генитивных значений в говоре
Ябланичского края (в свете
призренско-тимочских говоров в целом). –
Библиографија: стр. 217-220.

ISBN 978-86-82873-31-0

1. Ств. насл. на упор. насл. стр.

а) Српски језик – Говори – Јабланички крај

б) Српски језик – Генитив

COBISS.SR-ID 178684684

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	13
УВОД	15
Географски положај јабланичког краја и границе распростирања	15
Етнички састав становништва.....	15
Дијалекатско одређење јабланичког краја	16
Досадашње проучавање говора јабланичког краја.....	19
Циљеви истраживања.....	21
Метод прикупљања грађе за проучавање синтаксе падежа	22
Методологија израде студије и њена концепција.....	23
О општем падежу (ОП), типу падежне дефлекције и значају предлога	25
ИСКАЗИВАЊЕ ГЕНИТИВНИХ ЗНАЧЕЊА.....	29
Опште напомене о генитиву.....	29
ЕКВИВАЛЕНТИ АДНОМИНАЛНОГ БЕСПРЕДЛОШКОГ ГЕНИТИВА	31
Исказивање посесивних значења еквивалентима адноминалног беспредлошког генитива и генитивних синтагми с предлозима ОД и У.....	31
Посесивни придев као еквивалент беспредлошког посесивног генитива	31

Предлошко-падежна конструкција ОД+ОП као еквивалент посесивне генитивне синтагме ОД+Г и беспредлошког посесивног генитива	33
Беспредлошки општи падежни облик и предлошко-падежна веза ОД+ОП као еквивалент партитивно-посесивног адноминалног беспредлошког генитива	35
Предлошко-падежна синтагма У+ОП у генитивној функцији као еквивалент посесивне генитивне синтагме У+Г	36
Беспредлошки општи падежни облик и синтагма ОД+ОП уз девербативне именице у функцији субјекатског генитива	36
Беспредлошки општи падежни облик уз девербативне именице у функцији објекатског генитива	37
Предлошко-падежна синтагма С/САС/СЪС+ОП у генитивној функцији као еквивалент квалитативног генитива.....	38
Закључак.....	39
ЕКВИВАЛЕНТИ ПАРТИТИВНОГ	
БЕСПРЕДЛОШКОГ ГЕНИТИВА.....	40
Синтагме са бројем као партитивном речи и именицом као партитивном допуном у општем падежу са генитивном функцијом	41
Синтагме са именичким партитивним квантификатором и именицом као партитивном допуном у општем падежу са генитивном функцијом.....	44
Синтагме са прилошким квантификатором као партитивним чланом и именицом као партитивном допуном у општем падежу са генитивном функцијом	49
Беспредлошки општи падежни облик и синтагматске везе С/ЗА+ОП као допуна придева – еквиваленти беспредлошког партитивног генитива као допуне придева.....	50
Закључак.....	53

ЕКВИВАЛЕНТИ АДВЕРБАЛНОГ БЕСПРЕДЛОШКОГ ГЕНИТИВА	54
Еквиваленти беспредлошког генитива у функцији допуне глагола (егзистенцијално, партитивно, аблативно, генитива игре и др. значења)	55
Еквиваленти потврдних конструкција с глаголима <i>имаји</i> и <i>бији</i>	57
Еквиваленти одричних конструкција с глаголима <i>немаји</i> и <i>не бији</i>	59
Закључак	69
Еквиваленти темпоралног беспредлошког генитива	71
Закључак	77

ЕКВИВАЛЕНТИ ГЕНИТИВНИХ ПРЕДЛОШКО-ПАДЕЖНИХ СИНТАГМИ

ПРЕДЛОШКО-ПАДЕЖНЕ СИНТАГМЕ ПРОСТОРНЕ И МЕСНЕ СЕМАТИКЕ	78
Предлошко-падежне синтагме ОД+ОП	79
Предлошко-падежне синтагме ДО+ОП	82
Предлошко-падежне синтагме КУДЕ+ОП	84
Предлошко-падежне синтагме ИЗ+ОП	87
Предлошко-падежне синтагме ПРЕКО+ОП	89
Предлошко-падежне синтагме ОКО+ОП	91
Предлошко-падежне синтагме ПОРЕД/СПОРЕД+ОП	93
Предлошко-падежне синтагме ПОЗА+ОП	94
Предлошко-падежне синтагме ВИШЕ/ЛОВИШЕ/ИЗВИШЕ+ОП	97
Предлошко-падежне синтагме ИЗНАД+ОП	99
Предлошко-падежне синтагме ИСПОД+ОП	100
Предлошко-падежне синтагме ИСПРЕД+ОП	103
Предлошко-падежне синтагме ИЗМЕЂУ+ОП	109
Предлошко-падежне синтагме ВРЗ+ОП	111
Предлошко-падежне синтагме НАСРЕД/УСРЕД+ОП	113
Предлошко-падежне синтагме СПРОТИВ+ОП	114

Предлошко-падежне синтагме БЛИЗО+ОП	114
Закључак	117
ПРЕДЛОШКО-ПАДЕЖНЕ СИНТАГМЕ	
ТЕМПОРАЛНОГ ЗНАЧЕЊА	125
Темпоралне предлошко-падежне синтагме ОД+ОП	125
Темпоралне предлошко-падежне синтагме ДО+ОП	126
Темпоралне предлошко-падежне синтагме ИЗ+ОП	127
Темпоралне предлошко-падежне синтагме ПРЕКО+ОП....	129
Темпоралне предлошко-падежне синтагме ОКО+ОП.....	129
Темпоралне предлошко-падежне синтагме (У)ОЧИ+ОП ...	130
Темпоралне предлошко-падежне синтагме	
ПОСЛЕ/ПО+ОП	131
Темпоралне предлошко-падежне синтагме ПРЕ+ОП.....	132
Темпоралне предлошко-падежне синтагме УСРЕД+ОП ..	133
Закључак	134
ПРЕДЛОШКО-ПАДЕЖНЕ СИНТАГМЕ	
УЗРОЧНОГ ЗНАЧЕЊА	134
Генитивне предлошко-падежне синтагме.....	136
Предлошко-падежне синтагме ДО+ОП	136
Предлошко-падежне синтагме ЗБОГ+ОП	138
Предлошко-падежне синтагме ЗАРАД/РАДИ+ОП	142
Предлошко-падежне синтагме ИЗ+ОП	143
Предлошко-падежне синтагме ОД+ОП	147
Акузативне предлошко-падежне синтагме ЗА+А/ОП.....	152
Закључак	155
ПРЕДЛОШКО-ПАДЕЖНЕ СИНТАГМЕ	
ЗА ИЗУЗИМАЊЕ	158
Предлошко-падежне синтагме БЕЗ+ОП	
у функцији генитива	158
Предлошко-падежне синтагме ОСВЕМ+ОП	
у функцији генитива	161

Предлошко-падежне синтагме ИСПРЕКО+ОП у функцији генитива	162
Закључак.....	163
ПРЕДЛОШКО-ПАДЕЖНЕ СИНТАГМЕ ЗА ОДРЕЂИВАЊЕ ОДНОСА	
ЗАМЕНЕ	164
Закључак.....	165
ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА.....	166
О ИСКАЗИВАЊУ ГЕНИТИВНИХ ЗНАЧЕЊА У ГОВОРУ ЈАБЛАНИЧКОГ КРАЈА	166
О ШИРИНИ УПОТРЕБЕ НЕКИХ ПРЕДЛОГА У РЕАЛИЗАЦИЈИ ГЕНИТИВНИХ ЗНАЧЕЊА И СУЖАВАЊУ ГЕНИТИВНОГ СЕМАНТИЧКОГ ПОЉА ПАДЕЖНОМ СИНОНИМИЈОМ.....	179
ИНВЕНТАР ГЕНИТИВНИХ ПРЕДЛОГА У ГОВОРУ ЈАБЛАНИКОГ КРАЈА И ЊИХОВ ОДНОС ПРЕМА ГЕНИТИВНИМ ПРЕДЛОЗИМА У СТАНДАРДНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	181
ИСКАЗИВАЊЕ ГЕНИТИВНИХ ЗНАЧЕЊА У ЈАБЛАНИЧКОМ ГОВОРУ И ЊЕГОВ ОДНОС ПРЕМА ОСТАЛИМ ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИМ ГОВОРИМА	183
ТЕКСТОВИ	185
РЕЗИМЕ	208
ЛИТЕРАТУРА.....	217
СКРАЋЕНИЦЕ.....	222
Техничке скраћенице.....	222
Скраћенице часописа и публикација	213
О АУТОРУ.....	225

Сину Филију

*да га ова књига стално води њравим
живојним вредноћима
и сујругу, мр Радивоју Жугићу – мом никад
изневереном ослоњу у њривајном живојну
и научној раду*

ПРЕДГОВОР

Монографија *Исказивање генитивних значења у говору јабланичког краја (у светлу њризренско-тимочких говора као целине)* представља резултат вишегодишњих, опсежних теренских истраживања јабланичког говора на подручју јужне Србије.

Из богате и аутентичне дијалекатске грађе, добијене снимањем и бележењем, апстраховани су сви релевантни елементи који упућују на разноврсне начине исказивања генитивних значења у говору јабланичког краја.

Опредељење аутора за истраживањем еквивалената генитивног падежног облика проистекло је из семантичке комплексности овог падежа којим се могу изразити централна синтаксичка значења, великог обима функција које он може вршити, као и великог инвентара предлога који се везују за генитив, односно за општи падеж у генитивној функцији.

Резултати истраживања начина исказивања генитивних значења у говору јабланичког краја, упоређени са стањем у осталим њризренско-тимочким говорима, откривају позамашни део синтаксичких прилика не само у испитиваном говору, већ и у осталим говорима њризренско-тимочке дијалекатске зоне који досад углавном нису посебно разматрани у нашим традиционалним дијалектолошким монографијама.

За аутентичну и поуздану дијалекатску грађу на којој се ова књига темељи, топле изразе искрене захвалности упућујем добрим, једноставним, вредним, пожртвованим и за комуникацију увек спремним људима с овог подручја – мојим информаторима.

На помоћи у припремању рукописа књиге за штампу, захваљујем рецензентима књиге, проф. др Недељку Богдановићу и проф. др Софији Милорадовић.

Захвалност упућујем и Научном већу Института за српски језик САНУ које је ову књигу уврстило у издавачки план Института, препору-

чивши је Министарству за науку и технолошки развој Републике Србије за финансирање штампања.

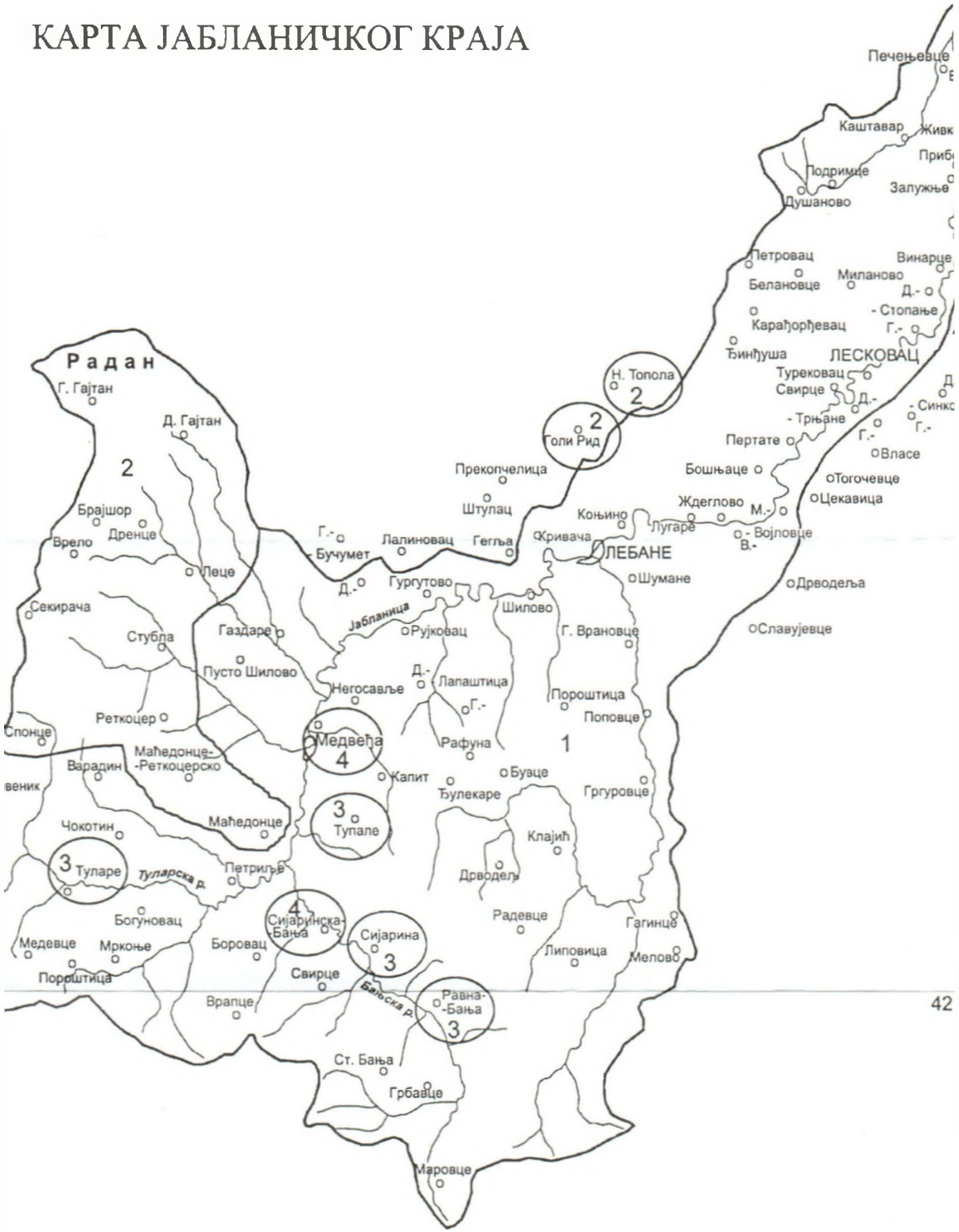
У Београду,
на Савиндан, 27. 1. 2010. г.

др Радмила Жугић,
научни саветник

21° 30'

21° 45'

КАРТА ЈАБЛАНИЧКОГ КРАЈА

ГЕНДА

1:0000

ужноморавски говор
 источнохерцеговачки говор
 мешовити говор (Срби и Шиптари)
 мешовити говор (Срби, Црногорци и Шиптари)

21° 30'

21° 45'

УВОД

Географски положај јабланичког краја и границе његовог простора

1. Јабланички крај обухвата насеља у сливу реке Јабланице и заједно са сливовима Пусте реке и Ветернице простире се у средишњем делу леве стране слива Јужне Мораве.¹

Пратећи вододелнице слива Јабланице, ово подручје је са северозапада омеђено планином Раданом, са севера сливом Пусте реке, односно пусторечким крајем, са североистока средишњим делом леве стране слива Јужне Мораве. Слив Ветернице представља источну границу подручја јабланичког краја, а његову југоисточну границу чини врањски крај. Јабланички крај је са јужне и западне стране отворен према Косову.²

Етнички састав становништва

2. Превасходан циљ приложене карте јабланичког краја јесте дијалекатско одређење уцртаних насеља, али она такође показује и етничку структуру становништва које насељава овај крај. У највећем броју насеља (56), обележених на карти бројем један (1), живи искључиво стариначко српско становништво, али је његово присуство у значајној мери забележено и у насељима која су на карти означена бројевима три (3) и четири (4). Ова насеља одликује мешовита етничка структура, па тако у насељеним местима под три (3), поред српског живи и шиптарско

¹ Илић 1978: 5.

² За утврђивање граница јабланичког краја у геоморфолошком смислу, као и за израду овде приложене карте наведеног подручја, искрену захвалност дугујем мр Јелени Ковачевић-Мајкић, сараднику Географског института САНУ.

становништво, а у насељима под четири (4), суживот деле Срби, Црногорци и Шиптари. Северозападни део јабланичког краја са осам насељених места, као и два насеља на самом ободу североисточне вододелнице јабланичког краја, обележених на карти бројем два (2), насељава досељеничко становништво из Црне Горе које је ове просторе настанило крајем 19. века.

Ови подаци упућују на чињеницу, да је у јабланичком крају процентуално далеко најзаступљеније српско становништво које како у аутохтоним, тако и у мешовитим насељима говори призренско-јужноморавским дијалектом. Шиптарски живаљ у неофицијелној и међусобној комуникацији користи албански језик, будући да је званични језик проучаване области српски језик. Црногорци, независно од тога да ли живе у етнички аутохтоним или мешовитим насељима, и данас чувају неизмењени херцеговачко-крајишки дијалекат.

Дијалекатско одређење јабланичког краја

3. У Белићевим *Дијалектима источне и јужне Србије*, у оквиру разматрања јужноморавских говора, помиње се Лесковац са селима источно од њега, Градашницом, Јашуњом и Предејаном, али се не помиње ниједно место са подручја јабланичког краја. Ипак, Белић констатује, да „места (која он не наводи у *Дијалектима*, јер из њих није уносио грађу, а међу њима су и места која припадају јабланичком крају) која се налазе између ове пруге (мисли на пругу која пролази поред Пасјаче, Соколске планине и Петрове Горе) и оних места, која ја ниже спомињем (међу поменутиим местима је и Лесковац са наведеним селима), припадају, у колико нису насељена у најновије време, овоме говору (мисли на јужноморавски)“³.

3. 1. Остављајући по страни насеља са аутохтоним црногорским живљем, као и неколико насељених места мешовите етничке структуре чији је говор претходно елабориран, овде ћемо по азбучном редоследу навести педесет шест (56) насеља јабланичког краја у којима је једино у употреби призренско-јужноморавски дијалекат: Бела^новце, Бошња^це, Бреја^новце, Бу^вце, Ве^лико Во^јловце, Вина^рце, Вра^пце, Га^гинце, Газда^ре, Гор^њо Вр^новце, Гор^њо Стопа^ње, Гргу^руровце, Гургу^тово, До^њи Бучу-

³ Белић 1905: 46.

мет, Доњо Врновце, Доњо Стопање, Доњо Трњане, Душаново, Белекаре (адм. Ђулекаре), Ђинђуша, Ждеглово, Живково, Залужње, Каштавар, Клаић (адм. Клајић), Коњино, Кривача, Лапаштица, Липовица, Лугаре, Мало Војловце, Маровце, Мелово, Миланово, Негосаље (адм. Негосавље), Пертате, Петриље, Петровац, Печењевце, Подримце, Пороштица, Поповце, Прибој, Пусто Шилово, Радевце, Рафуна, Рујковац, Свирце, Турковце (адм. Турековац), Ђеновац, Џерница (адм. Карађорђевац), Џрни Вр (адм. Џрни Врх), Чокотин, Шарце, Шилово и Шумане. Градски пунктови Лебане и Лесковац, из разумљивих разлога, остају ван домања нашег истраживања.

3. 2. Да потцртамо: говор јабланичког краја, свеукупношћу фонетских, морфолошких и синтаксичких особина припада говорима призренско-јужноморавског дијалекта призренско-тимочке дијалекатске области, који је, пак, у сфери дијалектолошких истраживања српског језичког простора, најбоље и најдетаљније проучен српски дијалекат. Наиме, од Белићевих *Дијалеката*⁴ којима је претходила студија Олафа Броха,⁵ говори источне и јужне Србије су дуже од једног века предмет интересовања наших лингвиста који су, управо, резултатима истраживања баш ових говора заузели значајна места у српској дијалектологији.⁶

3. 3. Пошавши од јединственог Белићевог истраживања говора источне и јужне Србије, половином двадесетог века, дијалектолошка истраживања су организовано и систематски, под руководством Међуакадемијског одбора за дијалектолошке атласе на чијем је челу био академик Павле Ивић, научник светских размера, кренула у правцу проучавања говора мањих регија. Методолошки добро утемељени, засновани на исцрпно и детаљно прикупљеној аутентичној грађи, почиње објављивање монографских описа говора. Њихова велика научна тежина проистиче из нових сазнања о дотле прихваћеним границама три дијалекта у оквиру призренско-тимочке дијалекатске области. Тако наша дијалектологија потврђује језичку законитост о превирању и мешању језичких црта најмање два дијалекта у оквиру једне зоне, дотле означене јединственим називом једног дијалекта. У монографијама се истичу и разлози који до тога доводе. Тако на подручју сврљишко-заплањске говорне зоне имамо разграничење сврљишког говора Бучума и заплањског говора Белог По-

⁴ Белић 1905.

⁵ Брох 1903.

⁶ Миливој Павловић, Михаило Стевановић, Данило Барјактаревећ, Недељко Богдановић, Слободан Реметић, Вилотије Вукадиновић, Љубисав Ђирић, Јордана Марковић, Радивоје Младеновић, Радмила Жугић.

тока, нпр. Или, за Заплање, дотле означено као заплањски говор, имамо с једне стране диференцирање заплањске говорне зоне, а с друге стране призренско-јужноморавске говорне зоне. У најужем смислу речи, дијалекатски није монолитно ни подручје Алексиначког Поморавља. Ту се, такође, издвајају преовлађујућа призренско-јужноморавска зона, али и део ове регије са снажним утицајем сврљишког говора. Ревидирају се и границе лужничког и заплањског говора. Рад Станислава Станковића⁷ доноси новину када је реч о дијалекатском дисконтинууму на примеру говора власотиначког краја у коме се сучељавају сва три дијалекта призренско-тимочке дијалекатске области. У насељима на десној обали јужне Мораве која припадају призренско-јужноморавском дијалекту, присутне су и неке језичке црте заплањског говора. У неколико насеља јабланичког краја, уз преовлађујуће призренско-јужноморавске особине, остају до данашњих дана неке од црта заплањског говора, који су у овај крај донели досељеници из Власине.

3. 4. Детаљним истраживањем говора мањих регија у оквиру једног дијалекта, баве се углавном истраживачи поникли на том простору, дакле они који говор дотичне области носе у себи као матерњи говор. Као заљубљеници у филологију уопште, са стеченим богатим лингвистичким знањем, они познавање свог завичајног говора користе као предност, описујући његове језичке црте и контрастирајући га са наученим стандардним језиком. Ово, наравно, није случај само са говорима источне и јужне Србије, већ обухвата испитивање и других дијалеката. Но, наша дијалектологија познаје и истраживаче дијалеката којима то није матерњи говор. Тако су призренско-тимочки и косовско-ресавски говори постали поље интересовања и запажених научних резултата значајних имена у дијалектологији. Призренски говор је описао Слободан Реметић, ресавски говор Асим Пецо у коауторству са носиоцем тог говора Милановићем, топличким говором бавила се Милица Грковић.

3. 5. Монографске описе говора призренско-тимочке дијалекатске области прате и лексикографска дела, дијалекатски речници, који су за дијалектологију подједнако важни као и монографије. Дијалектолог чита говор лексикографски представљен у дијалекатском речнику најмање из одредница, а много више, рекли бисмо чак и у потпуности, из примера преузетих из уста аутентичних представника подручја чији вокабулар речник представља. Није реткост да лексикографском делу претходи увод са кратко назначеним особинама и дијалекатским одре-

⁷ Станковић 1994: 307-315; Станковић 2008.

ђењем дотичног говора. Имамо и примера у којима је аутор речника уложио додатни напор, описавши говор у уводном делу на скоро два ауторска табака, показавши тако његове најбитније фонетске, морфолошке и падежне особине.⁸ Такав је случај са говором јабланичког краја. Ако *Речнику* овог говора придодемо бројне радове који се баве појединачним језичким питањима овог говорног подручја, онда се може у неку руку сматрати да говор јабланичког краја није непознаница на мапи српских дијалеката.

Досадашње истраживање говора јабланичког краја

4. Насеља предела који смо ми овде означили као јабланички крај нису обухваћена Белићевим *Дијалектима источне и јужне Србије*, прецизније Белић из њих није уносио грађу описујући ове говоре. Вођен принципима правог научника, Белић у својим *Дијалектима* помиње само места чији је говор сам бележио. Ово ипак не значи да је говор јабланичког краја остао ван домашаја Белићевог дијалекатског одређења овог подручја. Прецизирајући географске границе подручја са кога није уносио грађу у своју студију, смештеног између пруге која пролази поред Пасјаче, Соколске планине и Петрове Горе и Лесковца са селима Градашницом, Јашуњом и Предејаном, Белић тврди да насеља овог подручја (између ове две одредисне тачке смештена су и насеља јабланичког краја) припадају, „уколико нису насељена у најновије време, овоме говору“ (мисли на јужноморавски).⁹

На овај начин Белић је дао смернице будућим истраживачима чији је основни задатак био да провере језичко стање на терену и да на основу језичких факата потврде или ревидирају Белићев став.

4. 1. Уз дужно поштовање напора који су уложили аутори *Речника лесковачког говора*¹⁰ и *Говора Лесковца*,¹¹ мора се рећи, да Лесковац као урбани пункт, ни језичким ни географским одређењем не представља јабланички крај у целости. Ако и уважимо чињеницу да пункт Лесковац поред урбаног дела подразумева и околна рурална насеља, остаје

⁸ Жугић 2005¹: IX–XXXVI.

⁹ Белић 1905: 46.

¹⁰ Митровић 1984.

¹¹ Михајловић 1977.

огроман неистражен језички простор чије смо географско одређење већ дали, а све то у оквиру јабланичког краја.

Оба претходно наведена дела дала су својеврстан допринос у изучавању говора Лесковачке котлине као дела подручја које ми овде називамо јабланичким крајем.

4. 2. Аутору ових редова припао је у део пријатан, али истовремено и тежак посао, да поље свог истраживања прошири на говор јабланичког краја у целини. Ово је најсвеобухватније сумирано у *Речнику говора јабланичког краја* са око 9.000 одредница које се неретко бележе са по неколико семантичких реализација. Рађен на основу аутентичне грађе бележене на терену, овај речник, засејан је обиљем примера у којима се препознају, у пуном смислу речи, све особине призренско-јужноморавског дијалекта: фонетско-фонолошке, морфолошке, синтаксе падежа и синтаксе реченице. Ово тим пре што речничком делу претходи позамашан уводни део *О говору јабланичког краја* (IX–XXXVI) у коме су експлицитно, али због природе лексикографске монографије, у најкраћим цртама, представљене све битне језичке особености. По ономе што *Речник* нуди, може се закључити да овај говор, упркос познатим ванлингвистичким факторима, опстаје у оном стању које је пре више од једног века описао Белић. Пажњу ипак треба скренути на два питања: питање усвојене и по законима дијалекта адаптиране нове лексике као цивилизацијске тековине и питање минималних, ограничених померања у неким граматичким категоријама (реч је о радном глаголском придеву на *ја* који има тенденцију замене завршетком *-о*, као и глаголским временима грађеним помоћу овог облика). Речене промене су резултат утицаја школе, електронских медија, олакшане комуникације сеоског и градског живља и сл. Овоме је подложнија млађа популација. Ипак, поменута померања, израженија у сфери лексике јесу занемарљив фактор, узме ли се у обзир лингвистичка законитост да је лексика рухо језика, а да кичму једног језика чини његов граматички систем који и данас опстаје. Сматрамо да је ово у *Речнику* довољно посведочено, те да је, у смислу очувања говора јабланичког краја, његов допринос очигледан.

4. 3. Осим монографијом *Речник говора јабланичког краја*, овај говор, конкретно неке његове фонетске црте, представљен је и у монографији *Насџава српског језика на дијалекатском подручју* (Стана Смиљковић, Радмила Жугић, Славка Стојановић).

О ономастици (микротопонимија, антропонимија), лексичко-лексиколошким питањима, творбеној проблематици и о појединим пита-

њима из синтаксе падежа јабланичког говора, Радмила Жугић је досад објавила четрдесетак радова (пет радова је у штампи).

Циљеви истраживања

5. Међу објављеним радовима се налази и неколико радова новијег датума који се баве истраживањем дијалекатске синтаксе, одређеније синтаксе падежа, односно начином реализације неких генитивних значења у говору јабланичког краја. Имајући у виду потребу да овај проблем комплексније расветлимо, наметнула се идеја да се исказивање генитивних значења свеобухватно истражи и да се добијени резултати упореде са стањем у осталим призренско-тимочким говорима. Сматрамо да би једна овако заокружена целина о генитивним значењима у говору јабланичког краја била допринос проучавању српске дијалекатске синтаксе, тим пре што призренско-тимочки говори, иначе монографски детаљно описани на фонетско-фонолошком и морфолошком нивоу, немају посебну студију о синтакси падежа.

5. 1. Слично стање налазимо и у оквиру осталих српских дијалеката. Речју, дијалекатска синтакса српског језика је најмање проучавана област у сфери истраживања српских народних говора.¹² Досад су, примера ради, објављене само три монографије које фокусирају дијалекатску синтаксичку проблематику, односно употребу падежних облика у дијалектима српског језичког простора,¹³ а ретки су и радови који су у целости посвећени једном дијалекатском синтаксичком питању.

5. 2. Резултати истраживања из наведених монографија, као и синтаксички подаци у оквиру морфолошких разматрања из монографија посвећених опису говора призренско-тимочке дијалекатске области, биће нам путоказ за што детаљније представљање исказивања генитивних значења у говору јабланичког краја.

¹² Милка Ивић у Ивић М. 1983: 183 о овом проблему каже: „Наши дијалекти, међутим, нису довољно испитани са синтаксичке тачке гледишта тако да у том погледу немамо засада прави увид у стање ствари“.

¹³ Прва монографија *Синтакса левачког говора I, Ујошреба њадежних облика* Радоја Симића појавила се 1980, а *Ујошреба њадежних облика у говору Параћинског Поморавља* Софије Милорадовић 2003. године. Скрећемо пажњу и на трећу монографију из дијалекатске синтаксе падежа, а реч је о монографији Слободана Павловића *Детерминативни њадежи у говору северозајадне Боке*, објављеној у едицији Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 16, 2000. године.

*Метод прикупљања дијалекатске грађе
за проучавање синтаксе јадежа*

6. Више година прикупљана дијалекатска лексика на подручју јабланичког краја, похрањена у *Речнику говора јабланичког краја*, била ми је од велике, али не и сасвим довољне помоћи за проучавање дијалекатске синтаксичке проблематике. *Речник* је био полазиште које ми је пружио доста примера, али не и све одговоре на бројна синтаксичка питања, конкретно она везана за употребу генитивних значења која су предмет ове студије. Била је неопходна додатна грађа до које сам дошла попуњавајући синтаксичке упитнике.¹⁴ У овом деликатном послу, због природе самог језичког нивоа који се истражује, нема помагала у смислу постављања питања допуњеног дескрипцијом, показивањем на одређени предмет или неким сличним методом. Овде је потребна обазривост и предострожност да се информатору не изнуди одговор (велика је вероватноћа да он неће бити прави, аутентичан), да информатор не буде наведен на погрешан пут прејудуцираним решењем истраживача. Разговор између информатора и истраживача мора бити отворен, спонтан, опуштен, ненаметљив, са великом дозом поверења између онога који одговара и онога који поставља питања. Одговори се много ређе бележе у свеске (испитаници зазиру од оловке и папира због асоцијације на административне послове, порезе, судове, тужбе и сл.) те је поузданији начин ненаметљиво коришћење касетофона који ће снимити спонтане разговоре у којима ће се сигурно наћи одговори на многа питања.

Аутору ове студије је умногоме био олакшан посао прикупљања језичке грађе, будући да му је јабланички говор – матерњи. На руку му је ишла и чињеница да никада није прекидао контакте са завичајем који га је заузврат наградио постојаним поверењем и спремношћу да „*йо наши*“ помогне „на оној нашо дете што със сви збори убаво ко ми овде, а не се погосподило што е школувано“.¹⁵

¹⁴ Упитници: Ивић М. 1963: 13–30; Ракић-Милојковић С. 1995: 525–570.

¹⁵ Више о битним моментима за успешније бележење грађе на терену в. у: Жугић 2007: 176–178.

Методологија израде студије и њена концепција

7. Методологија израде студије у складу је са њеним циљевима и задацима. Уз неизбежну дескриптивну методу којом ћемо на основу прикупљене језичке грађе описати стање реализације генитивних значења у говору јабланичког краја, биће коришћена и компаративна метода којом ћемо описано стање поредити са стањем у њему сродним осталим призренско-тимочким говорима. Јасно је, да ће по потреби, експлицитно контрастирање бити спроведено и са стањем у стандардном српском језику.

Дескриптивном и компаративном методом ближе ћемо одредити место говора јабланичког краја на карти српских дијалеката, и када је реч о исказивању генитивних значења, његов однос према другим призренско-тимочким говорима с једне стране, и стандардном српском језику с друге стране. У ту сврху биће коришћени постојећи монографски описи говора призренско-тимочке дијалекатске области, наравно у мери коју нам нуде синтаксички подаци дати у њима. Осим грађе из дела монографија који укратко обрађује синтаксу падежа, биће коришћена и грађа из делова који се баве фонетском и морфолошком проблематиком као и из текстова као посебног додатка који доносе све монографије. Од велике помоћи биће већ наведене монографије са подручја косовско-ресавског дијалекта, у чијој је жижи интересовања синтакса падежа. За поређење са стањем у стандардном српском језику користићемо књигу *Савремени српскохрватски језик II, Синтакса*, Михаила Стевановића, али и друге радове који се баве појединим синтаксичким питањима.

7. 1. Након дескрипције, компарације и анализе следи сумирање резултата истраживања методом синтезе у виду извођења општих закључака до којих се претходним методама дошло.

7. 2. Апсолутна захваћеност аналитичким типом деκлинације говора јабланичког краја, попут осталих говора призренско-тимочке дијалекатске области, не представља сметњу традиционалном синтаксичком приступу у коме се засебно интерпретирају најпре беспредлошке а потом предлошко-падежне генитивне синтагме, уз следеће објашњење. Генерално посматрано, већина значења беспредлошког генитива стандардног српског језика, остварује се и у говору јабланичког краја, али су формализована другачијим морфосинтаксичким средствима, најчешће синтагмама сачињеним од предлога и општег падежног облика који преузима функци-

ју генитива. Само поједина, али ретка, генитивна значења у говору јабланичког краја бивају реализована без употребе предлога. При том се често, у одсуству морфолошког генитива, користи сам општи падежни облик имена, нпр. уз квантификаторе. Услед постојећих синтаксичких прилика у нашем говору, у излагању значења беспредлошког генитива служићемо се термином *еквивалентий беспредлошког генитивива*.

7. 3. Интерпретација предлошког генитива, због одсуства морфолошког облика генитива у испитиваном говору, разматра се у овој студији у оквиру наслова *Еквивалентийи генитививних иредлошко-идадежних синтагми*. Одступање од традиционалног приступа у коме се различита значења предлошко-падежних генитивних синтагми обрађују по предлозима, условљено је циљем овог истраживања, а то је исказивање и реализација генитивних значења у говору јабланичког краја. Приступом који је фокусиран на истицање и конкретизацију значења, омогућава истовремено и њихов бољи преглед. Формализовање различитих генитивних значења одговарајућим предлошко-падежним синтагмама, показаће и полисемичност једног предлога који се у конкретним синтагматским везама јавља у посесивном, темпоралном, просторном или неком другом значењу.

Из оваквог опредељења за обраду генитивних значења у говору јабланичког краја, проистекла је и концепција ове студије. У њој ће најпре бити разматрани значења и еквиваленти беспредлошког генитива, а потом значења предлошко-падежних синтагми са ОП у функцији генитива. Редослед излагања значења биће успостављен на основу досадашњих теоријских сазнања о хијерархији устројства функција овог падежног облика.

Методологија за коју смо се, сходно нашим циљевима определили, имплицира једну компоненту која би се могла назвати “слабошћу.” Реч је о томе што ће се неки од предлога јавити бар у по два значења, нпр. просторном и темпоралном. Ово није никакво посебно сазнање, само је оно у традиционалном приступу експлицирано у оквиру обраде сваког предлога појединачно. У циљу превазилажења овог проблема, након изложених генитивних значења, даћемо један краћи осврт на полисемичне предлоге.

7. 4. На крају излагања о употреби сваког понаособ изложеног генитивног значења, биће дат закључак. Оваквим начином осигуравамо свеобухватније изношење битних карактеристика свих обрађених генитивних значења које ће бити обухваћене генералним закључком у виду завршних разматрања.

7. 5. Као посебан одељак биће дати ТЕКСТОВИ, снимани и бележени на терену јабланичког говора. Њихово присуство у свакој дијалектолошкој монографији, независно од примарног проблема који се у њој обрађује, од великог је значаја. У овој студији су често, као потврда приликом извођења одређених закључака, коришћени примери из приложених текстова у нашим дијалектолошким монографијама, у којима углавном нису посебно разматрана синтаксичка питања.

Друга добробит приложених ТЕКСТОВА је, у овом тренутку, у омогућавању ширег и комплетнијег увида у падежни систем у целини, будући да се ова студија бави само генитивним значењима.

7. 6. Будући да је један од циљева овог истраживања установљење односа стања у говору јабланичког краја према стању у осталим призренско-тимочким говорима, у студији ће најпре бити дат опис сваког појединачног значења у нашем говору с неопходним примерима, а након тога биће пропраћено стање у њему сродним говорима. Понекад ће бити начињена паралела и са стањем у говору Параћинског Поморавља као прелазног¹⁶ говора између призренско-тимочког и косовско-ресавског дијалекта, уколико подаци из синтаксе падежа у њему буду били од значаја за извођење закључака о начину исказивања генитивних значења у јабланичком говору.

7. 7. Уверења смо, чак и по цену да неке констатације буду и поновљене, да свако значење у форми падежне синтагме с одговарајућим предлогом у испитиваном говору треба довести у везу са стањем у њему сродним и блиским говорима, будући да смо запазили да се стање у појединим сегментима, од предлога до предлога, у неким појединостима, мења од говора до говора, те не омогућава неко генерално уопштавање. Ово се у првом реду односи на изостанак појединих предлога или њихову неравномерну заступљеност у испитиваном говору и говорима са којима га компарирамо.

О оишћем падежу (ОП), тийу падежне деклинације и значају предлога

8. Сходно значају који општи падежни облик има у свим говорима с аналитичком деклинацијом, па самим тим и у говору јабланичког

¹⁶ Термин „прелазни“ говор преузет је од С. Милорадовић: Милорадовић 2003: 28.

краја, ми ћемо овде, пре излагања генитивних значења, дати неке најопштије ставке које се тичу општег падежа (ОП) и деклинационог анализма.

8. 1. Имајући у виду чињеницу да се падежом означава одређени вид односа између два појма, чиме се искључују номинатив и вокатив, остаје констатација да се у говору јабланичког краја, на синтаксичкој равни, за исказивање различитих падежних односа, односно функција и значења зависних падежа, употребљава само општи падежни облик (ОП) (*casus generalis*), сам или у синтагматској вези с одговарајућим предлогом.¹⁷ То значи да је ОП преузео у овом говору функције и значења свих зависних падежа који се формализују или беспредлошки употребљеним ОП (ређе, нпр. уз квантификаторе), или далеко чешће синтагматским конструкцијама од предлога и ОП. У овој студији ће то бити показано на примеру бројних значења генитива, која се углавном поклапају са значењима која овај падеж има у стандардном српском језику.

8. 2. Општи падеж (ОП) је по облику синкретизован с акузативом, односно „он продужује стари облик акузатива, тако да су предлошке конструкције с осталим падежима у ствари замењене везама истих предлога с акузативом“.¹⁸

8. 3. У говору јабланичког краја, као и у осталим говорима призренско-тимочке дијалекатске области уопште, именски члан предлошко-падежне синтагме нема посебне флективне наставке за генитив, датив, инструментал и локатив, како је то у стандардном српском језику, те предлог преузима и улогу падежног наставка. Међутим, у стандардном идиому, уз беспредлошку реализацију појединих падежних значења у којој се падежи међусобно диференцирају само флективним наставком (при синкретизму падежних наставака проблем се разрешава функцијом именске речи у реченици и контекстуалном ситуацијом), имамо и реализацију предлошко-падежним синтагмама од одговарајућег предлога и именског дела с одређеним флективним наставком. Тако је одређени падежни однос у њему двоструко детерминисан: синтетизованим падежним обликом именског дела синтагме помоћу одговарајућег флективног наставка и одговарајућим предлогом као делом предлошко-падежне синтагме.

¹⁷ Ивић П. 1985²: 112 и Тополињска 2002: 10.

¹⁸ Ивић П. 1985²: 112.

Различити односи и релације у које један појам ступа са осталим појмовима, исказују се у нашем говору конструкцијама од одговарајућег предлога и ОП који се јавља у истом облику за означавање функција зависних падежа. Без предлога ОД, само општим падежом, не би могло бити исказано нпр. аблативно генитивно значење, без предлога НА дативно значење намене, без предлога УЗ акузативно позиционо значење близине, без предлога С/СЪС инструментално социјативно значење, без предлога НА локативно месно значење. Тако би, рецимо, реченица – Одвојија се (изостављен предлог ОД) мајку– била бесмислена, са нултим степеном информативности и одсуством комуникативне функције. Или, у реченици, –Даја (изостављен предлог НА) мајку–, уместо дативског значења намене имали бисмо акузативно значење са именском речју у функцији објекта и замућеном, или готово немогућом семантиком давања или уступања мајке некоме. Такође, у реченици –Стоји (изостављен предлог УЗ) мајку–, не би била могућа идентификација акузативног позиционог значења близине. Наравно, у реченици –Идем (изостављен предлог С) мајку–, учесник у комуникацији не би препознао инструментал социјатив, већ би био у домену претпоставки о више смислова, будући да предикатски део реченице омогућава већи број релација изостављеног субјекта са другим појмом у општем падежу (ДО мајку, ОД мајку, КУДЕ мајку, ПРЕМА мајку и сл.). На крају, реченица –Ванела убава (изостављен предлог НА) мајку–, у комуникативном смислу била би нејасна с претпостављеним локативним значењем, или у дативном значењу намене (уколико постоји контекст). Једном речју, у примерима са конкретним изостављеним предлозима, као резултат имамо или потпуно бесмислене реченице, или реченице у којима би учесник у комуникацији, из говорне праксе, могао претпоставити вишесмисленост, односно већи број других падежних односа и значења проистеклих из могућности употребе именске речи и са другим предлозима. Дакле, у говору с аналитичким системом деклинације, предлози, будући да преузимају и функцију падежних наставака, представљају основни диференцијални фактор у обележавању падежних односа.

8. 4. О значају предлога за ближе одређивање неког падежног значења у језицима са флексијом (нпр. у нашем језику, диференцијација инструментала социјатива предлогом С(А) и инструментала оруђа без овог предлога), или диференцијација датива за означавање правца кретања предлогом К(А) од обичног дативног значења намене), као и о томе да нпр. ови наведени предлози с основном диференцијалном значењском функцијом у оквиру обележавања општег падежног односа, поста-

ју и носиоци наведених специфичних падежних значења, опширно говори Белић.¹⁹

8. 5. Говорећи о упрошћеном систему деκлинације у призренско-тимочким говорима у односу на старо прасловенско стање деκлинације као последици засебног историјског развитка ових говора, Ивић суштину промене види у замени зависних падежних конструкција, како оних с предлозима тако и оних без предлога, конструкцијама од „предлога с *увек истим* обликом општег падежа“.²⁰

8. 6. О значају и улози предлога при диференцирању зависних падежних облика и њихових значења у призренско-тимочким говорима, доводећи данашње стање у везу са прасловенским стањем, Ивић каже: „Насупрот различитим падежним формама које су у себи носиле синтетизовано и значење саме именице и значење специфичног падежног односа, овде је (у призренско-тимочким говорима – подвлачење моје) ово друго значење издвојено и пренето искључиво на предлог“.²¹

8. 7. Суштину аналитичке деκлинације и принципе разрешавања диференцијације зависних падежних облика, истичући улогу предлога у падежном систему испитиваног говора јабланичког краја, уз подвлачење паралеле са стандардним српским језиком, показали смо у овом одељку на једном примеру.

8. 8. Ова студија ће, надамо се, детаљније и потпуније, употребом већег броја примера, дати одговоре на нека питања аналитичког падежног система на примерима реализације генитивних значења у јабланичком говору, упоређеним са стањем у нашем стандардном језику.

¹⁹ Белић 1998, први том: 147.

²⁰ Ивић П. 1985²: 112.

²¹ Исто: 112–113.

ИСКАЗИВАЊЕ ГЕНИТИВНИХ ЗНАЧЕЊА

Опште напомене о генитиву

9. Наше опредељење за истраживање генитивних значења у говору јабланичког краја, проистекло је из полазног сазнања да овај падежни облик, и у дијалекатској синтакси, конкретно у синтакси падежа говора који је предмет нашег истраживања, заузима примарно место међу осталим падежним облицима. Реч је о специфичностима везаним за његову функцију, најизраженију полисемичност у односу на остале падежне облике и највећи број предлога који улазе у синтагматску везу са општим падежним обликом изражавајући неко од генитивних значења.

9. 1. О овим одликама генитива у српскохрватском језику читамо већ у Стевановићевом универзитетском уџбенику.²²

9. 2. Подсетимо на неке најбитније ставове о генитиву који долазе из пера синтаксичара, који су се, између осталог, бавили детаљним истраживањем управо генитива.

9. 3. Тако Милка Ивић констатује да у српскохрватском падежном систему генитив припада централним падежима, какви су још номинатив и акузатив, јер се помоћу њега могу изразити централна синтаксичка значења.²³

Друга важна одлика генитива о којој М. Ивић говори јесте да је његова „употреба условљена основном представом о повезивању двеју иначе посебних појава по неком специфичном односу“.²⁴ Она такође истиче да се само генитивом као падежом конекције, какав је још и инструментал, могу обележити значења која упућују на моменат изазивања

²² Стевановић 1991⁵: 174 и 212.

²³ Ивић М. 1958: 197–205.

²⁴ Ивић М. 1985: 143.

акције. „Из истих се разлога и однос непосредног тицања који повезује две предметне појаве одређује падежом конекције“.²⁵

9. 4. Фелешко истиче да је генитив падеж најсложеније семантике и најобухватније функције: „Он може бити облик како адноминалне тако и адвербијалне одредбе; у погодним контекстуалним условима може вршити функцију сваког члана реченичне конструкције; најзад, у разним контекстуалним варијантама може исказивати необично широку лепезу значења између којих је често тешко успоставити изразиту границу. Све ово чини да се генитив издваја од других падежа који имају прецизније функције. У словенским језицима ситуацију додатно компликује синкретизам старог аблатива и генитива, а ако се узме у обзир и примена генитива са предлогом, та слика постаје још шароликија“.²⁶

Фелешко је у свом истраживању, такође, утврдио да се у српском језику за генитив везује чак 52 предлога, те да се примарно просторно значење изражава са 36 типова генитивних предлошко-падежних синтагми.²⁷

9. 5. Ми ћемо се у разматрању генитивних значења држати оног редоследа који одражава њихову заступљеност и фреквенцију. Грађа којом располажемо указује на чињеницу да се и у говору јабланичког краја као најчешћа генитивна значења јављају иста она која познаје и стандардни српски језик: посесивно, партитивно и аблативно.²⁸ Анализа би требало да покаже да се и овде, у оквиру једног значења, могу појавити и подзначајски типови, као и значења која се не могу строго класификовати у конкретан класификациони тип, будући да на то која семантичка димензија преовладава утиче контекстуална ситуација.²⁹ У новијим проучавањима, за беспредлошки генитив у српском књижевном језику, утврђена су четири значења: посесивно, партитивно, квалитативно и темпорално.³⁰

Анализа грађе којом располажемо има два основна циља: први је утврђивање основних генитивних значења, а други утврђивање морфо-

²⁵ Ивић М. 1958: 143.

²⁶ Фелешко 1995: 16.

²⁷ Фелешко 1995: 78–79.

²⁸ Стевановић 1991⁵: 175.

²⁹ Фелешко, пишући о значењима генитива у савременом српском језику, истиче одлучујући значај контекста у класификацији конкретних генитивних значења, који се шири „чак и на такве конструкције у којима генитив чува свој примарни граматички карактер“ (Фелешко 1995: 161).

³⁰ Ивић М. 1958: 146.

синтаксичких средстава којима се та значења реализују у нашем испитиваном говору.

ЕКВИВАЛЕНТИ АДНОМИНАЛНОГ БЕСПРЕДЛОШКОГ ГЕНИТИВА

ИСКАЗИВАЊЕ ПОСЕСИВНИХ ЗНАЧЕЊА ЕКВИВАЛЕНТИМА АДНОМИНАЛНОГ БЕСПРЕДЛОШКОГ ГЕНИТИВА И ГЕНИТИВНИХ СИНТАГМИ С ПРЕДЛОЗИМА *ОД* И *У*

10. 1. У јабланичком говору призренско-јужноморавског дијалекта, неки од односа који се у стандардном српском језику изражавају адноминално употребљеним беспредлошким генитивом, бивају формализовани другачијим граматичким средствима о којима ће у даљем излагању бити речи. Овај говор не познаје беспредлошки генитив, већ његову функцију преузима беспредлошки употребљен општи падежни облик у функцији генитива, којим се, између осталог, могу исказати и неки типови посесивних односа.

10. 2. Сходно претходно изнетим констатацијама, овде се нужно намеће употреба другачије терминологије, те ћемо говорити о семантичким еквивалентима адноминалног беспредлошког генитива и генитивних конструкција с предлозима *ОД* и *У*, којима се у испитиваном говору исказују посесивна значења.

Посесивни њридев као еквивалент њбеспредлошког њосесивног гениџива

11. Значење припадања се у говору јабланичког краја³¹ може исказати посесивним придевом који се и у књижевном српском језику јавља

³¹ При том мислимо на 56 насеља с овог подручја у којима је говор искључиво призренско-јужноморавског типа, искључујући тако насеља у северозападном делу јабланичког краја (Гајтан, Дренце, Маћедонце реткоцерско, Леце, Стубла, Спонце и Реткоцер) као и насеља на самом ободу североисточне вододелнице јабланичког краја (Голи Рид и Нова Топола у доњој Јабланици), настањена Црногорцима, где је очуван источно-херцеговачки говор. У насељима мешовите етничке структуре (Туларе, Тупале, Сјарина и Рамна Бања), настањеним Србима и Шиптарима, стариначко српско становништво говори призренско-јужноморавским дијалектом, а тако је и у варошици Медвеђи

као конкурентнији облик у односу на беспредлошки облик генитива.³² Лична имена као посесори јављају се само у облику посесивног придева.³³

У говору јабланичког краја, тип посесивног односа између власника и онога што му припада, уместо посесивним генитивом редовно се исказује посесивним придевом:

– Миланове ћерке су големцике; тој била Вељкова унука; тражила съм по ред мајкин и њајиков гроб; Љубичин и Јосимов гроб; тој је Стојанкина кућа; не дирај туј њајикину торбу; једемо свињско месо; горњомалски бунари су чисти; младожењин татко испрати комшију; узни њајикову кошуљу; сељакову муку никој не сматра; тај њива је Душкина миразовина; комшикин петљл прелића преко плот у мој обор; ће копамо у Стојанову њиву; шће ти њајикова кошуља; кьд ујутро, снашкино блузиче виси на бандеру; обува мајкине ципеле на штиклу.

11. 1. Овакво стање је у говору Запања у коме је уз посесивни придев (*Сћанојкина сестирична; Росина авлија*) обична и употреба на конструкција (*на јејрве чарапе*),³⁴ у говорима Понишавља (ене *Микаилове овце* Бугари откараше; жена умре *на Тозу*)³⁵ и Алексиначког Поморавља (*на моу мајку отац*).³⁶

11. 2. Облик посесивног придева користи се и за означавање припадања нечега што је у поседу посесора исказаног секундарним презименом или породичним надимком. У микротопонимији се никада неће чути тип двочлане микротопонимске синтагме: *Слишанаца ливада*, већ искључиво *Слишанске ливаде, Тројановске ливаде* и сл.

11. 3. У говору Параћинског Поморавља припадност у смислу односа посесора и онога што је у његовом поседу увек се изражава посесивним придевом, а никада беспредлошким формом генитива („ружицке ливаде м. Ружића ливаде“).³⁷

и бањском насељу Сијаринска Бања, у којима поред Срба живе Црногорци са херцеговачко-крајишким говором и Шиптари, чији је језик албански.

³² Фелешко 1995: 36–37.

³³ Ивић М. 1967: 261.

³⁴ Марковић 2000: 250, 251, 227.

³⁵ Ћирић 1999: 231, 157.

³⁶ Богдановић 1987: 237 и 239.

³⁷ Милорадовић 2003: 54.

*Предлошко-падежна конструкција ОД + ОП као еквивалент
посесивне генитивне синтагме ОД + Г и беспредлошког
посесивног генитива*

12. Предлошко-падежна конструкција ОД + ОП у генитивної функцији семантички је еквивалент посесивне генитивне синтагме ОД + Г као и беспредлошког посесивног генитива из књижевног српског језика за означавање припадања, порекла и потицања, било да се ради о бићима или стварима. Облик морфолошког, синтетичког генитива је нашем говору потпуно непознат, што у датој ситуацији значи да се и беспредлошки посесивни генитив и генитивна синтагма с предлогом ОД замењују предлошко-падежном конструкцијом ОД + ОП с функцијом посесивног генитива.

Ова конструкција се јавља када именичка лексема – посесор није детерминисана одредбом:³⁸

– Тој ми е сестрична, *ош сестру* ћерка; имам унуку *ош њосару* ћерку; деда ће ти даде *од меримку* јагње; тој му је ћерка *ош њрву* жену; тија два сина су ми *о[д] другу* жену; турим *од жиловлак* лис, да извуче; врљи пред њи *од бзгрењ* грањке; тој кеса *ош њрашак*; да узне овај цаќ *од брашно*, за чисто; откини нику цвећку *ош шуман*; *о[д] њракѝор* делови повадија; *ош његлу* гајтан исекја; јајца *о[д] црцорку* да ву дам; врчанка *о[д] черају*.

Овима се могу придружити и примери са лексикализованим формама којима се означава однос сродства: она ми је сестра *о[д] њеѝку*; тој ми брат *о[д] чичу*; не ми је рођен брат, *од ујку*.

12. 1. Прегледаћемо стање у осталим призренско-тимочким говорима.

12. 1. 1. Богдановић за говоре Бучума и Белог Потока констатује да се посесија „изражава конструкцијом *на+ошѝѝи њадеж*“³⁹,³⁹ не наводећи при том ниједан пример.

12. 1. 2. *НА* конструкције у посесивном значењу су веома честе и у говорима Понишавља (*на мојега оца сестра* седам (детета) имала),⁴⁰

³⁸ Далеко фреквентнија је употреба *НА* конструкције у функцији посесивног дativa када уз посесор стоји каква одредба. За ово видети рад: Жугић 2005²: 99–106.

³⁹ Богдановић 1979: 104.

⁴⁰ Ћирић 1999: 155.

али се овде у овом значењу употребљава и синтагма ОД + ОП (*сѣмће од ѿаѿрику*).⁴¹

12. 1. 3. Еквиваленте посесивног генитива, попут говора Понишавља, познају и говори Црне Траве и Власине, с том разликом што у њима претеже употреба синтагме с предлогом ОД, а ми преузимамо по један пример обеју реализација: *сѣрмица од куѿус*,⁴² *родитељи на онога сина*.⁴³

12. 1. 4. Конструкција ОД + ОП у наведеном посесивном значењу употребљава се и у говору Запања, између осталог, за означавање посесије и потицања (оно *оѿи козу рѣтко* (млеко); *тија брѣт од ујку болесан*), али се посесивност исказује и конструкијом НА + ОП (овде *на Сѿаноју ћерка*).⁴⁴

12. 1. 5. За говор Алексиначког Поморавља „Genitivus originis са *од + ОП* није уобичајена конструкција, већ се с том функцијом употребљава синтагма: *сѣсѿрино дѣѿе . . .* уколико није: *на моу сѣсѿру дѣѿе*,” односно конструкција *на + ОП*, која има функцију посесивног генитива.⁴⁵

12. 2. У Параћинском Поморављу „често је бележена посесивна генитивна конструкција с предлогом *од*. Она се употребљава у одређивању родбинског припадања (Genitivus originis), без обзира на то да ли именицу-посесор детерминише одредба или је именичка лексема самостална“.⁴⁶ Ауторка истиче да се у бројним примерима са лексикализованом формом нашао и незнатан број са ОП у функцији генитива.⁴⁷

12. 3. Као што се из овог прегледа види, конструкција с предлогом ОД за исказивање посесије, уз јабланички говор, својствена је, с изузетком говора Алексиначког Поморавља и осталим призренско-тимочким говорима, као и прелазном говору Параћинског Поморавља, наравно, уз уважавање чињенице о искључивој употреби општег падежног облика у првим, и претежној употреби морфолошког генитива у наведеном прелазном говору у коме је продор општег падежа у овом значењу занемарљив.

⁴¹ Исто: 156.

⁴² Вукадиновић 1996: 255.

⁴³ Исто: 256.

⁴⁴ Марковић 2000: 228.

⁴⁵ Богдановић 1987: 239.

⁴⁶ Милорадовић 2003: 81.

⁴⁷ Исто: 82.

*Беспредлошки ойшћи падежни облик и предлошко-падежна
веза ОД + ОП као еквивалентй парћиййивно-йосесивног
адноминалног беспредлошког генићива*

13. Однос дела према целини са партитивно-посесивном семантиком, у овоме говору се исказује на два начина. Први, далеко фреквентнији, остварује се беспредлошки употребљеним општим падежним обликом као партитивном допуном именице са значењем мере или количине, уместо адноминалног беспредлошког генитива у књижевном језику:

– Напеја *џак вешићачко ђубре* на грбину; окопала две *лешинички башчу*; остави ми *глић воду*; собирам *мрвчики сирење*; дај му *чашу ракију*; врљи ги *грумењ сол*; она је добила *дел имање*; купила *канћиче мармуладу*; смељај ми овој *џакче мумуруз*; расипа си *кесу шићер*; тури ми *фелију сирење*; дизам онолки *снојја сламу*; *џањир гра* изеде на ручък; немој да забравиш *џесћиче воду*; даде ми *кесу бомбоне*; напеја оволик *комај леб*; узела *џеглу ајвар*; ћу займим *шиник жићо*.

13. 1. Овакво стање потврђено је још у говору Бучума и Белог Потока (донес *кову воду*),⁴⁸ у говору Алексиначког Поморавља (понеси си он *флашу ракију*),⁴⁹ у говорима Понишавља (по *којле чорбу уготвим*)⁵⁰ и говору Запаља (шерију *йуњене йайрике*).⁵¹

13. 2. Форма беспредлошког општег падежа, као један од три начина за исказивање овог посесивног односа, забележена је и у говору Параћинског Поморавља (Једно *ћоше ливаду*).⁵²

13. 3. Други, мање фреквентан начин остварује се употребом предлошко-падежне везе ОД + ОП у функцији генитива уместо односом беспредлошког генитива у књижевном језику:

– Ти узни гузёр *ош клас*, ја ћу вршчък; тасличку *о[д] шољови* искрши; теј су ву њиве *о[д] џајковину*; да си га закачила със сечиво *од майику*; закачи га с крај *о[д] тојагу*.

Предлошко-падежну синтагму ОД+Г, као једини начин за исказивање наведеног значења, бележи левачки говор (до капије *од^а йредузџа*).⁵³

⁴⁸ Богдановић 1979: 104.

⁴⁹ Богдановић 1987: 234.

⁵⁰ Ћирић 1999: 154.

⁵¹ Марковић 2000: 223.

⁵² Милорадовић 2003: 54–55.

⁵³ Симић 1980: 41.

*Предлошко-йадежна синџагма У + ОП као еквивалент̄
йосесивне гениџивне синџагме У + Г*

14. Посесивно значење се у говору јабланичког краја може изразити и конструкцијом У + ОП:

– Тој едно мушко у *џири сестрице*; једно у *џаџка* и мајку; једна у *мајку* била; у *џуџога џаџка* поголема п...; у *свакуга* је по ника мука; болес у *људи*, болес у *џоку*; све паре су у *њега*.

Доста ретку употребу предлога У с генитивом у посесивном значењу, поготову „у источним областима српскохрватског језика“, потврђује и Стевановић.⁵⁴

14. 1. У Алексиначком Поморављу посесивни генитив се не изражава конструкцијом У + ОП, већ конструкцијом НА + ОП (*на млађега сина ћерка*).⁵⁵

14. 2. Синтагму У + ОП као еквивалент посесивног генитива, нисмо пронашли ни у осталим говорима призренско-тимочке дијалекатске области.

14. 3. Предлог У са генитивом присутан је у говору Левча (ја сам био у *Сџејџ Сџејџандџи*; само овако у *свакога срце* (дрхти)).⁵⁶ На ограничену употребу предлога У са генитивом / општим падежом наилазимо још у Параћинском Поморављу.⁵⁷ Ауторка наводи малобројне примере који се свде на уобичајене изразе (једна била у *сиромашнога ђца* и *мајке*; једно било у *мајку* и *ђца*).⁵⁸

*Беспредлошки ойџиџи йадежни облик и синџагма ОД + ОП
уз девербативне именице у функцији
субјекатског гениџива*

15. На субјекатски генитив са значењем посесије, односно на његове еквиваленте у говору јабланичког краја, упућује неколико примера који су у овај говор ушли из сфере медицинских терминошких изрза. Реч је о именским синтагмама са девербативном именицом уз

⁵⁴ Стевановић 1991⁵: 313.

⁵⁵ Богдановић 1987: 239.

⁵⁶ Симић 1980: 50.

⁵⁷ Милорадовић 2003: 127.

⁵⁸ Исто.

беспредлошки ОП у функцији генитива (има *зайалење мозак* (ретко запалење мозга), има *оболење живци*; добила *проширење срце*),⁵⁹ или пак о синтагмама типа: ОД + девербативна именица + ОП у функцији генитива.

– Умрела од *зайалење мозак*; оболела од *зайалење зглобови*; да се лечи од *зайалење зглобови*.

15. 1. Овако ограничена употреба еквивалената субјекатског генитива произилази из његове одредбене функције, односно означавања припадања радње или стања појму уз девербативну именицу.

15. 2. Изван наведених примера, синтаксичка конструкција ОД + ОП у функцији генитива као еквивалент беспредлошког субјекатског генитива, нпр.: **Слушам усћање од онуј болну жену* се не употребљава, већ се конструише реченица у којој еквивалент субјекатског генитива (посесивна синтагма ОД+ОП) добија статус субјекта у номинативном облику, а глаголска именица постаје предикат у личном глаголском облику: *Слушам како усћа онуј болна жена*. Дакле, замена еквивалента субјекатског генитива субјектом у облику номинатива, последица је анализма и непознавања беспредлошког генитива у говору јабланичког краја.

Беспредлошки ојшћии падежни облик уз девербативне именице у функцији објекатског генитива

16. Уместо беспредлошког објекатског генитива са посесивним значењем, у говору јабланичког краја имамо беспредлошки употребљен ОП уз девербативне именице:

– Дај *крупачу* за *мељање мумуруз*; скини *сито* за *сејање брашно*; узни *прскалицу* за *йрскање лојзе*; донеси *млинче* за *мељање кафу*.

16. 1. Овако је и у говору Параћинског Поморавља. „Функционисање општег падежног облика у овом типу односа (објекатском ге-

⁵⁹ У досад цитираној литератури која се односи на говоре призренско-тимочке дијалекатске области, с изузетком Алексиначког Поморавља, нисмо нашли потврде за овакву употребу посесивног генитивног значења (данас имау *йодизање кров*). В. Богдановић 1987: 234. У говору Параћинског Поморавља, у сличним примерима, уз девербативну именицу употребљава се синтетички генитив. В. Милорадовић 2003: 55.

нитиву – истицање моје) није познато другим описаним косовско-ре-савским говорима: „Характерно, что авторы описаний этих говором не отмечают фактов проникновения форм каких-либо других падежей в сферу выражения объектного значения приименного Genitiv-a“.⁶⁰

*Предлошко-падежна синтагма С / САС / СЪС + ОП
као еквивалент квалитативног генитива*

17. Квалитативни генитив се у испитиваном говору може изразити само аналитичком социјативном конструкцијом С / САС / СЪС + ОП:

– Дође с ицџену чуџуру; најде с раскрџвен нос; убава девојка с модри очи; озбиљан младић с крајџку почишану косу; обукла полче с крајџки рукави.

17. 1. Од призренско-тимочких говора, овако је још у говору Заплања (огрлицу з дукаџи)⁶¹ и Алексиначког Поморавља (маџица с крајџки рукави),⁶² док за говоре Црне Траве и Власине,⁶³ као и за говоре Понишавља⁶⁴ и Бучума и Белог Потока⁶⁵ немамо потврде овакве употребе.

17. 2. У Параџинском Поморављу је забележен „само један пример беспредлошке конструкције са општим падежом у функцији квалитативног генитива“ (крајџки рукави кошџља била на њџга), те се за исказивање овог значења, као и у веџини призренско-тимочких говора употребљава социјативна конструкција.⁶⁶

Стање у говору Параџинског Поморавља иде у прилог претпоставци да се и у горенаведеним призренско-тимочким говорима, за које у њиховим монографским описима нисмо пронашли потврде, по свој прилици, као еквивалент квалитативног генитива користи социјативна конструкција.

⁶⁰ Милорадовић 2003: 56.

⁶¹ Марковић 2000: 231.

⁶² Богдановић 1987: 243.

⁶³ Вукадиновић 1996: 258.

⁶⁴ Ђирић 1999: 161.

⁶⁵ Богдановић 1979: 120.

⁶⁶ Милорадовић 2003: 56.

Закључак

18. На основу анализе синтаксичких средстава којима се у говору јабланичког краја исказују *посесивна значења у функцији посесивног генитива*, могуће је закључити следеће:

18. 1. У испитиваном говору се као еквиваленти адноминалног беспредлошког генитива или предлошко-падежних синтагми ОД / У/ + Г, за исказивање посесије, припадања, порекла и потицања, потом односа дела према целини и квалитативног генитива, користе посесивни придев (*Миланове ћерке*), партитивно-посесивна допуна у општем падежу уз квантификатор (она је добила *дел имање*) и предлошко-падежне синтагме ОД / У/С /САС / СЪС + ОП у функцији генитива (тој ми је... *оји сестру* ћерка; *турим од жиловлак* лис; тој једно *мушко* у *ири сестрице*; ти *узни гузёр оји клас*; *младић с крајку*, *почишану косу*).

18. 2. Субјекатски генитив у ретким лексикализованим изразима јавља се уз девербативну именицу у виду конструкције ОД + ОП у функцији генитива (*Да се лечи од зайалење зглобови*), или пак као беспредлошки употребљен општи падеж с генитивном функцијом (*Има оболење живци*).

18. 3. Уместо објекатског генитива са посесивним значењем, у испитиваном говору имамо беспредлошки општи падеж уз девербативну именицу (*Дај крупачу за мељање мумуруз*).

18. 4. Упоредном анализом јабланичког говора са осталим призренско-тимочким говорима, установљени су исти еквиваленти адноминалног беспредлошког посесивног генитива или предлошко-падежних синтагми ОД / У/ + Г.

18. 5. С изузетком субјекатског генитива који је у три, од укупно пет примера из медицинске терминологије, забележен у адноминалном беспредлошком генитиву, у прелазном говору Параћинског Поморавља запажа се употреба истих еквивалената беспредлошког генитива у адноминалној позицији или синтагми ОД + Г, као и у призренско-тимочким говорима.

18. 6. Говор јабланичког краја, иако је свакодневно на удару средстава медијске комуникације и нужног административног комуницирања, чува сопствена морфосинтаксичка средства, у овом случају, за исказивање посесивности, еквиваленте адноминалног беспредлошког генитива или предлошко-падежних синтагми ОД + Г, У + Г. Ово значи да се у контексту измењених социolingвистичких околности, код ста-

ријих особа, па и код нешколованих особа средњих година које су ретко боравиле ван матичног подручја, неће чути структура *командир полицеје, шеф клинике* и сл., већ командир *ош полицеју, шеф ош клинике* и сл. Усвојене лексичке јединице из стандардног језичког слоја, синтаксички се прилагођавају већ постојећим дијалекатским законитостима.

ЕКВИВАЛЕНТИ ПАРТИТИВНОГ БЕСПРЕДЛОШКОГ ГЕНИТИВА

19. Генитивне синтагме без предлога са партитивним значењем, размотрене су у Стевановићевој *Синџаку* као посебан тип генитивних беспредлошких синтагми какве су још посесивне и аблативне генитивне синтагме.⁶⁷

19. 1. По традиционалним граматичарима, партитивни адноминални генитив стоји уз именице, бројеве, и прилоге, односно прилошке одредбе за количину.

19. 2. У најновијим истраживањима дијалекатске синтаксе падежа на примеру стања у Параћинском Поморављу, с обзиром на морфосинтаксичка средства којима се исказују значења партитивног адноминалног генитива, партитивни адноминални генитив се разматра у оквиру конструкција са изразима за квантификацију и без бредлога.⁶⁸

19. 3. Будући да је говор јабланичког краја у оквиру призренско-јужноморавског дијалекта у потпуности захваћен балканистичким аналитизмом, јасно је да се и значење партитивног адноминалног беспредлошког генитива може једино исказати синтагмама од партитивне речи (број, именица, прилог) и именице као партитивне допуне у општем падежу (ОП) са генитивном функцијом.

19. 4. Наша грађа ће бити изложена и размотрена у три групе, у зависности од тога да ли се у беспредлошким синтагмама са значењем партитивног генитива као квантификатор јавља број, именица или прилог, односно да ли је реч о бројним, именичким или прилошким партитивним синтагмама.

⁶⁷ Стевановић 1991⁵: 194–212.

⁶⁸ Милорадовић 2003: 58–68.

19. 5. Термине партитивна реч и партитивна допуна преузели смо из С. Милорадовић.⁶⁹

Синтагме са бројем као партитивном речи и именицом као партитивном допуном у ОП са генитивном функцијом

20. Број као партитивна реч и први део партитивне синтагме прецизира количину партитивне именичке допуне.

Примере наводимо по деклинационим типовима, и то најпре оне с паукалним бројевима 2, 3, 4, а затим с непauкалним бројевима:

– Два *девера* и три *зълве*; има два *сајша* *к*кко је отишла; с*ь*м два *реча* да ти кажем; седела је там четири *дѣна*; два *дѣна* и доста; два *ноћа* не спи*е*;

Имамо две *букарице* и три пашићне *свиње*; једна чешљанка има три *жице*; две *жене* је напудија, овој му трећа; има две *краве* стелне и три *јуничке*; рани три *свиње* за зиму; чува две *краве* музне; три-четири *овце* беле;

Тија два *сѣла* су једно до друго; на три *места* с*ь*м тражила; пушти по три *зрна*; не мож три *слова* да научи;

Остадоше по снау две *дечица*; две *филичики* сиренце; тури у уста две-три *залчки*; фалив ми још три *џулчки*; окучила две *кученцики*;

У дулум има шеснаес *ара*; у ар иљадо квадратни *мејра*; еве, дванаес *сајша* виће; пет *сина*, деверу да си имаја; тај ливада ми је осумнаес *ара*; десет *џрста*; несвес гу држи по пешес *сајша*; четири-пет *џака* остали; десет *мејра* кош широк; били по дватриес *члана* у кућу; отроши печес *класа* за свиње; по пет *дѣна* путуе; педесет *реда* поприму посадила; тија пет *реда* лук; с*ь*м триес *оџака* бостан; имам у башчу четерес *сџрука* ран мумуруз;

Девет *џегле* смо турили; сто *рабоше* ме чекав; сто *муке* имам; раним пет *свиње*; чувам триес *овце*; у шталу му врзане пет *краве*; у село девет за одадбу *девојке*; они чував по печес *жене*; па има у село теј осомдесет *куће*; нема више от по два старца у педесет *куће*; теј су пет старе *жене* у село; има вино дваес *флаше*; с*ь*мо пет *душе* бев; жутује еве има дваез *године*; закопала с*ь*м ћерку од дваес пет *године*; син ми је седамнаез *године*; деда има осамдесет две *године*; чича ми живеја седамдесет *године*; да продаде за пет *иљаде*; пед *године* с*ь*м гу ја нума лекуваја;

Били су девет *сѣла*; ишла е по цел овај наш крај, у триес пет *сѣла*; триес *кила* испечемо; врљам на оџак по пет *зрна*, ко испаднев;

⁶⁹ Милорадовић 2003: 59.

Окучила пет кученџики; сџм осом џиљики; насадила сџм гу на дваес јајџа; извела девет шаџики; чува козе и шес јарики; овце кџт смо чували па по триес јаганџики; пет џелџики у шталу зазимџа.

20. 0. Из наведених примера се може закључити да се у говору јабланичког краја, облик паукала проширио и на именичку допуну уз непаукалне бројеве.

20. 1. Именице првог деklinационог типа имају наставак старе двојине *-а*; именице другог деklinационог типа су с обликом на *-е*, трећег деklinационог типа на *-а*, док се код именица четвртог деklinационог типа, уз најфреквентнији наставак *-ики*, јављају и плуралски облици на *-џи* (две *џелџи*) и збирни облици (пет *јајџа*, две *деџа*, пе[т] *деџа*).

20. 2. Употреба именица првог, другог и трећег деklinационог типа уз бројеве у говору јабланичког краја идентична је стању у српском призренском говору (два *долџа*,⁷⁰ шес *џовара* гројзе, седам *се-сџре*,⁷¹ два *кила* гројзе, пет *кила*). Диференцијација се јавља код именица четвртог деklinационог типа „где уз старе двојинске ликове на *-еџи* напореџо стоје облици на *-еџа*, добијени по угледу на прилике код првог и трећег деklinационог типа“.⁷²

20. 3. Овако је и у говору Алексиначког Поморавља: (узнем два *сџрука*, четри *њиве* имаа и све отишло, *џри села*, четерес *брава* овце, шес *године* лега у постељу,⁷³ све кози по два *јарџа*, педесет *деџеџа*, четири *деџеџи*, девет *џилеџи*). Само је именица *месџо* забележена с наставком *-е*: на две *месџе*.⁷⁴

⁷⁰ „Код именица I деklinационог типа уопштен је стари двојински наставак *-а*, својевремено коришћен једино уз број *два*, а касније на овом терену усвојен уз све бројеве.“ В. Реметић 1996: 468.

⁷¹ Реметић констатује да у облицима именица 2. деklinационог типа на *-е* уз бројеве, типа *седом бабе* „на П-Т дијалекатском простору истраживачи виде номинатив множине“ и скреће пажњу: „Можда при разматрању наведеног питања не треба безрезервно искључити још две могућности. Теоретски, овде може бити реч о облику Н-А-В двојине или чак о генитиву једнине.“ В. Реметић 1996: 469.

⁷² Реметић 1996: 469.

⁷³ Богдановић 1987: 155–156. Овде се не наводи пример за облик именица 3. деklinационог типа уз непаукалне бројеве, па стога, сходно концепцији овог рада, преносимо Богдановићев цитат са 156. стр. из Белићевих *Дијалеката* (331): „Уз број три и четири употребљавала се првобитно множина: *џри села*, итд.; то је пренесено и на именице уз број *два* и остале бројеве“.

⁷⁴ Исто: 156.

20. 4. У тимочко-лужничком и сврљишко-заплањском дијалекту, по употреби облика именица уз бројеве, стање је уједначено само код именица другог деклинационог типа што одговара ситуацији у призренско-јужноморавском дијалекту (јабланички говор и говор Алексиначког Поморавља). Тако је у говору Бучума и Белог Потока,⁷⁵ заплањском говору, говору Понишавља (две *жѣне*,⁷⁶ петнаес *овце*)⁷⁷ у коме су забележени још наставци *-и*⁷⁸ (две *иѣди*, петнаес *души*) и нулти наставак (три *годин*, десет *душ*, пет *стоишин*)⁷⁹.⁸⁰

20. 5. Именице првог деклинационог типа имају наставак *-а*, како је и у нашем говору. Тако је у Бучуму и Белом Потоку (три *краља*, девет *стирука*, педесет *војника*), али неке од њих (*брав*, *саиш*, *месеџ*) чују се у облику пет *брави* овце (знатно ређе два *брава*), пет *саиши* се ишло до Белу Паланку, осом *месеџи* се не јавља). Стање је идентично и у заплањском говору, говору Црне Траве и Власине (шесѣ *брави* овце) и говорима Понишавља (два *саиша*, десет *меџира*) (стара двојина); (два *саиши*, педесѣ *брави*; имамо два *синове*).⁸¹

20. 6. Именице трећег деклинационог типа, с изузетком заплањског говора, јављају се и са наставком *-и* : Понишавље (на две *местии*);⁸² у Бучуму и Белом Потоку је претежно *-и* (пет *сели*).

20. 7. Именице четвртог деклинационог типа су на *-еџа*, *-еџи*: три *унучеџа* / два *деџеџа*, две *унучеџи* / четири *магареџи*⁸³ (Бучум и Бели Поток); у говору Заплања преовлађује наставак *-и*⁸⁴ (две *деџеџи* мушки,

⁷⁵ Богдановић у Бучуму и Белом Потоку не бележи облике *жен*, *жени*, *душ*, две *души*, осом *души*, које је Белић забележио у говорима источне Србије, али је забележио облике две *годин*, деведесет *годин*, пет *иѣди*, сто *иѣди* као и Белић. В. Богдановић 1979: 58–59.

⁷⁶ Белић сматра да се овде ради о старом номинативу множине. В. Белић 1905: 326–328.

⁷⁷ Ћирић 1999: 123.

⁷⁸ Белић сматра да су и облици на *-и* облици старог номинатива множине на *ы*, а да су облици са нултим наставком добијени редукцијом финалног *е* или *и* и да су ниске фреквенције. В. Белић 1905: 326–328.

⁷⁹ Реметић сматра да је облик *стоишин* „траг старине, тј. Г мн. на -Ø”. В. Реметић 1996: 464.

⁸⁰ Ћирић 1999: 123.

⁸¹ Исто: 122–123.

⁸² Исто: 124.

⁸³ Богдановић 1979: 59.

⁸⁴ Ивић сматра да се овај наставак јавио „углавном у већем делу тимочко-лужничког и сврљишко-заплањског дијалекта“ аналошки према множинском облику именица мушког рода. В. Ивић П. 1985²: 116.

седом *дејетџи*),⁸⁵ али се јављају и наставци *-ија* (три *девојчетџија*), *-ци* (осам су била *џраци*) и *-ићи* / *-ичи* / *-ики* (четири *унучичи*, четири *имићи*, тринаес *џилики*);⁸⁶ у говору Црне Траве и Власине *-ија* (две *јужетџија*);⁸⁷ у говорима Понишавља *-етија* (два *џараунчетџија*), *-етији* (шесет *јагњетџији*), *-и* (две *џелци*), збирни облици на *-ца* (три *деца*), како је и у нашем говору, *-ија* (четри *девојчетџија*), *-иџија* (четри *магариџија*).⁸⁸

20. 8. На основу изложеног стања намеће се закључак о извесном шаренилу облика именица уз бројеве у сврљишко-заплањском и тимочко-лужничком дијалекту. Међу њима, најмањи степен одступања у односу на јабланички говор показује говор Заплања.

20. 9. Именице прва три деклинациона типа уз паукалне и непаукалне бројеве у говору јабланичког краја имају исте наставке као и говор Параћинског Поморавља (осам *дрџга* дошли, седам *куће* биле, у преко десет *месџа* сам био). Диференцијација се јавља код именица четвртог деклинационог типа које уз бројеве имају наставак *-а* (имам пет *јапетџа* и пет *јагњетџа*). Партитивна допуна се и у говору Параћинског Поморавља, уз непаукалне бројеве, претежно јавља у облику општег падежа у функцији генитива као и у нашем говору, али се за Параћинско Поморавље наводе и примери морфолошке па и морфонолошке реализације партитивног генитива код, додуше, ограниченог броја именица: *метџар*, *ар*, *комад*, *месеџ*, *година*, *марка*, *џара* и *кило*.⁸⁹

*Синџагме са именичким џарџџивним кванџификаџором
и именицом као џарџџивном доџуном у оџџџет џадеџу
са генџџивном функциџом*

21. У зависности од природе именичког кванџификатора, у оквиру ове групе издвојили смо четири подгрупе.

21. 1. Прву подгрупу чине синџагме у којима је именички кванџификатор именица која својом семантиком прецизира меру или количину нечега што је означено именицом као партитивном допуном:

⁸⁵ Марковић 2000: 134–135.

⁸⁶ Исто: 135.

⁸⁷ Вукадиновић 1996: 194, 195.

⁸⁸ Ћирић 1999: 124.

⁸⁹ Милорадовић 2003: 59, 60.

– Турим комат *леб* и велију *сирење*; залчък *леб* да туриш у уста; мож дође време за залченце *леб* да трпите; намацај тај комат *леб*; узне бицман *леб*; комат мумурузан *леб* у торбиче; турим у јело главичку *лук*; ложиче *шићер* тури; да ми укачи цак *койус*; донеси главицу *койус*; потражи чашу *оризък*; тенцеру *гра* изедемо; укачише цак *шићер* на таван;

Ту турим једно тепсиче *баницу* съ[с] *сирење*; заими шиник *йченицу*; неће да даде цак *комйири*; донела шерпу *сирење*; вилцан *кафу* расипа у skut; извадила кову *воду*; давам ги по карличку *јарму*; дај му колце *баницу*; купила кантиче *мармуладу*; дај на дете тањир *чорбичку*; дадо му грозде *йловдинку*; он бес плоску *ракију* не пођује; кудељице *вуну* предемо; узни лејче *воду* па посипи чичу; сноп *шалу* прет краве врљи; да забравиш тестиче *воду*; дај ми за пилики једне криваче *йченицу*;

Цак *ћубре* упропасти; бе запрећала лонац *млеко* да киселим; однесе вршан лонац *сирење*; фелију *сирење*; дала ву вешелку *месо*; источија буре *вино*; да попиће чашу *вино*; за шол *млеко* да жељује; да му запалив сток *сено*;

Набрала кош *ораси*; продала крошњу *ораси*; донела ву кутију *рајлици*; донеси флашу *йешиљжани*; купи кесу *бамбоне*; вршну шерпу *булке* донела; набрала крошњу *красћавчики*; кош шуљбави *клашчики*; овуј годину колица *комйирчики*.

21. 1. 1. Наши примери потврђују да се у овој групи партитивних синтагматских конструкција, партитивна именичка допуна увек налази у ОП.

21. 1. 2. Партитивна именичка допуна у општем падежу потврђена је још у неким призренско-тимочким говорима: у говору Бучума и Белог Потока (донес кову *воду*),⁹⁰ у говору Заплања (шерпу пуњене *йа-йрике*),⁹¹ у говорима Понишавља (по котле *чорбу* уготвим),⁹² и у говору Алексиначког Поморавља (немам ни грутку *земљу*).⁹³

21. 1. 3. За говор Црне Траве и Власине, Вилотије Вукадиновић констатује да су овде ретки облици ОП без предлога са значењем генитива и при том наводи само три примера забележена у насељима на граници са призренско-јужноморавским дијалектом. Од три наведена примера један је у значењу партитивног генитива са прилошким квантификатором, али није потврђен партитивни генитив подгрупе коју овде разматрамо.⁹⁴

⁹⁰ Богдановић 1979: 104.

⁹¹ Марковић 2000: 223.

⁹² Ћирић 1999: 154.

⁹³ Богдановић 1987: 234.

⁹⁴ Вукадиновић 1996: 254.

21. 1. 4. У српском призренском говору „Општи падеж је још чешћи (у поређењу с предлошким конструкцијама – подвлачење моје) код обележавања партитивности“: даде ми *кома́че сѝмиѝ*, узоше *грѝду снѝг*.⁹⁵

21. 1. 5. Паралела се може успоставити и са говором Параћинског Поморавља за који ауторка бележи само неколико примера са партитивном допуном у генитиву (узнемо *па́рче квáсца*), док су далеко заступљеније конструкције са партитивном допуном у општем падежу од којих наводимо само један пример (*ка́цу кѝйус појѝо*).⁹⁶

21. 2. У другу подгрупу сврстали смо синтагматске конструкције са партитивним квантификатором *ѝола / ѝоловин* уз именицу као партитивну допуну која се налази у општем падежу са функцијом генитива.

Ову подгрупу примера смо посебно издвојили због природе квантификатора *ѝола / ѝоловин* који није именица али има функцију именице.⁹⁷

– Турамо *по́ла годи́ну* на *де́ду*; дођо́мо до *по́ла ѝуѝ*; изеде́ *по́ла леб* на обро́к; *по́ла ѝѝкву* врљи на свињу; близо је, *по́ла сѝѝ* одо́вде; сипем *по́ла фла́шу* петлижани; дође́ до *по́ла обо́р* па се *врна*; дођо́ до *по́ла реку*, па ни *та́м* ни *о́ва́м*; *пи́ла* би, *пи́је* ми се, ал от *по́ла ча́шку* се згрва́љам; *дала* си ми *по́ла клубе*.

21. 2. 1. Из наведених примера се види очекивано одступање од стандардног идиома, па уместо партитивне именичке допуне у генитиву, имамо свуда зависни члан синтагми у општем падежу у генитивној функцији.

21. 2. 2. Податке о односу квантификатора *ѝола / ѝоловин* и партитивне допуне налазимо у следећим изворима: у говору Запаља именичка допуна уз квантификатор *ѝола / ѝоловин* стоји у општем падежу вршећи функцију партитивног генитива (оно́ *половин сѝѝѝ* оста́ло наме́тено).⁹⁸

21. 2. 3. У српском призренском говору, уз квантификатор *пола*, партитивна допуна је заступљенија у ОП: *ѝо́ла зѝд*, *ѝо́ла ме́ѝар*.⁹⁹

⁹⁵ Реметић 1996: 450.

⁹⁶ Милорадовић 2003: 62–63.

⁹⁷ О овоме видети Николић 1995-1996: 15–44.

⁹⁸ Марковић 2000: 223.

⁹⁹ Реметић 1996: 450.

21. 2. 4. Мада у говору Бучума и Белог Потока није дат пример партитивног генитива са квантификатором *йола*, он се може претпоставити на основу примера са осталим квантификаторима уз које увек стоји партитивна допуна у општем падежу.¹⁰⁰ Ово се може констатовати и за говоре Понишавља,¹⁰¹ као и за говор Алексиначког Поморавља,¹⁰² али не и за говор Црне Траве и Власине где се истиче да је ретка употреба партитивног беспредлошког генитивног значења са општим падежом у партитивној допуни.¹⁰³

21. 3. Трећу подгрупу представљају синтагматске конструкције чији је партитивни квантификатор именица као саставни део неке бројне конструкције. У овој подгрупи, такође, партитивна допуна стоји у општем падежу који има функцију генитива.

– Пет реда *йрокуйац*; три *казана* сџм *ракију* испекја; *ће* ву *купиш* једну *кутију* *колачи*; *даде* ми једно *паковање* *райлуци*; посадила сџм *триес* *струка* *йейлижсани*; два реда *йловдину*; *однеси* ву једну *кришку* *лубеницу*; *замота* ву две *колџики* *баницу*; *тури* прет *краве* два *снопа* *йялу*; две *кове* *сирење* *однесе*; посадија сџм сто *гице* *лојзе*; на *кобилу* *врљи* једн *кош* *сено*; *садили* смо по *четерес* *леје* *йойрику*.

21. 3. 1. Партитивно значење генитива у оваквим синтагматским конструкцијама нисмо пронашли у говору Бучума и Белог Потока,¹⁰⁴ у говору Заплања¹⁰⁵ и у говору Алексиначког Поморавља.¹⁰⁶

21. 3. 2. У говорима Понишавља ова конструкција партитивног генитива посведочена је једним примером (једну *вурњу* *леб* *изеду*).¹⁰⁷

21. 3. 3. Одсуство потврда за стање у већини осталих говора призренско-тимочке дијалекатске области, не значи нужно да оваквог начина реализације наведеног генитивног значења у овим говорима и нема. Његово потврђивање примерима са искључивом употребом партитивне допуне у облику општег падежа у говору Параћинском Поморавља (четири *кџла* *кукџруз* *дотџра*),¹⁰⁸ пре наводи на закључак да је изостајање

¹⁰⁰ Богдановић 1979: 104.

¹⁰¹ Ђирић 1999: 154.

¹⁰² Богдановић 1987: 234.

¹⁰³ Вукадиновић 1996: 254.

¹⁰⁴ Богдановић 1979: 104.

¹⁰⁵ Марковић 2000: 223.

¹⁰⁶ Богдановић 1987: 234.

¹⁰⁷ Ђирић 1999: 154.

¹⁰⁸ Милорадовић 2003: 64.

результат селективног приступа синтакси падежа у досадашњим монографским описима призренско-тимочких говора, усмерених претежно на опис фонетско-фонолошког и морфолошког нивоа.

21. 4. У четвртој подгрупи се као партитивни квантификатор јавља име неке мерне јединице (*кило, грам, метар, ар, дулум, екџер*). Однос партитивног квантификатора и партитивне допуне исти је као и у досад разматраним синтагматским конструкцијама.

– Турим кило *шићер* на пет кила *сливе*; ни грам *шићер* несъм турила; два дулума *мумуруз* и пет дулума *йченицу*; посадила съм пет ара *комџири*; съм два ара *комџири*; купила три метра *маџријал* за аљину; продава шес ара *йлац*; сто дваес кила *маз* истопили; да узнеш кило *мед* и свько јутро на ште срце; два метра *шифон* узела;

Узеја съм овој лето шес иљаде кила *йченицу*; да попи'е кило *ракију*; купија шеснаес ара *земњу*; фамилију рани з два дулума *земњу*; наследија четрнаес ектера *шуму*; три кила *йрећу* помьсти; он посадија два-три дулума *стйочну реју*; посејали смо ектер *йченицу*;

Имам њиве и шуму једно на друго четири ектера *имање*; изаткала дваес метра *йлајно* за пешкири; кило благо *вино* однесо; купила килце *гројзе* за деца; дава *млеко* пешеснаес кила; на гицу има по три-четири кила *гројзе*.

21. 4. 1. Партитивна допуна у општем падежу уз називе мерних јединица карактерише и следеће призренско-тимочке говоре: говор Бучума и Белог Потока (узел ћило *шићер*),¹⁰⁹ говор Запања (иљадо кила *крџмџир*)¹¹⁰ и говоре Понишавља (имало у њега пет ћила *вино*).¹¹¹

21. 4. 2. За говор Црне Траве и Власине се констатује да је ретка употреба општег падежа без предлога са значењем генитива и да су сва три наведена примера забележена у насељима на граници са призренско-јужноморавским дијалектом.¹¹²

21. 4. 3. У говору Алексиначког Поморавља нисмо наишли на пример за наведену подгрупу партитивног генитивног значења, али будући да се у свим примерима за ово генитивно значење партитивна допуна на-

¹⁰⁹ Богдановић 1979: 104.

¹¹⁰ Марковић 2000: 223.

¹¹¹ Ћирић 1999: 154.

¹¹² Вукадиновић 1996: 254.

лази у општем падежу, може се закључити да се у том облику јавља и у синтагмама са партитивним квантификатором назива мерне јединице.¹¹³

21. 4. 4. Посведоченост ове подгрупе партитивних синтагми у прелазном говору Параћинског Поморавља са 24 примера, од којих је 21 са партитивном допуном у општем падежу (имали два'ес ари зѣмљу),¹¹⁴ иде у прилог претпоставци о постојању оваквог начина исказивања партитивног генитива и у оним призренско-тимочким говорима за које у монографијама нисмо пронашли потврде.

Синтагме са прилошким квантификатором као партитивним чланом и именицом као партитивном допуном у општем падежу са генитивном функцијом

22. Прилошке квантификаторе, засноване на субјективној оцени говорника, одликује узајамно искључивање с бројним квантификаторима који прецизирају количину партитивне именичке допуне. Независно од тога, и у синтагмама с прилошким квантификатором, партитивна допуна је у општем падежном облику у генитивној функцији.

Најчешћи прилошки квантификатори су: *јуно, много, мало, малко, досѣа, њолко, онолко, колко, николко*.

– Има пуно *болници* од тај болес; има *мумуруз* доста; мало *грашѣ* да варнем; има га *гороцвей* пуно по бузалци; *груљачи* пуно под ора; да нжејнем мало *мувар*; много *родови* дошли; да ти испратим малко *гра*; настрви мало *леб* на пилчки; да отрошим малко *мумуруз*; *џошуњари* пуно ги има у нашо село; нажњејте мало *мувар*; много *госѣи* имамо за славу; пуно *другари* дошли;

Да бернемо малко *џраву*; *цвећке* пуно имам; донела пуно *благајке*; да исечем мало *габрике*; дај ми малко *вду*; мало *грањке* собрамо за ложење; натурала она много *зимницу*; *џаслице* пуно имам; чува много *свиње*; коца *године* имам; много *другачке* има; доста *године* има; толко и толко *џаре*; расипаја си онолко *џченицу*; колко *године* седела; толко *године* работила;

Малко *место* направи; много *вино* имав; има пуно *вирчки*; пуно *дулечики* сѣм донела; пуно *зајчки* окотила; малко *колачки* донела; много *мачики* по обор; много *џлики* извела; пуно *џејерушчки* по њиве; пробави толко *време*; колко *сирће* си ву турила; да видиш колко *џејерушчки* има; имам николко *џлајке*; немам толко *јајца* за пропећ; после толко *време*.

¹¹³ Богдановић 1987: 234.

¹¹⁴ Милорадовић 2003: 64.

22. 1. У говору Бучума и Белог Потока,¹¹⁵ у говору Понишавља¹¹⁶ и говору Црне Траве и Власине, примерима није потврђено партитивно значење генитива са прилошким квантификатором.

22. 2. Говор Заплања има уз прилошки квантификатор партитивну допуну у општем падежу (тој смо ми имали много воду).¹¹⁷

22. 3. Овакво стање је и у говору Алексиначког Поморавља (добимо мало брашња).¹¹⁸

22. 4. У српском призренском говору, конструкција са било којом партитивном речи много чешће се употребљава са допуном у ОП: донеја ми *мало расад*; купија ми *син мало шеч'ер*.¹¹⁹

22. 5. Партитивна допуна у општем падежу уз прилошки квантификатор (има пуно земљу), има у говору Параћинског Поморавља апсолутну предност, јер је овде забележено свега неколико примера са допуном у генитиву (дај ми *мало ладне воде*).¹²⁰ Начин реализације наведеног значења и у овом прелазном говору узимамо као потврду његовог постојања и у оним призренско-тимочким говорима за које потврде нисмо пронашли у њиховим монографским описима.

*Беспредлошки ошћити падежни облик и синтагматске везе
С / ЗА + ОП као дојуна придева – еквивалентни беспредлошког
партиципиалног генитива као дојуне придева*

23. Известан број придева (*јун, сит, жељан, жедан, гладан, вредан, достојан* итд.) у стандардном српском језику, у количинским конструкцијама захтева допуну у беспредлошком генитиву с партитивним значењем.¹²¹

23. 1. У говору јабланичког краја, овакве конструкције с наведеним придевима, бивају реализоване тројаким граматичким средствима: у првом, ређем случају, придев захтева допуну у општем падежном облику у функцији беспредлошког генитива (реч је само о придеву *јун*);

¹¹⁵ Богдановић 1979: 104.

¹¹⁶ Ћирић 1999: 154.

¹¹⁷ Марковић 2000: 223.

¹¹⁸ Богдановић 1987: 234.

¹¹⁹ „Општи падеж је генитиву мало простора препустио код означавања партиципалности“ (Реметић 1996: 450).

¹²⁰ Милорадовић 2003: 65.

¹²¹ Стевановић 1991⁵: 199–200.

далеко фреквентнији начин реализације овог значења с наведеним придевима који захтевају допуна у беспредлошком генитиву, у нашем испитиваном говору чине аналитичке синтагматске везе од предлога С и општег падежног облика у функцији инструментала, односно предлога ЗА и општег падежног облика у функцији акузатива.

23. 1. 1. Наводимо најпре примере с беспредлошки употребљеним општим падежом у функцији генитива: пуна кућа *деца*; пун шифоњер *џолке*; пун лонац *вариво*; пун пресек *жшћо*; пун салач *мумуруз*; пуна река *рибе*; бакраче пуно *воду*; шољ пун *кафу*; сокак пун *девојке, момци*; собор пун *младињу*; мачка пуна *буве*; корито пуно *џолке накисњеше*; коса пуна *вџшке*; башча ни пуна *йраву*.

23. 1. 2. Овакве конструкције се паралелно употребљавају с аналитичким социјативним конструкцијама С + ОП у функцији инструментала: пуна кочина с *йрасци*; пун обор *сџ свиње*; лонац пун с *йомије* расипа; џак пун з *брашно*; пун таван с *ораси*; пуна тараса с *йченицу*; пун обор с *воду*; пун трактор з *дрва*; пуна колица с *йраву*; пун ковчег з *дар*.

23. 1. 3. У прикупљеној грађи нисмо наишли на примере употребе осталих горе наведених придева са беспредлошки употребљеним општим падежом у функцији генитива, већ се допуна свих осталих придева реализује синтагматским конструкцијама с предлозима С / САС и ЗА и општим падежним обликом у инструменталној, односно акузативној функцији.

– Сита сџ ја с *швоје добро*; сити деца с *шорше*, с *колачи*; сити смо сас *све*.

Жељни остаџома за *босћан*; дете ми е жељно и за *обукло* и за *обувло*; несьм жељна за *швој леб*; жељна сџ за *брашћа* што не дођус; жељна сџ и за *ћерку* и за *уници*; нећу сок, жељна сџ за *воду*; несьм гладна за *швој чорбуљак*; гладна сџ за *нишћо убаво* да поедем; гладни смо били за *леб*.

23. 2. Стање у осталим призренско-тимочким говорима је следеће: у говору Бучума и Белог Потока, у говору Алексиначког Поморавља као и у говору Запања, ни у кратком представљању падежних значења, ни у додатку *Текшћови* нисмо наишли на примере употребе еквивалената беспредлошког партитивног генитива као допуне овде наведених придева, што не мора да значи да такве употребе нема. Имајући у виду начин реализације осталих генитивних значења, као и општу слику падежног система, пре се може говорити о изостављању оваквих генитивних конструкција, сходно природи и намени студија о наведеним говорима, него о њиховом одсуству. Ову нашу тезу можда могу да подрже два примера беспредлошке употребе ОП уз придев *йун* за исказивање партитивног

значења које смо пронашли у *Тексјовима* из говора Понишавља: пуна црква људи,¹²² пуна соба (гости – моја допуна јер се из контекста види да је реч о слави) дојде,¹²³ два примера из *Тексјова* за говоре Црне Траве и Власине: пуна стовница вода¹²⁴ и пуно село младићи,¹²⁵ као и примери из српског призренског говора: *йуна* Кал'аја *Нёмци* (543), *Дол'е* подрум *йун* ми б'ја *мајеријал* (547).¹²⁶ За други вид реализације, изузев у српском призренском говору (Табана била *йуна сас коже*),¹²⁷ нажалост, ни у једном од овде наведених говора нисмо пронашли примере.

23. 3. Именичка допуна у говору Параћинског Поморавља реализује партитивно значење беспредлошким општим падежним обликом не само уз придев *йун* (пуна Јагодина *йёнкови*), већ и уз придеве *жељан* (жељни смо *кйшу*),¹²⁸ *сий* (сити смо *йроју* и *качмак*) и *жедан* (жедан *вџду*).¹²⁹ У одсуству примера за остале призренско-тимочке говоре, стање у говору Параћинског Поморавља може послужити као аргумент да се и у њима наведено значење исказује на овај начин.

23. 4. На основу прокоментарисаног стања у говору јабланичког краја, упоређеног са стањем у осталим призренско-тимочким говорима, паралела се може успоставити само са идентичним еквивалентом у форми општег падежа именице уз придев *йун* и конструкцијом САС+ОП (само у српском призренском говору). Одсуство конструкција с предлогом С/САС и именицом у општем падежу у инструменталној функцији, као и конструкција с предлогом ЗА и именицом у општем падежу у функцији акузатива, као допуна придева *сий*, *жалан*, *жељан*, можда се може објаснити селективним приступом аутора ових студија проблему синтаксе падежа у циљу што исцрпнијег представљања фонетског и морфолошког нивоа говора које су описивали.

23. 4. 1. Беспредлошку употребу општег падежа именице уз наведене придеве, налазимо у говору Параћинског Поморавља. Паралела између јабланичког говора и овог прелазног говора између косовско-ресавског и

¹²² Ћирић 1999: 230.

¹²³ Исто: 234.

¹²⁴ Вукадиновић 1996: 284.

¹²⁵ Исто: 293.

¹²⁶ Реметић 1996.

¹²⁷ Реметић 1996: 542.

¹²⁸ Милорадовић 2003: 68.

¹²⁹ Милорадовић 2003: 69. Овде ауторка истиче да се уз придев *жељан*, једино именице *мајка* и *ћерка* употребљавају у морфолошком генитиву (остао *жељан мајке*, *жељна је ћерке*), позивајући се на тезу о антропоцентричности Зузане Тополињске да се име бића јавља „као најстабилнији сегмент у морфолошкој структури“.

призренско-тимочког дијалекта, може се успоставити у неколико праваца. И један и други имају именицу у општем падежу уз придев *јун*. Даље, говор Параћинског Поморавља користи исто граматичко средство и уз остале придеве, док говор јабланичког краја уводи још два типа граматичке реализације (синтагме С/САС и ЗА +ОП у инструменталној, односно акузативној функцији). На крају, говор Параћинског Поморавља има морфолошки употребљен генитив, додуше само именица *мајка* и *ћерка* уз придев *жељан*.

23. 5. Говор јабланичког краја има тројаку реализацију партитивног значења уз придеве попут *јун*, *син*, *жељан*, *жедан*, богатећи на тај начин народни, дијалекатски израз.

Закључак

24. На основу анализираних грађе, о средствима реализације партитивног адноминалног беспредлошког генитивног значења у говору јабланичког краја, могућно је извести следеће закључке:

24. 1. У испитиваном говору, ово генитивно значење исказује се синтагмама од партитивног квантификатора и партитивне именичке допуне у општем падежу у функцији генитива.

24. 2. Беспредлошке синтагме са значењем партитивног генитива издиференциране су на бројне (*чува две краве музне*; *били по дватриес члана у кућу*), именичке (*однесе вршан лонац сирење*) и прилошке (*коца године имам*), у зависности од тога да ли се као квантификатор јавља број, именица или прилог.

24. 3. У осталим призренско-тимочким говорима, стање је идентично јабланичком говору, у конструкцијама са именичким и прилошким квантификатором чија је партитивна допуна у општем падежу.

24. 4. Диференцијација се јавља у конструкцијама с нумеричким квантификатором:

24. 4. 1. Сврљишко-заплањски и тимочко-лужнички говори не чувају само облике старе двојине именица уз бројеве, већ и облике старе множине с наставцима *-и* и *-ове* (*два сайи*, *педесе брави*; *имамо два синове*).

24. 4. 2. У њима су, такође, забележени и облици генитива множине без наставка, као архаична језичка црта.

24. 5. У говору јабланичког краја, придеви *йун*, *сити*, *жељан*, *жедан*, *гладан*, уместо беспредлошког генитива с партитивним значењем као својом допуном, захтевају тројака морфосинтаксичка средства: беспредлошки општи падежни облик уз придев *йун* (башча ни пуна *йраву*) и далеко фреквентније синтагме од предлога С и ЗА и ОП у инструменталној, односно акузативној функцији како уз придев *йун* (пуна кочина с *йрасци*) тако и уз све остале наведене придеве (*сити смо сас све*; *жељни остадомо за босџан*; *нећу сок*, *жедна съм за воду*; *несъм гладна за твој чорбуљак*).

24. 6. За остале призренско-тимочке говоре располажемо само примерима беспредлошког општег падежа уз придев *йун* и једним примером од предлога САС и ОП у инструменталној функцији (само у српском призренском говору).

24. 7. Прелазни косовско-ресавски говор, говор Параћинског Поморавља, одликује изузетно честа употреба партитивне именичке допуне у општем падежу, док је облик генитива резервисан само за конструкције у којима партитивна именичка допуна са семантиком конкретне мерне јединице стоји уз непаукалне бројеве (по педесџт *йри*).

24. 8. Беспредлошку употребу општег падежа именице уз наведене придеве, налазимо и у говору Параћинског Поморавља, како уз придев *йун* тако и уз све овде наведене придеве. Међутим, говор јабланичког краја уводи још два типа еквивалената беспредлошког партитивног генитива као допуне придева (синтагме С/САС и ЗА + ОП у инструменталној, односно акузативној функцији).

ЕКВИВАЛЕНТИ АДВЕРБАЛНОГ БЕСПРЕДЛОШКОГ ГЕНИТИВА

25. Адвербално употребљен беспредлошки генитив у стандардном српском језику може се посматрати са становишта његове функције с једне стране, и са становишта семантичке димензије с друге стране.

25. 1. Када је реч о његовој функцији, може се говорити о беспредлошком адвербалном генитиву у функцији правога и неправог објекта, или о беспредлошком употребљеном генитиву у функцији прилошке одредбе.¹³⁰

¹³⁰ Фелешко 1995: 53.

25. 2. Са семантичке тачке гледишта, у првом случају је реч о беспредлошком адвербалном генитиву у егзистенцијалном или партитивном значењу, а у другом случају о темпоралном значењу формализованом беспредлошким генитивом.

ЕКВИВАЛЕНТИ БЕСПРЕДЛОШКОГ ГЕНИТИВА У ФУНКЦИЈИ ДОПУНЕ ГЛАГОЛА (ЕГЗИСТЕНЦИЈАЛНО, ПАРТИТИВНО, АБЛАТИВНО, ГЕНИТИВ ИГРЕ И ДР. ЗНАЧЕЊА)

26. У стандардном српском језику, беспредлошким генитивом као синтаксичком допуном глагола у функцији објекта, реализују се аблативно, партитивно значење у најширем смислу и значење постојања, егзистенције. Осим партитивног адноминалног генитива као допуне уз бројне, именичке, прилошке и придевске квантификаторе, наша синтакса падежа разматра и врсте беспредлошког адвербалног партитивног генитива, попут генитива изненађења, генитива заклетве, генитива игре. Такође, разграничава се употреба и функција овог падежног облика у зависности од тога да ли допуњује потврдне или одричне глаголе.¹³¹

26. 1. Најпре ћемо у говору јабланичког краја размотрити еквиваленте адвербалног беспредлошког генитива у функцији синтаксичке допуне са припадајућим значењима, а потом еквиваленте беспредлошког генитива у функцији прилошке одредбе са темпоралним значењем.

26. 1. 0. Беспредлошки адвербални генитив као допуна глагола *с аблајтивним значењем*, типа –Ослободи нас напасти–,¹³² у нашем испитиваном говору бива формализован предлошко-падежном конструкцијом од предлога ОД и ОП у функцији генитива. Аналитизам је доследно спроведен независно од рекције управног глагола. Наводимо примере синтагми ОД + ОП у генитивној функцији које су еквиваленти беспредлошког адвербалног генитива (чешће) или конструкције ОД + Г (ређе) у стандардном идиому: бега *ош кућу*; избегава *од работу*; открши *ош њогачу*; пође *од стјаницу*; мани се *о[д] њуј мангуйарију*; мани се *о[д] шеј работије*; уплашила се *ош куче*; чувај се *о[д] њога овна*, боде; не мок се *отресем од онуј заулаву жену*; срамује се *од гостини*; одрекла се *од имање*; препало се дете *ош куче*.

¹³¹ Стевановић 1991⁵: 193–212.

¹³² Стевановић 1991⁵: 194.

У свим наведеним примерима, допуна глагола је у ОП и представља даљи (неправи) објекат, „јер су процеси означени управним глаголима или тачније речено стања, односно расположења која се тим глаголима казују, проузроковани појмовима означеним генитивима који их допуњавају“.¹³³

26. 1. 1. У егзистенцијалним конструкцијама с глаголима *биџи*¹³⁴ у значењу постојати, егзистирати и *имаџи*¹³⁵ у значењу постојати, уместо партитивног генитива као синтаксичке допуне у употреби је искључиво облик номинатива у субјекатској позицији. Сходно значењима у којима се наведени глаголи разматрају, термини егзистенцијално значење и егзистенцијалне конструкције, преузети из Милорадовић,¹³⁶ чине нам се врло прихватљивим.

У примерима: *сџ исто има врачарице*; и *сџ има жене мађијарке*; *сџ нема више ѿкаено ѿлајно и шајак*; *бабице су биле*; *биле су ралице* сџм, *трактори не*; *воденице су биле*, не млинови; *тџ докџури нџсу били*.

26. 1. 1. 0. Да је у наведеним примерима реч о безличним егзистенцијалним конструкцијама у којима су именичке допуне уз наведене глаголе у номинативу, показује синтаксичка реорганизација наведених исказа: *има врачарица* / *постоје врачарице*; *има жена мађијарки* / *постоје жене мађијарке*; *било је бабица* / *бабице су постојале*; *било је ралица само* / *ралице су постојале*; *доктора није било* / *доктори нису постојали*.

26. 1. 2. У говору јабланичког краја, еквиваленте беспредлошког генитива или акузатива за исказивање посесивног и партитивног значења у конструкцијама с глаголом *имаџи* у стандардном српском језику, без јасно назначеног квантификатора, представњају општи падежни облик или акузатив када је именска допуна у функцији објекта, или облик номинатива уколико је именска допуна у субјекатској функцији.

26. 1. 2. 1. Најпре наводимо примере у којима је именица уз глагол *има* употребљена у ОП у функцији беспредлошког А¹³⁷ односно правог објекта у посесивном и партитивном значењу (партитивност произилази из семантике глагола *имаџи* = *ѿоседоваџи*): *имам леб* и *воду*, па *ћутим*; *имаш брашно* па *ће омџсиш*; *ће имамо жиџѿо*, *родило*; *има она млеко*,

¹³³ Исто.

¹³⁴ В. Р. САНУ, том 1, под *бити*², зн. 5.

¹³⁵ В. Р. САНУ, том 7, под *имати*, зн. 1(а, б, в, г).

¹³⁶ Милорадовић 2003: 69-70.

¹³⁷ О семантичко-синтаксичкој еквивалентности употребе генитива или акузатива уз глагол *имати* „поседовати“ у стандардном српском језику в. Гортан – Премк 1977: 239-240.

сирење; за Божић ће има ораси, јабуке, крушке, смокве, све ће има; имам дрвољци, не дољке; имам тјеј вушарчејине; ја да имам вуну, прела би; поједини имав убаве куће; имам сјоку пуну шталу; ти ел имаш рану за стоку; ел имаш појрике и пейлужани.

Идентично стање је и у конструкцијама у којима сами глаголи или употребљене именице својом семантиком упућују на партитивност: на-косила съм дешелину; она набрала сливе; насукала коре; омесила леб и донела воду сјудену; сви деца једев гра.

26. 1. 3. Сада ће на примерима бити показана диференцијација између стандардног српског језика и говора јабланичког краја у погледу употребе одговарајућег падежног облика номиналне речи као синтаксичке допуне егзистенцијалних глагола *имати* и *бити*. Референце које ћемо узети у обзир биће: потврдни или одрични облици наведених глагола, време у коме је употребљен одговарајући глагол као предикат неке конструкције и глаголски род (лични или безлични облик).

26. 1. 3. 1. Ради прегледности, ми ћемо најпре наводити потврдне конструкције с егзистенцијалним глаголом *имати* у презенту и перфекту као и њихову личну или безличну употребу, а потом примере исказа са егзистенцијалним глаголом *бити* у перфекту, у личној или безличној форми. У оквиру тога биће контрастирани падежни облици номиналних речи као синтаксичке допуне уз наведене глаголе у једном и другом идиому.

26. 1. 3. 2. Након излагања ове грађе, по истом принципу и уз исте критеријуме, биће прегледани примери одричних конструкција с глаголима *имати* и *бити* у егзистенцијалном, односно партитивном значењу.

Еквивалентни потврдних конструкција с глаголима имати и бити

26. 1. 4. У говору јабланичког краја, у потврдним егзистенцијалним конструкцијама са глаголским обликом *има* у презенту и перфекту као предикатом, именска допуна се у сва три рода и у једнини и у множини употребљава у номинативу као логичком субјекту, у личној и безличној форми. У стандардном српском језику, глагол *имати* у егзистенцијалном значењу може бити само у презенту, а у перфекту се

обично замењује глаголом *бити* у личној или безличној форми,¹³⁸ док је именска допуна у беспредлошком генитиву.¹³⁹

Образац: ИМА (предикат у презенту) + ЛОГИЧКИ СУБЈЕКАТ (именска допуна у Н – номинативу), потврђују примери: *Има* га сѝк *ѝрашаг* за прање; *има* лѝк, *има* вѝк; *има* народ, кѝко нема; *има* преко ноћ *вамѝири*; *има* још *зайиси*; *има* там и *Срби* и *Шийѝари*; *мумуруз* *има*; *има* ораси, *јабуке*, *крушке*; мора да *има* *ѝогача*; *има* за славу *риба*; и *гориво* *има*; *има* *канѝе*, *кове*; *има* *момци*, *девојке*; у село *има* и *ѝродавнице* и *кафане*; *има* *јагоде* у шуму; *има* *ѝечурке* у шуму; још *има* *воденице*; *има* *жене*, *муѝи*; сѝг *има* и старе *девојке*; *има* *ѝченица*, *овѝс*; *има* *куће* запуштене; *има* *ѝрава* лековна у ливаде; *има* и *једење* и *ѝијење*; сѝг *има* *гројзе*; *има* *лојзе*, *има* *вино*; у њин обор и *ѝлики*, и *ѝурѝики*, и *ѝрашѝики* *има* сѝг.

Образац: ИМАЛО (предикат у перфекту, безлична форма) + ЛОГИЧКИ СУБЈЕКАТ (именска допуна у Н – номинативу), посведочен је у примерима: *имало* и рание тај *болес*, *сараѝе*, ко сѝг *рак*; *имало* *овѝс*, *рѝж*, *ѝросо*, *ѝченица*; *имало* *ѝарѝизани* у село; *имало* *Бугари* у село; *имало* *Цигани* у село; *имало* *ѝрква* туј што га сѝг *викамо* *Црквиште*; *козе* *имало* ал ги уништише.

Ова конструкција представља еквивалент стандардне безличне перфекатске конструкције *било је некога / нечега*.

Образац: ИМАЈА, ИМАЛА, ИМАЛИ и сл. (предикат у перфекту, лична форма) + ЛОГИЧКИ СУБЈЕКАТ (именска допуна у Н – номинативу), потврђују примери: *имаја* *рак* и тѝг, *сараѝе*; *имала* *ѝрава* за лѝк; на свадбе *имали* *свирачи*, *ѝрубачи*; *имале* *врѝарице* тѝг; *жене* *маѝијарке* *имале*; *имале* *жене* ко сѝг бабице; *имале* су *молбе*, па се помагаја народ; *имале* *седење* до половин ноћ; *имали* *вамѝири*, ја знам.

Лична перфекатска конструкција од егзистенцијалног глагола ИМА и Н у функцији логичког субјекта, еквивалентна је безличној перфекатској конструкцији *било је некога / нечега* у стандардном српском језику.

Из наведених примера видимо да се предикат и субјекат налазе у конгруенцији, односно да род и број именске допуне одговара роду и броју глагола који допуњује.

¹³⁸ Арсенијевић 1993: 68.

¹³⁹ В. и Стевановић 1991²: 198.

26. 1. 5. Образац: БИЛО (безлична форма реализована 3. л. јд. с. р. перфекта егзистенцијалног глагола *биџи*) + ЛОГИЧКИ СУБЈЕКАТ (именска допуна у Н), заступљен је у примерима: *било је седењка после*; *било њесма тџ*; па *било је њојање, играње*; *било и свађа и ѡејање*; раније *било је немаџина, беда*; пре туј *било је вода*; *било је ендек прет капију*; *било је раџи овде*; *било свадбе ко сџ*; *било на свадбе ѡклони*; па *било банице, ѡгаче, ѡројећи*; па *било је чезе за снашку, не кола*.

У нашем испитиваном говору, безлична егзистенцијална конструкција БИЛО + Н у функцији логичког субјекта, представља еквивалент безличне перфекатске конструкције БИЛО ЈЕ + Г (у функцији субјекатског генитива) у стандардном српском језику.

Образац: БИЈА, БИЈИ и сл. (предикат у перфекту, лична форма) + ЛОГИЧКИ СУБЈЕКАТ (именска допуна у Н), потврђују примери: *глад бија рание*; *бија је заџис насрет село*; *била је ораовина за мџтење*; *били су и чеџници*; *била је ѡѡѡла до бунар*; *биле су бабе што бајев от стра*, *немало тџ докѡури*; *крѡаре су биле*, *кви теѡици*; *воденица је била у Коњинско, миразовина на твоју бабу*; *биле су додолице*, па *коледари*, сџ се тој изгубило; *врчарица је била у нашо село*.

Личним егзистенцијалним конструкцијама од перфекта глагола *биџи* и именског дела у Н у функцији логичког субјекта, еквивалентне су безличне перфекатске конструкције БИЛО ЈЕ + Г у стандардном српском језику.

Еквивалентџи одричних конструкција с глаголима немаџи и не биџи

26. 2. 1. Као и код потврђних конструкција, и овде ћемо наводити и коментарисати примере одричних конструкција с глаголом *немаџи* у презенту и перфекту и с глаголом *не биџи* у перфекту. Такође, праџћемо употребу личних и безличних форми ових глагола и извући закључак о еквивалентима именске допуне уз ове глаголе у односу на стандардни језик.

Образац: НЕМА (предикат у презенту) + ЛОГИЧКИ СУБЈЕКАТ (именска допуна у Н), посведочен је у примерима: *нема ваздук чис*; *нема ручџк*, *нема обед*, *чџк вечера*; *нема ковач* у село; *нема мумуруз* овуј годину; *тешко је кѡд жена нема* у кућу; *нема домаџица* у кућу; *нема фамилија ѡѡна*; *ракија нема* више; *кафа нема*; *нема киша*; *вода врућа нема*; *нема сѡање* више; *нема мушко деџе* у фамилију, фамилија се из-

губи; *нема свађање* за ништа; *шैयाње нема* овде; *нема млеко* јако; *нема сирење*; *нема скиџање* по село; *нема рабоџење*, црвено слово; *нема ђубре*, *нема род*; *нема гориво*, *нема џосиџување*; *нема момци*; *нема сџ вамџири*; *мразови јаки нема*; *авџобуси нема* често; *девојке нема* у село; *нема* више *молбе* ко што било; *седењеке нема* сџ.

У испитиваном говору, у безличној презентској конструкцији с глаголом *нема*, именска допуна је у оба броја и сва три рода у номинативу у функцији логичког субјекта, док је стандардном језику својствена само употреба беспредлошког генитива.

Образец: НЕЈЕ ИМАЛО / НЕМАЛО (предикат у перфекту, безлична форма) + ЛОГИЧКИ СУБЈЕКАТ (именска допуна у Н), имамо у примерима: *неје имало* овај *кафа* ко данс, *него* ржена; *немало* тџ *вунене черге*, *онеј џрџене имало*; *неје имало џченичан леб*; *немало џченица*, сџм мумуруз; *неје имало жџиџо*; *немало маз* да сџстави до друго *клање*.

Наведене перфекатске безличне конструкције с одричним егзистенцијалним глаголским обликом *неје имало / немало* + Н у функцији логичког субјекта у нашем испитиваном говору, представљају еквиваленте конструкција НИЈЕ БИЛО + Г у стандардном српском језику.

Слично стање је и са перфекатским личним конструкцијама с овим глаголом: *неје имала џченица* талијанка; *неје имаја* овај *џарадајз* брзак; *неје имаја креветџ*, на земњу се спало; *неје имала кућа* за свакуга брата кџ се делив; *несу имали џракџиори*; *несу имале чераје* куповне; *несу имале шџрикерке*, *шњајдерке* у нашо село; *несу имали конџиваџиори*.

Стандардни српски језик не познаје егзистенцијалне перфекатске личне и безличне конструкције с одричним глаголом *немаџи*, већ се у њему овај глагол замењује глаголом *биџи*. Имајући ово у виду, можемо говорити о знатно широј употреби глагола *има / нема* у показаним примерима потврдних и одричних конструкција, како у личној тако и у безличној форми.

26. 2. 2. Образец: НЕЈЕ БИЈА, НЕСУ БИЛИ и сл. (предикат у перфекту, лична форма) + ЛОГИЧКИ СУБЈЕКАТ (именска допуна у Н), потврђују примери: *несу били* *колачи* на свадбе; *неје бија џољак* у село; *неје била* добра *шњајдерка*; *каџија неје била*; *докџури* *несу били*; *несу биле* куповне *џелене*; *неје бија џрашак* ко сџ; *неје била боја* за мџстење; *несу били бели шџоретџи*, црни; *несу били* *креветџи* *мандраци*, дрвени, направени; *несу били* *овија* *замрзњувачи*, па *несу били* *фрижидери*; *шџоретџи* на струју *несу били*.

Наведеним конструкцијама еквивалентне су конструкције НИЈЕ БИЛО + Г у стандардном српском језику.

Перфекатске безличне конструкције НЕЈЕ БИЛО + Н мање су фреквентне у нашем говору у односу на личне конструкције с овим глаголом: *неје било креденци за судови; неје било шифоњери, ковчак сџм донела у мираз; неје било козе, а овце је било; неје било вуненија, сџм пртено.*

Ове конструкције су еквиваленти конструкција НИЈЕ БИЛО + Г у стандардном српском језику.

26. 2. 3. Пошто смо успоставили паралеле између говора јабланичког краја и стандардног српског језика у погледу употребе одговарајућег падежног облика у коме се јавља именска допуна уз егзистенцијалне глаголе *имаџи* и *биџи* и њихових одричних форми, чини се да је на овом месту најподесније указати још на два битна момента. Први се тиче разлике у ширини употребе ових глагола у једном и у другом идиому, а други фреквенције конструкција с овим глаголима у говору јабланичког краја у зависности од тога да ли се јављају у потврдном или одричном облику, као и од тога да ли је реч о личним или безличним формама.

26. 2. 4. Наиме, установљено је, да се за разлику од стандардног језика, глагол *имаџи* у говору јабланичког краја, употребљава не само у потврдном презентским, већ и перфекатским конструкцијама: *има га сџк љрашак; има жене, мужи; имало љарџизани; имаја рак и тџг.*

26. 2. 5. Одрична перфекатска конструкција *није било + Г* у стандардном српском језику, има у говору јабланичког краја четири еквивалента: личну и безличну форму с глаголом *биџи* (*неје бија љољак у село; неје било шифоњери*), као и личну и безличну форму с глаголом *имаџи* који је у семантичкој синонимији с глаголом *биџи* (*неје тџг имаја љарадајз брзак; неје имало леб*).

26. 2. 6. У погледу фреквенције потврђних и одричних перфекатских конструкција с глаголима *имаџи / немаџи* и *биџи / не биџи*, стање у нашем испитиваном говору је следеће: 1. потврђне перфекатске конструкције с глаголима *имаџи* и *биџи* су приближно једнаке фреквенције; 2. одричне перфекатске конструкције с глаголом *немаџи* фреквентније су од конструкција с глаголом *не биџи*; 3. безличне перфекатске конструкције с обликом *било*, чешће су од личних конструкција са истим глаголом; 4. личне перфекатске конструкције с глаголом *имаџи* чешће су од безличних с истим глаголом; 5. ређе су перфекатске безличне конструкције *неје било + Н* од конструкција *неје бија + Н*.

26. 2. 7. У говору јабланичког краја, у устаљеном изразу с одричним глаголским обликом *нема*, уместо генитива употребљава се номинатив: от плакање *нема вајда*; и моли га и ружи га, *вајда нема*; *нема вајда* од молење, ћу викнем да тепама; од деца *вајда нема*, свако на своју страну.

Такође, номинатив у генитивној функцији имамо у изразу „да ми неје ...“ који је једнак изразу „да нема ...“: да ни *неје Миросава*, за леб би трпели; да ми *неје квасица*; да му *неје жена*, ишја би с ицепене панталоне.

26. 2. 8. У конструкцијама с рефлексивним глаголима партитивне семантике, именичка лексема у испитиваном говору има уместо беспредлошког генитива општи падежни облик у функцији генитива: најела се *йојару*; најело се *чорбицу*; насисало се *млекце*; напија се *винце благо*; напила се *сиуден сок*.

26. 2. 9. Уместо допуне у беспредлошком генитиву, поједини рефлексивни глаголи имају синтаксичку допуну у виду одређене предлошко-падежне синтагме или општег падежа.

Глагол *сети се* допуњује синтагма *ЗА + ОП / А*: плаче, *сетила се за мајку*; отворив ми се ране кџ се *сетим за сџари родишељи сами*; отишла долеко, не сећа се *за никуга*; нећу се *сетим за вас никџд*; кџ се *сетим за ћерку* што е одаљена од нас; топрв ће се *сећаш за мајку*; ћу се *сећам за мајку* докле сџм жива; нећу се *сетим за шайка* што ме много мучија.

26. 3. У говору јабланичког краја, глагол *играм (се)*, у зависности од рекције, уместо беспредлошког генитива захтева допуну у ОП у функцији А када је глагол транзитивни, односно допуну у ОП у функцији генитива када је глагол интранзитивни.

Наводимо најпре примере с транзитивним глаголом *играм*: по говеда, играли смо *клицку*; деца играли *жмурке*; преко зиму играмо „зу“, па *ирсиења*; играли *фоше*; играли смо *расџеж*.

Примери са интранзитивним глаголом *играм се*: девојке по говеда место да *везев*, играв се *клицку*; до које време у ноћ, играв се деца *жмурке*; ће се *играмо клеванку*; девојчики се *играв ирсиења*, а мушки *клицку*.

26. 4. У нашем испитиваном говору, од старијих људи се често чује морфолошки генитив заклетве: *вере ми*, не знам; *чисти ми*, немам; *Бога ти*, не гу дџрај; *деце ти*, дај; *живоџа ми*, нећу. Код млађих испитаника чује се *живоџа ми*, *живоџа ти*, *мајке ми*, *мајке ти*, али не и генитив заклетве са лексемама које смо пре њих навели.

Иначе, независно од старосне доби, у заклињању се уместо беспредлошког генитива употребљавају конструкције са ОП у функцији А: да немам мајку; да немам *шајка*; *браћа* да немам или Н у функцији субјекта: мајка да ми умре; *шајко* да ми умре, ако те лјжем.

26. 5. Уместо субјекатског генитива уз демонстративне партикуле *еве*, *еће* (*ше*), *ене*, у јабланичком говору бележили смо само конструкције са субјекатским номинативом.¹⁴⁰ Сходно грађи којом располажемо, може се рећи да је најпродуктивнији тип конструкција од демонстративне партикуле, заменичке енклитике у акузативу и именице у номинативу: *еве гу мајка*; *еће ги* мои *жетвари*; *ене га деће* куде се игра; *еве гу шојага*; *еве ти гу њолка*; *ше гу комшика* куде седи. Такође су продуктивне и конструкције од демонстративне партикуле и именице у номинативу: *еве столица*, па седни; *еве шићер*, па сипи; *ене деће*, игра се; *ше вода*, да пијеш; *ене кокошка* на плот. Будући да овде говоримо о еквивалентима девербативног генитива, за нас је, иако не баш продуктивна, битна конструкција од демонстративне партикуле, енклитике презент глагола *јесам* и именице у облику номинатива: *еве су цедуље* на остал; *еће су деца* на пољанку; *ене су књиге* на столицу.

26. 6. У нашем стандардном језику, употреба словенског генитива временом је опадала. Од Вука до краја 19. века, однос генитива или акузатива уз одричне глаголе био је 7:3 да би половином 20. века био сведен на 5:4.¹⁴¹ Каснија истраживања потврђују даље опадање употребе генитива на рачун акузатива. Тако је Гортан – Премк утврдила да је наш стандардни језик у губљењу словенског генитива отишао најдаље, не узимајући у обзир језике са аналитичким типом дефлекције. Она ову појаву тумачи „утицајем грчког језика, преко старословенског, као и утицајем балканске језичке средине уопште . . . Но сви ови страни утицаји могли су само подржати процес до кога је дошло из унутрашњих језичких разлога“.¹⁴² Даље опадање генитива уз негацију потврђује у својим истраживањима и К. Фелешко.¹⁴³

¹⁴⁰ На појаву да се у неким говорима, чешће у југозападним и западним крајевима, у то време српскохрватског језичког подручја, а и код појединих писаца, уз речце за указивање на присуство и појављивање појма *ево*, *ејо*, *ено*, уместо генитива како је у књижевном језику употребљава облик номинатива, пажњу скреће Стевановић (Стевановић 1991⁵: 171). „Номинатив је овде условљен службом субјекта у реченици“ (Исто: 203).

¹⁴¹ Стевановић 1991⁵: 205 (у фусноти).

¹⁴² Гортан – Премк 1973: 292–293.

¹⁴³ Фелешко 1995: 58.

26. 6. 1. Ипак, словенски генитив опстаје до данашњих дана, како у колоквијалном тако и у језику писаца, уз глагол *немајти*. Не само чување, већ и његову знатно ширу употребу уз овај глагол, објашњава Гортан – Премк у два своја рада. У ранијем раду, чување словенског генитива уз глагол *немајти*, ауторка образлаже самом семантиком овог глагола који одриче имање, најчешће поседовање објекта „и то одрицање је такво да се одриче имање и најмањег дела, и трунке, и трага, што семантички условљава партитивност или употребу генитива“.¹⁴⁴ Касније, у другом раду, Гортан – Премк је утврдила да фреквенција конструкција с генитивом уз глагол *немајти* далеко надмашује употребу акузатива, а да добијени статистички подаци тај однос дефинишу 90% : 10% у корист генитива.¹⁴⁵

26. 6. 2. У говору јабланичког краја, сасвим је јасно, генитив уз прелазне глаголе у негацији, као и уз глагол *нема*, у потпуности је искључен аналитичким системом деκлинације.

26. 6. 3. Уз прелазне глаголе с негацијом, еквивалент генитивног облика представља ОП у функцији А, као што је случај и са прелазним афирмативним глаголима: не једём *сирење*; несьм јела *колачи*; не пијем ладну *воду*; несьм видеја по убаву *девојку*; несьм тражила *нову аљину*; несьм пекла *баницу*.

26. 6. 4. Ситуација је потпуно идентична и у погледу глагола *немајти*, па се у том смислу, у поређењу са стањем у стандардном српском језику, у овом погледу успоставља оштра дистинкција: *немам шањир чис*; *несьм имала мараму заличну*; ти *немаш мозак* у главу; она *нема срам*; тај жена *нема децу*; ти, човеку, *немаш йамей*; мој брат *нема шракшор*; он *никкв уруйку нема*; *несмо имали леб чис*, сьм мумурузан; *несмо имали струју*, гасарче, па лампа; *немам, дете, зуби* да се раним; он *више нема лекови*; ти *неси имаја свиње* спраснице; кој *неје имаја коњи*, тешко за вршу; *несьм имала ойњици* на ноге; *немаш мозак*, затој *немаш йаре*; *несмо имали нове цољке*; *неси имаја цакови* празни.

26. 7. У складу са нашим опредељењем да говор јабланичког краја посматрамо у контексту осталих призренско-тимочких говора којима он припада, реализацију значења беспредлошког адвербалног генитива у њима изложићемо у мери коју нам о наведеном проблему нуди сажето представљена синтакса падежа у монографским описима наведених

¹⁴⁴ Гортан – Премк 1973: 292–293.

¹⁴⁵ Гортан – Премк 1977: 240.

говора. За потврду еквивалената неких значења адвербалног генитива, биће коришћени текстови приложени у монографијама.

26. 7. 1. Овај синтаксички проблем, у говору Бучума и Белог Потока, представљен је у оквиру три сегмента. Први се односи на употребу општег падежа уз одричан глагол *нема* што се потврђује следећим примерима:

*нема бољега момка од мојега Зорана, никад несу имали леб, нема њиву и ливаду па мора да чува службу, нема бригу.*¹⁴⁶ Аутор наводи и примере именичке допуне без квантификатора у беспредлошком општем падежном облику „без значења партитивности“: ал се ја напи *сиудену воду*, дотера *дрва*.¹⁴⁷ Треће: „Уместо објекатске допуне глагола које прати *се* типа оставио се пића, овде су у употреби конструкције: остајил *ијјанку*, сетил се *за децу*, накрали су се *свакакву робу*“.¹⁴⁸

Примери које смо пронашли у Текстовима додатно осветљавају проблем еквивалената беспредлошког генитива у овом говору: од две годин си *мајшер немам* (169); оно тамо *све имало* (170); *нема ойњци* (170); *немамо гас* (170); што *имало жишо*, узимали (172); путовали *пешки*, *несу имали возови* (172); сиротиња била па *нема йаре* да купимо (172); *имала нека баба* (173); туј под рипало *имала вода кладанац* (173).¹⁴⁹

26. 7. 2. За говор Алексиначког Поморавља, у делу о синтакси падежа, наводе се примери употребе беспредлошког општег падежа у функцији акузатива са значењем објекта у реченици: *пека ракију*, *праву левине*, *ваћав рибе*, *имамо йойови*, *плесту венци*, ми *немамо йешлу*, *немам йешци* за продаву.¹⁵⁰

26. 7. 2. 1. О еквивалентима беспредлошког генитива и начину реализације значења уз глаголе *имати* и *бити* и њиховим одричним формама, доста примера смо пронашли у Текстовима: *биле су ваљавице* пет комата (269); *има мумуруз*, *има имање* (274); *има неки момчићи* (276); *било шамнина* (276); *има даске* на таван, *нема даске* (277); *има едан* у Моравску дивизију *Циганин мечкар* (280); *имала една йешодинарка* (282); *немамо кревети* (284); *снае* три *имале* и на недељу месиле и го-

¹⁴⁶ Богдановић 1979: 104.

¹⁴⁷ Исто.

¹⁴⁸ Исто.

¹⁴⁹ Богдановић 1979: 169–173.

¹⁵⁰ Богдановић 1987: 234.

твиле (284); *не имаа шйорей*, но огњиште (284); *има мойке*, на мотке месо, сланина (284).¹⁵¹

26. 7. 2. 2. Овде смо такође наишли на два примера употребе именичке допуне у општем падежу без предлога уз показне речце: *ене врба* – свуда лис нема – на њума има (275); *еве ти йаре* (277), као и на пример употребе предлошко-падежне синтагме ЗА + ОП уместо беспредлошког генитива: *сетила се за брайа* (247).¹⁵²

26. 7. 3. Вукадиновић констатује, да се у говору Црне Траве и Власине, беспредлошки општи падеж са значењима генитива ретко употребљава. Он при том наводи само три примера уз напомену да су забележени у насељима на граници са јужноморавским говором: *нема млеко више*; *пуно село младићи*.¹⁵³

26. 7. 3. 1. Међутим, ишчитавањем *Тексцова*, наишли смо на више примера употребе беспредлошког општег падежа уз потврдне и одричне облике глагола *имати* / *немати*, *бити* / *небити*: *млеко имало* (273); *йенсију нема* и она (274); *имају йаре* (274); *има деца* (275); овдева *има једн Милисов* (275); *несу били (ралници, йлуг) у моје време* (277); *нема свадбе* (278); *имало је и сйаројка* (278); *однапред^a је имало овчари*; *слабо је имало козе*; *има једна бука там* (282); *само койлови су били* (288); *инајдери си имало у село* (291); *има си воденице* (291); *не имало йуи* (299); *не имало суйа* (301), као и на један пример еквивалента генитива заклетве: *очи ми* (291).¹⁵⁴

26. 7. 4. Ћирић за говоре Понишавља наводи примере са ОП у функцији правог објекта: *йлейемо венци*; *омесе йогачу*,¹⁵⁵ као и примере са беспредлошким општим падежом уз одричне глаголе као еквивалентом словенског генитива (*жену нема, деца нема*). Аутор једним примером скреће пажњу, на иначе врло фреквентну појаву употребе ОП у функцији номинатива, не само у призренско-тимочким већ и у неким косовско-ресавским говорима: *изока га, ал нема Јован* (позове Јована, али Јована нема).¹⁵⁶

26. 7. 4. 1. Да није било *Текстова*, остали бисмо ускраћени за потврду употребе беспредлошког адвербалног ОП уз глаголе *имати* и *бити* и њихове одричне облике: *там једна гумна била* где се врло (229); *неки*

¹⁵¹ Исто: 269–284.

¹⁵² Богдановић 1987: број у загради уз пример означава број стране у извору.

¹⁵³ Вукадиновић 1996: 254.

¹⁵⁴ Исто: 273–301.

¹⁵⁵ Ћирић 1999: 155.

¹⁵⁶ Исто: 154.

стари канџари били (230); сѣојсер туј има (230); напред неје имало ѿој (231); нема леб цабе (231); после имаше туј једна госѣа (232); вино неје имало (235); имамо и волови и краве (235); млеко имало гоца (236); имало ѣаша та пасле траву убаву (236); било е свађе, било е бијење (237); има жене гадне, језичате (237); имаше једн Ђока Дупинић ис Пирот (237); имало некоји Јован у овај села зади Суводол (237); имаше једн Милан Коцић (242); немало ойџци, беше оскудација (243); имаше кмеи Бугарин у општину (244).¹⁵⁷

26. 7. 5. За говор Запаља, у делу о синтакси падежа, Марковић региструје употребу беспредлошког ОП уз показне речце *ево, ено, еѿо*: *еве гу ѣриколица, ѿе гу рука, ене у девојка* и сл., уз констатацију да се ОП у функцији номинатива јавља као еквивалент беспредлошког, синтетичког генитива у нашем књижевном језику.¹⁵⁸

26. 7. 5. 1. Ауторка такође наводи примере употребе беспредлошког адвербалног ОП у функцији објекта: *калујимо дуван, ѣрашка жиѿо* итд.¹⁵⁹

26. 7. 5. 2. Није изостављена ни реализација беспредлошког адвербалног ОП уз одрични глагол *нема*, као еквивалента словенског генитива у књижевном језику: *нее имало никакав бојазнос, она нема куђу, нема куђишѿе, немале ни кашике*; оно тамо *нема народ* ко што е овде.¹⁶⁰

26. 7. 5. 3. Као и у претходним монографијама, и овде се у прилогу *Текстѿови* нашло доста примера о употреби беспредлошког ОП с глаголима *имайѿи / немаѿи* и *биѿи*: *има бунар* на едни комѿије (247); *ѿенѿију немам саг*; нико у село *нема чисто брашно*; *имам си круг*, старински, и *ѿекне имам*; а *ѿорбе* до *скора* е *било* (248); *имале су* и *беле (козе)* (249); *едан има* из Личе у Љубљану (250); *има људи нему живци* (251); *има ли вода* (254); *несмо имали ми воду* (254); *нема ѣуѿи* (255); овде *има црква*; *немало ѿој* (255); *леб немамо* за вечеру (256); *сукаљка немало* (256); они *несу имали* там дрвену *ложѿицу* (257); *имам сирење* и *леб* (257); тај *вуна* више *нема* (258); па *има Прдини* (259); туј *ни ойѿиѿина било* (261); *немам черге* вунене (263).¹⁶¹

26. 7. 5. 4. Самосвојан у многим језичким сегментима, српски призренски говор, на основу неких еквивалената беспредлошког адвер-

¹⁵⁷ Исто: 229–244.

¹⁵⁸ Марковић 2000: 222.

¹⁵⁹ Исто: 223.

¹⁶⁰ Исто.

¹⁶¹ Исто: 247–263.

балног генитива које смо пронашли у текстовима приложеним уз монографски опис, потврђује стање у говорима призренско-тимочке дијалекатске области: Старинске куч'е бил'е, нове немале; Јено време ... патрџа била; „Мори-снао, има никој на врата; Гасарче било (539); Сџк нема пекаре (541); Напред имал'е мутавац'ије (542); У Л'ешане тамо имало њиве (543); А ја н'емам динар (544); Имало ... наљне (545); Немала струја (547)¹⁶².

26. 7. 5. 5. На основу укупних сазнања до којих смо дошли увидом у сажето изнете делове о синтакси падежа с једне стране, као и ексцерпцијом примера из *Текстова* претходно наведених монографија с друге стране, могао би се извести закључак, да је стање у овим призренско-тимочким говорима, у добром делу приказаних значења и граматичких средстава њихове реализације, идентично стању еквивалентна беспредлошког адвербалног генитива у говору јабланичког краја.

26. 7. 6. Закључак о начину исказивања значења беспредлошког адвербалног генитива који смо за остале говоре призренско-тимочке дијалекатске области донели претежно на основу примера из приложених текстова, врло добро подупире стање у левачком говору и говору Параћинског Поморавља, настало као последица инфилтрације призренско-тимочког дијалекта.

26. 7. 6. 1. У левачком говору, поред уобичајене употребе Г, јавља се и допуна у Н, у позицији субјекта: уз глагол *јесам/бићи* у потврдном облику (*Левчани су били доста*); уз негиране облике (*није било њушкарџе*); уз глагол *имаћи* у егзистенцијалном значењу (*Светићлик има у Кавадар*); уз потврдну форму глагола *имаћи* (*има чорба, има месо; имало онџе настрџнице*).

Стање у одричним конструкцијама идентично је стању у потврдним конструкцијама: *нигде дугме нема* на никакџе блузџе; *нема смеџа да дође*, али и *нема деде, нема краја*; *више сирџани гостџи нема, нема цигџре*.

Уз речце ево, ето, ено, именичка допуна је обично у номинативу: *ево ти чаџа, ето ти све те парџе; ено ти цеџа зџмља*.¹⁶³

О односу употребе Н/Г у посматраним позицијама, Симић закључује да је употреба номинатива у левачком говору нешто шири него у књижевном језику и да захвата конструкције са генитивом у позицији „логичког“ субјекта реченице.

¹⁶² Реметић 1996.

¹⁶³ Симић 1980: 21–25.

Уместо Г, овде се чује и употреба А/ОП: као допуна глагола играти играли к̄арте;¹⁶⁴ укр̄ад̄е вӣно и ракӣју па одн̄есе; нат̄очи вӣно у ђдну фла̄шу.

Облик акузатива уместо генитива јавља се и уз одричне глаголе, уз констатацију да је прави словенски генитив врло редак: ниси им̄ала телевиз̄ор; н̄емаш т̄очак; н̄исмо им̄али к̄ишу на вр̄еме.

Акузатив уместо Г уз одричне глаголе долази и онда када је именска допуна у плуралу, нпр.: н̄емаш п̄аре; н̄ӣе им̄ала д̄џу.

Симић закључује, да „на терену негативних конструкција опозиција Г/А није тако очувана у нашем говору као у стандардној штокавштини. Чак и тамо где се јавља значење квантификације“.¹⁶⁵

26. 7. 6. 2. У говору Параћинског Поморавља, различита значења беспредлошког адвербалног генитива, у потврдним и одричним конструкцијама, исказују се номинативом или акузативом у зависности од синтаксичке позиције именске допуне (ба̄бице н̄есу б̄иле, њма з̄а̄й̄иси с̄ад),¹⁶⁶ в̄аздӯк ће да њмаш,¹⁶⁷ н̄ема виногра̄ди,¹⁶⁸ пл̄а̄чем кат се с̄етим за бр̄ата,¹⁶⁹ стр̄а ме от шл̄ог,¹⁷⁰ играли смо се клӣс.¹⁷¹ Беспредлошки генитив се јавља по изузетку (кад њмаш проблем̄и).¹⁷²

Закључак

27. Сходно аналитичком типу деκлинације, из јабланичког говора је у потпуности истиснут беспредлошки генитив како уз потврдне, тако и уз одричне глаголе.

27. 1. Еквиваленти адвербалног беспредлошког генитива су: општи падежни облик / акузатив, општи падежни облик у функцији генитива, генитивна аналитичка конструкција ОД + ОП, акузативна аналитичка конструкција ЗА + ОП и номинатив.

¹⁶⁴ Исто: 28–62.

¹⁶⁵ Исто: 62.

¹⁶⁶ Милорадовић 2003: 39.

¹⁶⁷ Исто: 167.

¹⁶⁸ Исто: 41.

¹⁶⁹ Исто: 181.

¹⁷⁰ Исто: 86.

¹⁷¹ Исто: 71.

¹⁷² Исто: 70.

27. 1. 1. Општи падежни облик / акузатив, као именска допуна у функцији објекта, употребљава се уместо беспредлошког генитива или акузатива, у конструкцијама с глаголом *има* = 'поседује' за конкретизацију посесивног и партитивног значења (партитивност је садржана у глаголу *има*) (*имам сѝоку пуну шталу*; ти ел *имаш рану* за стоку; ел *имаш њоѝрике и њеѝлужани*). Такво стање је и у још неким адвербалним партитивним конструкцијама са глаголима или именицама партитивне семантике (накосила сѝм *деѝелину*, омесила *леб* и донела *воду сѝудену*, сви деца једев *гра*), као и уз одричне глаголе (ти *немаш мозак* у главу; *несмо имали сѝрују*; нема *момци* у село; не тражи она *нове циѝеле*). Општи падеж у функцији акузатива иде и уз транзитивни глагол *игра* без повратне морфеме (деца *играли жмурке*).

27. 1. 2. Јабланички говор, уместо беспредлошког генитива, познаје само употребу општег падежног облика у генитивној функцији уз рефлексивне глаголе партитивне семантике *наједѝ се*, *наѝије се* (најела се *ѝоѝару*; најело се *чорѝицу*; напија се *винце благо*; напила се *сѝуден сок*). Интранзитиван глагол *игра се*, такође захтева допуна у општем падежу у генитивној функцији (*играв се клиску*).

27. 2. Предлошко-падежном конструкцијом ОД + ОП у функцији генитива, у испитиваном говору се формализује беспредлошки адвербални генитив као допуна глагола с *аблаѝивним значењем* (чешће) (*мани се о[д] ѝуј манѝуѝарију*), или конструкција ОД + Г (ређе) (*бега оѝ кућу*). Такође, уместо аблативног генитива уз глаголе типа *ѝлашим се*, *срамујем се*, употребљава се синтагма ОД + ОП у функцији генитива (уплашила се *оѝ куче*; срамује се *од гостѝи*).

27. 3. 1. Уместо беспредлошког генитива у функцији индиректног објекта после рефлексивног глагола *сеѝи се*, у испитиваном говору се као допуна јавља аналитичка конструкција ЗА + ОП / А (плаче, *сеѝила се за мајку*).

27. 3. 2. Номинатив је у јабланичком говору знатно проширио своје поље употребе преузимајући неке генитивне функције у потврдним и одричним презентским и перфекатским конструкцијама с егзистенцијалним глаголом *имаѝи* 'постојати', као и у потврдним и одричним перфекатским конструкцијама с егзистенцијалним глаголима *имаѝи* и *биѝи*. Кад год се именска допуна ових глагола нађе у синтаксичкој позицији субјекта, увек ће уместо беспредлошког генитива бити употребљен облик номинатива (*има још заѝиси*; *имале седењке* до половин ноћ; *седењке нема сѝг*; *имало Цигани* у село; *било свадбе* ко сѝг; *воденица је била* у Коњинско; *девојке нема* у село; *немало тѝг вунене чераѝе*; *неје*

имала кућа за свакуга брата кџт се дели; шйорейши на струјуу несу били; неје било креденци за судови).

27. 3. 3. Истраживање је показало да се у говору јабланичког краја, за разлику од стандардног језика, глагол *имайши* употребљава не само у потврдним и одричним презентским, већ и у перфекатским конструкцијама (*има га сџк йрашак; нема домаћица у кућу; имало йартизани; имаја рак и тџг; неје имала йченица талијанка; несу имали конйивайшори*).

27. 3. 4. Испитивани говор има четири еквивалента перфекатске конструкције *није било + Г* у стандардном српском језику: личну и безличну форму с глаголом *биши* (*неје бија йољак у село; неје било шифоњери*), као и личну и безличну форму с глаголом *имайши* који је у семантичкој синонимији с глаголом *биши* (*неје тџг имаја йарадајз брзак; неје имало леб*).

27. 3. 5. Уместо субјекатског генитива уз демонстративне партикуле *еве, еше (ше), ене*, у нашем говору бележили смо само конструкције са субјекатским номинативом (*еве гу мајка; еве шићер, па сипи*).

27. 3. 6. У конструкцији од партикуле и енклитике глагола *јесам*, именска допуна је у облику номинатива (*еве су цедуљке на остал*).

27. 3. 7. У коначном закључку о граматичким средствима којима се реализују генитивна значења у адвербалној позицији, могло би се рећи следеће: улогу беспредлошког генитива, у говору јабланичког краја преузима најчешће облик номинатива у функцији логичког субјекта, као и општи падежни облик у функцији генитива. Употреба именске допуне у номинативном облику проистиче из њене синтаксичке позиције субјекта. Уколико је именска допуна у функцији правог објекта, употребљава се ОП, односно акузатив.

27. 4. У осталим призренско-тимочким говорима, беспредлошки адвербални генитив реализује се истим еквивалентима као и у говору јабланичког краја.

27. 5. Закључак који је о стању у неким призренско-тимочким говорима донет претежно на основу потврда из текстова, учвршћује показано стање у левачком говору и говору Параћинског Поморавља, настало под утицајем призренско-тимочких говора.

ЕКВИВАЛЕНТИ ТЕМПОРАЛНОГ БЕСПРЕДЛОШКОГ ГЕНИТИВА

28. У стандардном српском језику беспредлошки темпорални генитив употребљен адвербално „временски одређује радњу која је за

њега везана, те је тако постао прилошка одредба глагола¹⁷³. М. Ивић експлицитно и прецизно дефинише беспредлошки темпорални генитив као граматичку категорију која постоји једино у синтаксичким спојевима.¹⁷⁴ Као такву, њу неизоставно прати одредба као помоћно морфолошко средство.¹⁷⁵ Ваља истаћи, да је овако одређен темпорални генитив, у нашем стандардном језику постао продуктивна и фреквентна граматичка категорија чија се ширина употребе може објаснити потискивањем беспредлошког темпоралног акузатива.¹⁷⁶

28. 1. Чињеница да се у говору јабланичког краја, због аналитизма, може говорити само о еквивалентним граматичким средствима у реализацији беспредлошког темпоралног генитива, не представља сметњу да ова семантичко-синтаксичка категорија буде прецизније сагледана и на нашем дијалекатском подручју, будући да је и овде, као и у стандардном српском језику реч о синтагматској вези од актуализатора и временског детерминатива.

Темпорална значења биће изложена према принципима који су прихваћени у нашој лингвистичкој пракси, које је теоријски развила М. Ивић у раду о падежним временским конструкцијама.¹⁷⁷ Они су прихваћени и у најновијим истраживањима темпоралног беспредлошког генитива као глаголске одредбе у дијалекатској синтакси падежа.¹⁷⁸

28. 1. 1. У говору јабланичког краја, беспредлошке темпоралне синтагме састоје се од актуализатора и темпоралног детерминатива у општем падежу у функцији генитива.

28. 1. 2. У нашој грађи, као актуализатори јављају се *ѝрошла*, *ѝреѝрошла*, *лањски* у значењу „прошлогодишњи“, *један* са значењем „неки“, *други* са значењем „следећи“, редни бројеви *ѝрви*, *други* и сл. , показне заменице *овај*, *ѝај*, *онај*, неодређена заменица *ники*, придеви *сваки* и *цел*.

28. 1. 3. Темпорални детерминативи су именичке лексичке јединице којима се одређују краће или дуже временске секвенце: *дан*, *ноћ*, *јуѝро*, *ѝладне*, *вечер*, *зима*, *ѝролеѝ*, *леѝо*, *јесен*, *недеља* и у значењу „седмица“, *месец*, *година*, *називи дана*, *називи значајнијих ѝразника*.

¹⁷³ Стевановић 1991⁵: 190.

¹⁷⁴ Ивић М. 1961: 185.

¹⁷⁵ Ивић М. 1959: 151–163.

¹⁷⁶ О овоме пише у: Гортан – Премк 1973: 288–289.

¹⁷⁷ Ивић М. 1955–1956.

¹⁷⁸ Милорадовић 2003: 74–77 и Павловић 1996: 11–23.

28. 2. 1. Најпре ћемо навести примере беспредлошких темпоралних конструкција у значењу непосредне локализације времена реализације глаголске радње у временској секвенци коју конкретизује именски детерминатив.

Овај значењски тип темпоралних конструкција, у савременом српском језику, Ивић М. одређује као „генитивне временске конструкције локационо-статичког типа“.¹⁷⁹ Код Стевановића су то темпоралне генитивне конструкције „у служби одређивања времена“ које су на синтаксичком плану синонимичне с акузативним темпоралним синтагмама.¹⁸⁰

Код Милорадовић, темпоралне акузативне синтагме најчешће замењују беспредлошке генитивне темпоралне конструкције „којима се обележава ’право’ време (*када?*)“.¹⁸¹ Овакво стање у дијалекту је потпуно супротно од стања у стандардном српском језику у коме се темпорални акузатив у одредбеној служби, који даје одговор на питање *када*, увек може заменити темпоралним генитивом.¹⁸²

У говору јабланичког краја, темпоралне конструкције локационо-статичког типа од актуализатора и временског детерминатива у општем падежном облику, еквивалентне су генитивним темпоралним конструкцијама у стандардном српском језику.

– Овој *лејто* ја и татко ти смо капсали од работу; овој *лејто* се испостимо; неси се ти много прекршила овој *лејто* у работу; овој *лејто* смо се наз две разнизале од работу; Филип одрипнуја овој *лејто*; много си се укршила овој *лејто*; једно зрно неће имамо овој *лејто*; *овуј зиму* баба је одвај прескрцала од грип; наодимо се *овај дџн*; ти се не мога набеснујеш *овај дџн*; *овуј годину* несуд родили компири; *онуј годину* кад ми беше преораја међу; *овуј годину* сливе убаво родиле; мумуруз је *овуј годину* убаво родија; *овуј годину* и мумуруз слабо родија; бостан ће има *овуј годину*; коца смо компири извадили *овуј годину*; не прозбори *шај вечер*; поседела *једџн месец* куде чичу у Београд; кромид беше убаво родија *лањску годину*; градушка ни *лањску годину* све беше очукала лојзе; *оној јујиро* се беше забавила; *прву годину* кад дође, работила је; *друг дџн* ће гу напудив с њојан мозак; ће те муж *други дџн* тјкву напуди; *други дџн* ћу дођем, немам време; *шрећи дџн* по аперацију сџм се дигла; *једну годину* крава ни се затели, па мукџ; *једџн јесен*, Јосим обали тополу при бунар; *једџн вечер* се забавила о[д] цокаџ;

¹⁷⁹ Ивић М. 1955–1956: 182.

¹⁸⁰ Стевановић 1991⁵: 191.

¹⁸¹ Милорадовић 2003: 173.

¹⁸² Стевановић 1991⁵: 397.

викне ти она *једн ноћ* па га закоље на спање; да се стегнев *једн дн* да очистив оној ђубре; неколцина млади су настрадали *прошлу годину*; еве *дваез године* кько газим земњу по њум; *прошлу зиму* сьм ткала; раженија се *лањску годину*; *лањску годину* е ишла, и *овуј годину* ће иде.

28. 2. 2. Иако генитивно-акузативна синонимија нема значаја за наш говор у коме се проблем решава употребом општег падежа, за нас је ипак битна чињеница о уочавању разлике између темпоралних акузативних конструкција одредбеног карактера и темпоралних акузативних конструкција „које одређују како дуго, колико“. Ово стога, што се и у нашем испитиваном говору, од „генитивне временске конструкције локационо-статичког типа“ могу јасно разликовати темпоралне конструкције с актуализатором *сваки* којима се исказују реализације темпорална итеративност,¹⁸³ односно итеративна симултаност¹⁸⁴ садржане у питању „колико често“.¹⁸⁵

– *Свѣки дн* ишчуку'еш постелеју; окупњуе *свѣки дн*; *свѣки дн* га бањаш тој дете; *свѣки дн* на пијас жми'еш; поскупњујев аутобус *свѣки дн*; не мок *свѣки дн* да перем чршави; *свѣки њетак* на пијац иде; *свѣки дн* се преобуку'еш ко младожења; ја стара *свѣко јушро* да ви пртим на вас млади; ја ли ћу ти *свѣки дн* купујем свеске; *свѣки вечер* целивам икону и крстим се; треба се жито *свѣки дн* лопата да се осуши; ја ли ћу ти ги перклам ципеле *свѣки дн*; *свѣки дн* се маже с помаде; мора *свѣки дн* да месим; акаш *свѣки ноћ* ко глуво куче; она ти е давала њо'не књиге *свѣку годину*; *свѣку годину* ми је остаљаја по едно свињче за ранење; *свѣку годину* пече рекију; крцка *свѣки месец* туј пенсију; што да се *свѣки дн* свађамо; *свѣки дн* сирим.

28. 2. 3. Квантитативно-темпоралним конструкцијама с актуализатором *цел* (цео), и у нашем говору се диференцира темпорална реализација која даје одговор на питање „колико дуго“.

– Берѣ овај чир, па јаска *цел ноћ*; *цел ноћ* путували; не видиш кько се витла *цел дн*; *цел дн* се маје; *цел дн* сьмо ћути; неће с никуга збори *цел дн*; *цел дн* се савивам береећи сливе; нећу ве пуштим *цел дн*; *цел дн* ландра по сокаци; работимо *цел дн* у њиве; *цел дн* се не сврђаж дом; *цел дн* рита фузбал; *цел дн* жњѣем; *цел дн* се игра клеванке; ћу тегљим такој *цел живош* за вас; ја *цел дн* копам; *цел дн* ми се мотљаш овде у кућу; *цел дн* скиташ; седи *цел дн* у кућу;

¹⁸³ Милорадовић 2003: 75.

¹⁸⁴ Павловић 1996: 11–19.

¹⁸⁵ Милорадовић 2003: 173.

овој млеко стојало *цел дѣн* на шпорет; *цел дѣн* гладне, разбивамо грукте; *цел ноћ* рка; *цел ноћ* се обрћам по кревет болна; *цел ноћ* је прекукала сирота од болѣжи; *цел ноћ* пушили; мртвак мора *цел ноћ* да се чува; лунсаш *цел ноћ*; *цел ноћ* кашља; *целу зиму* једемо копусину; *целу недељу* је работија цабе; крљам *целу зиму*, а он ме неће води куде доктура; *цел век* липцосуеш; мукуем *цело леѣо*; *цело леѣо* трчим по њиве; *цело леѣо* ће буде[ш] жута и болна ко она; идем немиѣна *цело леѣо*; *цело јуѣро* нариѣа цољке.

28. 3. У темпоралној конструкцији од актуализатора *цео* и временског детерминатива *век* у значењу живот, у стандардном српском језику, именски детерминатив је увек у акузативном облику.¹⁸⁶ Стевановић констатује да се уместо темпоралног акузатива у значењу мере времена, односно колико траје радња исказана глаголом, никако не може употребити облик генитива, али не коментарише везу квантификатора *цео* с именицом живот.¹⁸⁷ Међутим он наводи примере *целу зиму* *целу ноћ* у којима се употреба темпоралног акузатива објашњава објекатском службом ових именица.¹⁸⁸

28. 4. Адвербалну употребу еквивалентних темпоралних беспредлошких конструкција у осталим призренско-тимочким говорима, сагледаћемо на забележеним примерима у сажетом представљању синтаксе падежа у монографским описима ових говора, или на примерима које смо евидентирани у приложеним *Текстѣовима* као додатку уз опис говора.

28. 4. 1. Тако Богдановић, за говор Бучума и Белог Потока, констатује употребу општег падежа уместо темпоралног генитива, потврђујући ту чињеницу следѣим примерима: *цел дѣн* съм те чекал, *едну вечер* он си тике дојде од некуде, *цел век* ћу ја њег да слушаам (104); *онуј ноћ* кѣд дојде башта, *онај дѣн* кѣд беше ведро, *онај ноћ* смо се смрзли; *оној вече* ћу памтим . . . *једѣн дѣн* куде пладне, *ѣрећу годин* се врнул из рат; *сваку вечер* пије, *сваку недељу* идемо у село (106); ел могу ја овој *цел дѣн* да терам волови (172).¹⁸⁹

28. 4. 2. Слично стање исти аутор потврђује и за говор Алексиначког Поморавља. У том смислу, он каже: „Синтаagmaма од одредбе и именице у ОП могу се изражавати и значења темпоралног генитива: *ѣрошлу зиму* четри столњака сам изеклала, *овуј субоѣу* несу долазили, *ѣреу*

¹⁸⁶ Ивић М. 1955–1956: 183.

¹⁸⁷ Стевановић 1991⁵: 397.

¹⁸⁸ Исто: 396.

¹⁸⁹ Богдановић 1979: 104, 106, 172.

вечер се скарамо, *шрећу годин* пуштише ни из ропство, *сваку недељу* куд њума¹⁹⁰. Даље, већ на следећој страни, Богдановић наводи примере који потврђују употребу општег падежа у значењу темпоралног беспредлошког акузатива: долази *свако вече*, нема га *шрећа недеља*, *свако јутро* касни. У *Текстовима* су забележени и следећи примери: и *један дан*, ете гу она (276); Македонци долазу *сваки дан* (280); што смо га лагали *цело лејто* (283).

28. 4. 3. У кратком представљању падежног система говора Црне Траве и Власине, Вукадиновић за ОП без предлога у генитивном значењу наводи само три примера, али ниједан од њих није у значењу беспредлошког темпоралног генитива.¹⁹¹ Међутим, нешто примера које смо пронашли у *Текстовима*, ипак показује да и овај призненско-тимочки говор, попут претходно наведених, има исте еквиваленте за реализацију темпоралног беспредлошког генитива: *неје целу зиму*; *једну вечер* ја искам да побегнем; *другу вечер* ја исто па питам њу; *ислужил војску ланску зиму*; *свако лејто* долази; *другу вечер* се одигра.¹⁹²

28. 4. 4. Слично стање бележи и Ћирић за Говоре Понишавља. Тако, у сажетом одељку о синтакси падежа, аутор истиче да „еквиваленту темпоралног генитива, или акузативу за означавање количине времена, у ГП одговара синтагма чији је управни члан именица у ОП без предлога а зависни члан придев, придевска заменица или редни број“ и наводи следеће примере: *ја се шеснаесту годину* ожени, ма како детето *целу ноћ* не сиса, *целу зиму* комто дувар лежи, по *целу недељу* оди свадбу (са свадбе) не мож да дојде, садим си *сваку годин* лучек и пиперчек, *једну вечер* смо седли.¹⁹³

У одељку *Текстови* исте монографије пронашли смо и ове примере: *цело лејто* чувам (230); *шај месец* се не једе (230); *сваку вечер* идем онам (235); по *целу ноћ* после има да стои (245); *цел дџн* сам у Куклу лежала (245).¹⁹⁴

28. 4. 5. Сliku о еквивалентима беспредлошког темпоралног генитива у призненско-тимочким говорима употпуњује најзад и Марковић за говор Заплања. Она наводи примере беспредлошки употребљеног општег падежа са значењем темпоралног генитива: па га чуваш *цело лејто*; нели *једну годину* такој; *целу ноћ* Ђорђа пушил; *овуј годину* три ја-

¹⁹⁰ Богдановић 1987: 234.

¹⁹¹ Вукадиновић 1996: 254.

¹⁹² Исто: 278, 284, 285, 292, 321.

¹⁹³ Ћирић 1999: 154.

¹⁹⁴ Исто: 229–245.

гњета сџм имала; нџсам искочи́ла *цџлу зиму*; *цџлу ноћ* седеја и он; дојдо́ *едну јџсен*, *другу јџсен* она умре.¹⁹⁵ Овоме се може придодати још један пример из *Текстова*: *цел месец* га нџма о терен (261).

28. 5. Примери показују да је адвербална употреба еквивалентних темпоралних беспредлошких конструкција у осталим призренско-тимочким говорима идентична већ анализираном стању у говору јабланичког краја.

28. 5. 1. Ови примери, такође, потврђују присуство све три реализације темпоралног беспредлошког генитива, показане у јабланичком говору.

28. 5. 2. Аналогија се огледа и у највећем броју истих актуализатора и детерминатива.

Закључак

29. Анализа примера за исказивање темпоралног значења у говору јабланичког краја наводи на следеће закључке: у испитиваном говору се, уместо беспредлошког темпоралног генитива, употребљавају семантички еквивалентне темпоралне конструкције са беспредлошким ОП у функцији генитива.

29. 1. Установили смо, да је и овај говор, независно од потпуне обухваћености аналитизмом, у стању да изрази све три семантичке реализације темпоралног генитива стандардног српског језика: време *када* се врши радња исказана предикатом, време *колико често* се врши радња садржана у предикату и време *колико дуго* се врши радња садржана у предикату.

29. 2. Прегледани примери из осталих призренско-тимочких говора, упућују на закључак да се и у њима беспредлошки темпорални генитив реализује на исти начин као и у говору јабланичког краја.

¹⁹⁵ Марковић 2000: 223.

ЕКВИВАЛЕНТИ ГЕНИТИВНИХ ПРЕДЛОШКО-ПАДЕЖНИХ СИНТАГМИ

ПРЕДЛОШКО-ПАДЕЖНЕ СИНТАГМЕ ПРОСТОРНЕ И МЕСНЕ СЕМАНТИКЕ

30. Сходно значају који имају за разумевање овог падежног облика, неопходно је изнети ставове М. Ивић о генитиву као неутралном члану падежног месног система, који је „најшири најопштији падеж места по значењу и употреби у нашем језику“,¹⁹⁶ и Фелешка о генитиву као једином падежу којим се исказује аблативни просторни однос, у мноштву просторних релација које се осим њиме изражавају и другим падежима.¹⁹⁷

Бројност предлога уз Г за означавање различитих значења (просторних, темпоралних, посесивних),¹⁹⁸ како у књижевном језику тако и у свим српским дијалектима, далеко је већа у поређењу са било којим другим падежом. Наиме, генитив је једини падеж у српском језику „који је временом проширио своје поље употребе“.¹⁹⁹

30. 1. Напред изнета сазнања о генитивним синтагмама односе се и на стање у говору јабланичког краја, с тим што се у обзир морају узети три битне чињенице које га оштро диференцирају од стандардног српског језика: прва се односи на аналитички тип деклинације у овом јужноморавском говору, па се у складу с тиме овде мора говорити о

¹⁹⁶ Ивић М. 1957: 155.

¹⁹⁷ Фелешко К. 1995: 79: „Од свих анализираних предлошко-падежних конструкција апсолутно најбројнију групу чине конструкције општег просторног значења – од 52 типа предлошко-падежних конструкција 36 се одликује примарним просторним значењем“ (реч је о аблативном просторном значењу – подвлачење моје).

¹⁹⁸ За потпунији увид у то која се све значења могу исказати генитивним предлошким конструкцијама у српском књижевном језику, видети код: Ивић М. 1958: 143–145 и Фелешко К. 1995: 77–153.

¹⁹⁹ Ивић М. 1958: 161.

генитивним предлошко-падежним конструкцијама са ОП (општим падежом) у функцији генитива. Друга се тиче мањег броја предлога²⁰⁰ који се везују за ОП у функцији генитива, што условљава и ужу лепезу генитивних значења. Трећа разлика се огледа у другачијем фонетском лику појединих предлога који овај говор с једне стране удаљавају од стандардног идиома, а с друге стране га приближавају неким говорима призренско-тимочке и косовско-ресавске дијалекатске зоне.

30. 2. Разматрање генитивних предлошко-падежних конструкција за исказивање различитих месних значења, односно просторних релација, биће изложено по предлозима.

30. 3. Стање у говору јабланичког краја биће упоређено са стањем у другим говорима призренско-тимочке дијалекатске области ради сагледавања међусобног утицаја говора у контакту.

Предлошко-падежне синтагме ОД + ОП

31. Основна функција предлога ОД у конструкцији са ОП (у функцији генитива), као и у књижевном језику и осталим српским дијалектима, јесте аблативна функција узимања, одвајања, удаљавања од неког места, предмета или појма уопште с именом у ОП. Примери који то потврђују су бројни.

– Открши једно комаче *о[д] њај леб*; ја бе замъкла *ош сѣяницу*; беж од мене; узели тркало *ош колица*; жвркнем *ош Шару* такој за једно лонче млеко; па ме је накарала *од Ружу* да тражим; мъкни се *од мене*; ће ти побегне жена *о[д] њебе*; узедо *од Ванку* једн шиник пченицу; сѣк се малко тргја *ош њење*; еве ти давам *ош класурче* да запишиш стакло; и ја би теја да избегнем *од рабоју*; узни *од онај куј* поприку; ишчукај се *о[д] цнег*; ишчукује се *од брашно*; калепче *од њино деше*; беж *о[д] њуј квачку*; дај ми калем *од онуј њвоју јабуку* колачајку; открши ми *о[д] њај врућ леб*; црно конче ти виси *ош њоруб* на вутарче; лис *ош койину* да вржеш за твој бол; јела би коричку *од леб*; једно крвајче *од овој њесѣо*; *од онуј крекеѡаьку* Перчину, одвај сѣм се откачила; да се манеш *о[д] њој друсѣо*; помери тој дете *од остѡл*; ћу се раскачим *о[д] њебе*; не кидај теј рѣске *од ора*; не вучи мушѣму *од остѡл*; па би *ош њѡрайку* мушку бегала; скини сѣдњачу и предњачу *ош кола*.

²⁰⁰ Ово није карактеристика само јабланичког говора, већ и неких других дијалекатских говора, нпр. трстеничког. О овоме в. Јовић 1968: 162.

31. 1. Синтагма ОД + ОП у генитивној функцији означава „почетну границу у одмеравању просторног односа“.²⁰¹

– Краве ћу одма *оїи* *пашалџ* да терам у реку; бега од *мајку*; бегај од *њега* *немаљивка*; сви бегав од *њума*; кџ поћеш *оїи* *сїаницу* па накуде село; поћемо *оїи* *кућу* рано; одмџни се *оїи* *шїорей*; *оїи* *їродавницу* па нагоре се иде свѣ по прав пџт; пошла *оїи* *їїјац* па преко висѣћи мос; од *окуку* поћеш десно; обрћа главу од *мене*; поодимо *оїи* *собор*; одбивај *оїи* *корїїо* туј пашїћну свињу; одвај сџм се откачила од *њум*; бежи *о[д]* *їаковога* *улавога*; ципнуја се од *нику* *сїдїну*.

31. 2. За означавање кретања из правца х, уз име локалитета у ОП, обичнији је предлог ИЗ, док је употреба предлога ОД у говору јабланичког краја ограничена.

– Поћемо од *Лебана*; Немци су наишли *оїи* *Коњино* на нашо село; с трактор је пошја од *нашу* *Лѣдину*.

31. 3. Предлог ОД са ОП у функцији генитива користи се и у значењу да нека особа „потиче од рода х“, односно да је „пореклом из рода, фамилије х“:

– Она је од *нашу* *фамїлију*; тој смо од *исїу* *фамїлију* *слишанску*; *о[д]* *їїај* смо *крвџк*.

31. 4. За означавање места порекла неке особе, било да је реч о конкретном граду или пределу, или уопштеном крају без конкретизације његовог имена, у говору нашег подручја устаљена је синтагма с предлогом ИЗ, што ће бити потврђено одговарајућим примерима са овим предлогом.²⁰²

31. 5. О наведеним значењима у осталим призренско-тимочким говорима, даћемо онолико података колико нам из синтаксе падежа нуде студије које се баве њиховим описом.

31. 5. 1. Аблативно значење генитива се идентично реализује и у сродним призренско-тимочким говорима. Оно је потврђено у говору Бучума и Белог Потока: врнула се од *младожѣњу*,²⁰³ у говору Заплања:

²⁰¹ Милорадовић 2003: 80.

²⁰² У говору јабланичког краја није у употреби синтагма типа: Он је *оїи* *Прибој* за коју Милорадовић 2003: 81, за говор Параћинског Поморавља, доноси више потврда.

²⁰³ Богдановић 1979: 109.

оздол душа́ме *оїй канайше*,²⁰⁴ у говору Црне Траве и Власине: *од сино-ви најмлад*,²⁰⁵ у говорима Понишавља: *од кућу понесу леб*,²⁰⁶ у говору Алексиначког Поморавља: *где-ћу дидем од свој дом*.²⁰⁷

31. 6. Предлошко-падежна синтагма ОД+ОП у генитивном значењу одвајања у простору забележена је у говору Бучума и Белог Потока: *врта се од йоїшок*,²⁰⁸ у говору Запаља: *иде озгор од Сїојанчовско*,²⁰⁹ у говору Црне Траве и Власине: *од Ма́чкайицу надоле*,²¹⁰ у говору Понишавља: *од Корийи́њак ишли*,²¹¹ у говору Алексиначког Поморавља: *од Јазба́ци се скрене десно*.²¹² Овде је „са аблативним значењем потицања, али и припадања неком роду, подједнако у употреби ОП с предлогом *из* и *од*“.²¹³ Од више потврда навешћемо само једну: *снаја ми од Дудићи* и *ја сам из Дудићи*. Ипак, за просторно-релационо значење установили смо да је предлог ИЗ са ОП много фреквентнији од предлога ОД када треба означити место одакле неко потиче.²¹⁴ Од бројних примера наводимо: *доселија се из Црну Гору*, *довеђена из Мозгово*, *ми смо обе из Раде́вце*. Са предлогом ОД пронашли смо два примера: *ви сте оде Сврљи́г* и *боље говору ови од Крушевац*.²¹⁵

31. 7. Без посебне спецификације значења, наводимо и примере генитивних предлошко-падежних конструкција ОД + А/ОП у српском призренском говору: *и оїй При́зрен*; *донеја гу оїй Солун*; *оїй Фері́зович’ до́вде* (450); *од бра́ва*; *оїй оно́га сво́ега небра́їша* (451); *од раки́ју сирч’е се напра́и*, *моја се́стра [от]-їи́їшкy* (460); *Од на́ше же́не узо́ше све́* (464).²¹⁶

²⁰⁴ Марковић 2000: 227.

²⁰⁵ Вукадиновић 1996: 255.

²⁰⁶ Ћирић 1999: 156

²⁰⁷ Богдановић 1987: 237.

²⁰⁸ Богдановић 1979: 109.

²⁰⁹ Марковић 2000: 228.

²¹⁰ Вукадиновић 1996: 255.

²¹¹ Ћирић 1999: 156.

²¹² Богдановић 1987: 237.

²¹³ Исто: 238.

²¹⁴ Исто.

²¹⁵ Исто: 237.

²¹⁶ За стање генитива у српском призренском говору, Реметић каже: „Уз предлоге напореда са генитивом долази и форма ОП“ (Реметић 1996: 450). За стање падежног система се каже: „У српском призренском говору аналитизам је неприкосновен једино у инструменталу ... падежу за који Турци немају посебног облика, односно посебне – аглутинације.“ У осталим падежним облицима коегзистирају аналитизам и синтетизам. „Обе /тенденције/ су имале своју верну потпору: аналитизам у словенском (српском

Предлошко-падежне синтагме
ДО + ОП

32. Као у стандардном језику, тако и у нашем испитиваном говору, основно значење предлога ДО је означавање завршне границе кретања, односно места завршетка радње, досезање самог појма који се одређује или његове непосредне близине:

– Све пешке се ишло до град; одвај се дотркаљамо до њој село; тамњ ми до кућу, они искачав; ми до продавницу, оно затворили гу; не имало тг вожња, пешке до школу; испрати гу до сџаницу па се врћај; река дошла до башче наше; приђи до пришељеи, позбори с њи; савила се до земљу; одвај сџм се ускачила до њину кућу; деца затој не приђуев до шебе; докле претрча до кућиче, све се намокри; такој польчке дођо до дом; немој да заодиш до њорџу; препрати гу до сџаницу; приодила је до мене; ми до нашо селце да се дотркаљамо; кџко ће га одвуче до дом; седна до Мирка; сива ти до њеше.

32. 1. Слично претходном значењу је и доспевање до циља кретања када тај циљ представљају имена насељених места:

– Не имало аутобуси, пешке се ишло до Лесковац; на бициклу гу је возија до Лебане; тај аутобус иде до Медвећу; до Медвећу вожња, одотле до Бању пешачимо.

32. 2. Предлошко-падежна конструкција ДО + ОП јавља се и у месном значењу оријентационог типа:

– Направија кућу до њуи; набуташе се у оној сопче до њуи; продаја онуј ливаду до њојну кућу; кућа ву туј до зелени њџац; стањује у онуј зграду до сџаницу; њине су башче до реку; тој једно вишњиче до бунар; башча ги близо до кућу; онај њива што ни је до реку; не ваља ги вода, штала ги до бунар; направија шталу до моју кућу; колчесто ливаче до насий не'е лошо за плац; допладне обали целу онуј ливаду до насий; краставице посади до бунар близо; убаво сено од оној ливаче до бошњачко; комбај дошја до њојно Лединче; дџл ће продавав онуј ливаду до насий; поцавељаи се у оној сопче до њуи; оној пращче у башчу до бунар; близо до врашњца; не расипуј близо до бунар; у онај сливњак до војловачко; чижмичики тури на столичку до шџорей; имали шевтелију до бунар.

и македонском), а синтетизам у несловенском (турском па и арбанаском) суседству и окружењу“ (Реметић 1996: 450).

32. 3. Конструкцијом од предлога ДО и имена у ОП у функцији генитива, одређује се завршна тачка неке просторне релације:

– Одовде до *шај камен*, до *међу*, твоја је *њива*; насрни до *Трајкови*; све право ће идеш до *Раскрсја*; кд дођомо до *босиан*, чукну се у главу за *нож*; дошли до *реку*, оно па вода голема; ће копаш там до *онај благун* редови; радио грми, чује се до *реку*; ћу те одвезем до *сџм кућу*; да ви пртим до *кајију*; прво идеш до *реку*; пуштила образи до *йодгушњак*; цакање ми је до *гушу* дошло; комбај дошја до *њојно њивче*; па се ципкаја до *сџм долину*.

32. 4. Будући да су предлози ДО и ОД антоними, сасвим је природно да се и у нашем говору, на просторној релацији почетне границе кретања означене предлогом ОД и завршне границе означене предлогом ДО, успоставља извештан паралелизам. Примери којима се то потврђује су бројни, а ми ћемо издвојите само неке од њих:

– Иде *ош кућу до кућу*; иде од *једнога докшур* до *друга*; наткачуев људи од *једнога до друга човека*; нас од *Лебане до Лесковац* викав не *Пољци*; сџмо иде од *ћошку до ћошку*; немој сџмо да сновеш од *једну другачку до другу*; на главу има од *очи до йрњицу* ко *белу цвећку*; све ново на *њума од шамију до ойњци*.

32. 5. Стање у призренско-тимочким говорима идентично је стању у говору јабланичког краја.

32. 5. 1. У Бучуму и Белом Потоку примерима је потврђена употреба синтагме ДО + ОП: „за одмеравање завршне границе кретања“ (ајдмо до *село*), „за изражававање месног односа“ (станула до *њег*), „за означавање границе досезања“ (нападал снег до *чандију*) и за означавање просторне релације оријентационог типа (наместил клозет до *моју кућу*).²¹⁷

32. 5. 2. У говору Заплања су потврђена просторна значења генитива конструкцијом ДО + ОП: „завршна тачка кретања, тј. географски објекат као циљ до којег досеже кретање“ . . . до *ћуирију* га загњела, додеше до *Присјан*, месно значење генитива оријентационог типа: до сам *Красјавче* вој е *кућа*, значење ограничавања у простору и времену антонимским предлозима ОД и ДО + ОП, за које ауторка наводи пример за ограничавање у времену, али не и за ограничавање у простору.²¹⁸

²¹⁷ Богдановић 1979: 107.

²¹⁸ Марковић 2000: 224.

32. 5. 3. Конструкција ДО + ОП са генитивним значењима просторне релације (досезање циља кретања, месно значење оријентационог типа) потврђена је и у говору Црне Траве и Власине: *до воду дој-домо*, дошли *до Москву*, седи така *до огењ*.²¹⁹ У говорима Понишавља конструкција ДО + ОП употребљава се за „означавање завршне границе у просторној . . . димензији“: испрати ме доле *до ауџобуску сџаницу*; за означавање просторне релације оријентационог типа: *ми смо овде близо до град*; „за означавање почетне границе неког догађања у временској или просторној димензији, често повезан с предлогом од“ . . . *од Ниш до Куршумлију* пешћи.²²⁰ Значења завршне тачке кретања: кад стиже *до чешму*; значење близине, односно значење просторне релације оријентационог типа: *кућа му до сџм друм* и значење ограничавања у простору антонимним предлозима ОД и ДО са ОП: *он направи кревет од зи до зид* потврђују се и за говор Алексиначког Поморавља.²²¹

32. 5. 4. У српском призренском говору се потврђује напоредна употреба морфолошког генитива и ОП у генитивној функцији: скитаја од града *до града* и исекл’е му ногу *до кук*.²²²

Предлошко-падежне синџагме КУДЕ + ОП

33. Предлошко-падежна конструкција КУДЕ + ОП уз глаголе кретања за означавање крајњег циља кретања, у говору јабланичког краја у потпуности је потиснула датив циља.

33. 1. Врло је широка употреба предлога КУДЕ са општим падежом са функцијом генитива за означавање лица као крајњег циља кретања / радње:

– Иди там *куде Иву* у собу; отиде *куде Оливеру* на чешљанку; да носиш панталоне *куде Божу* шњајдера; деца трчив *куде Бранче* шњајдерку; иде там *куде мајку*; приврћа тија деца *куде свекрву*; однела сџм пређу *куде бојацију*; такој она да прича *куде Сџојанку*; ишја *куде Миру* у кућу; довуче се *куде мене*; носи *куде Миле* ножевја; отишла *куде ћерку*; мајка си га довела *куде докџура*; беше ишла *куде кожнога докџура*; бе ишла *куде Миланку*; да седиш *куде Десу*; седела

²¹⁹ Вукадиновић 1996: 255.

²²⁰ Ћирић 1999: 156–157.

²²¹ Богдановић 1987: 236.

²²² Реметић 1996: 450.

куде *чичу* у Београд; да гу *терамо куде докштура*; да дође *куде нас*; неће идеш *куде бабу*; седи си *куде мајку*; ишлe су с мајку ти *куде врчарицу*; откараше га *куде докштура*; ће идете *куде шејку* у гости; ти работиш *куде Остоју*; ја те одведем у Ждеглово *куде одну бабу*; да ме водиш *куде шејку*; откараја трупци *куде Живка тишљера*; *куде врчарицу* смо га водили; *чижме куде шушћера* да ги закрпи.

Овим примерима могу се придружити и примери у којима се као крајњи циљ радње јављају имена домаћих животиња: подрињува *куде свиње*; рине там *куде говеда*; улeгла там *куде кученцики*.

33. 2. Предлошко-падежна синтагма КУДЕ + ОП употребљава се за исказивање месног односа оријентационог типа, у значењу *поред*: кућа ву *куде школу*; пладнујев там у врбљак *куде реку*; има њиву *куде ждеглавачко гробје*; седив у шатор *куде реку*; имали кућу *куде сшапу школу*; да чекате аутобус *куде болницу*; играв фузбал на игралиште *куде цркву*; ће напунимо на пумпу *куде шошћу*.

33. 3. Конструкција од предлога КУДЕ и ОП семантички је еквивалентна конструкцији с предлогом „У“ за обележавање места вршења неке радње у границама појма с именом у општем падежу: добивала *некције куде кућу*; она работи *куде кућу*; оставила сџм деца сами *куде кућу*, мада је у говору јабланичког краја далеко фреквентнија употреба лексеме *дом*, *дома* којом се равномерно означавају и место и правац: све *дом* седи; баба ће *дом* седи; идем *дома*; да си идеш *дом* куде мајку; ја пођо *дом*.

33. 4. Наведена предлошко-падежна синтагма користи се и у значењу „чувати“ оно што се казује појмом у ОП, односно „пазити“ на оно што је исказано именом у ОП: он је там *куде стоку*; беше ли *куде краве*; да седиш *куде краву*; била сам *куде овце*; мене ме испратив *куде свиње*.

33. 5. Ова конструкција је фреквентна приликом исказивања личности код којих се реализује радња управне глаголске речи: стањује *куде шејку*; седи *куде сшарејога сина*; работили смо *куде Лосима*; седело је преко лето *куде бабу и деду*; ће спие *куде шејку*; брали гројзе *куде њојну сесшру*; била је *куде сина*; не мож више да седи *куде снау*; *куде зейови* ли ћу седим подстарос.

33. 5. 1. Монографије које се баве описом призренско-тимочких говора доносе примере за генитив места, исказан предлошко-падежном синтагмом КУДЕ / КИДЕ / КОД, с тим што у оквиру ове значењске категорије не постоје издиференцирана значења. Ми ћемо стога примере давати према редоследу напред установљених значења, наравно оних за која су наведени примери.

33. 5. 2. У говору Бучума и Белог Потока наводе се примери за генитив места, односно за означавање крајњег циља радње (*код Милана на састанак*) и значење месног односа оријентационог типа (*играју се онам куде задругу*).²²³

33. 5. 3. За говор Заплања се наводи пет синонимских варијанти предлога о коме је реч: КОД / КРЕ / КРА / КУДЕ / КИДЕ који са ОП остварују следећа генитивна просторна значења: обележавање лица као крајњег циља кретања (*она си ошла код синови, он отиде кре одну жену, ће диде куде сесџру*); месно значење оријентационог типа (*туј куде задругу*); значење “бити, налазити се у сфери” онога што је исказано ОП (*остави код одну друшку, код мос да буде*).²²⁴

33. 5. 4. Конструкција КУДЕ / КОД + ОП за обележавање лица као крајњег циља кретања (*идо куде начелника*) и у значењу месног односа оријентационог типа (*напраили куде Нишку Бању*) потврђује се и у говору Црне Траве и Власине.²²⁵

33. 5. 5. У говорима Понишавља се предлошко-падежном везом КОД + ОП реализују и примерима посведочују само два просторна генитивна значења, иста она као и у говору Црне Траве и Власине: *крили се код њини родийџели; његова вурња је била код Мали мос*.²²⁶

33. 5. 6. У говору Алексиначког Поморавља „бројна и разноврсна значења генитива места изражавају се везом општег падежа и предлога“.²²⁷ Међу примерима за значења генитива места с предлогом КОД / КУДЕ и општим падежом наводе се примери за означавање лица као крајњег циља кретања (*она код сџареог сина*), за месно значење оријентационог типа (*други се удавија код мос*) и за значење обележавања места у чијим се границама врши нека радња (*куд моу кућу*). Овде се напомиње да се ова конструкција употребљава и уместо датива (*пођемо код лекара*).²²⁸

33. 5. 7. Као и код осталих предлошких конструкција, српски призренски говор бележи и употребу ОП: *да доц’е код мајку, койи ч’ерку*.²²⁹

²²³ Богдановић 1979: 108.

²²⁴ Марковић 2000: 225–226.

²²⁵ Вукадиновић 1996: 254.

²²⁶ Тирић 1999: 157.

²²⁷ Богдановић 1987: 235.

²²⁸ Исто.

²²⁹ Реметић 1996: 460.

Предлошко-падежне синтагме
ИЗ + ОП

34. Предлошко-падежном синтагмом ИЗ + ОП у функцији генитива означава се одвајање радње од именованог места у унутрашњости нечега, односно одмеравање почетне границе кретања.

34. 1. Из грађе којом располажемо може се видети да највећи број примера с овом конструкцијом иде уз глаголе кретања, или уз глаголе који означавају покрет током вршења или завршетка одређене радње у унутрашњости или неком ограниченом простору одакле почиње кретање.

– Избутали га *из бараку*; избуташе ме *из ред*; ти мене избутујеш *ис кућу*; измавај кокошку *из баичу*; измацакај пржено *ис ѿигањ*; исипи туј воду *ис каначе*; исипа онај гра *и[з] шиник*; искуба расад *из баичу*; исћушкајте га *и[з] собу*; исфрљили га *и[з] школу*; прну јеребица *из гњездо*; вадешемо конопље *из реку*; *ис корењ* ветар да искрути оној јабуче; узима месо *ис ѿушницу*; одвај се бемо извукле *ис ѿњака*; с кукаљку *ис кревети* ћу гу извучем; донесо *из босѿан* лубеничку; немој да пије *из бакал*; искачајте *ис ѿуј воду*; оцепи ми *и[з] средину* два листа; докараја брашно *из млин*; *из реку* вади камења; најдев *из њиве*; полокале воду *ис кориѿо*; *из Београд* кѿд дође; искочимо *из онај шумљак*; ако те изјури *ис фабрику*; докара шодер *из реку*; расипи врућу воду *ис канѿу*; свитке ми *из очи* идев; ће бегамо *ис кућу*; дођо *из њиву*; истресемо сламу *и[з] сламњаче*; довели *ис ѿланину*; зберемо се жене *ис комшилѿк*; стоваримо цакови *ис кола*; да се врне *из Лебане*; побего *и[з] собу*; искачајте *ис кућу*.

34. 2. Наведена конструкција ИЗ + ОП употребљава се у значењу места порекла, односно места становања или боравка. Ово се готово увек односи на лица, али се могу чути и примери попут ових: поприка *ис ѿеглу*, петлижани *ис флашу*, када се управна реч односи на поврће припремљено за зимницу.

– Погодили музиканти *из Лесковац*; снашка је *из нашу фамилију*; узеја невесту туј *из нашу село*; девојчики *ис комшилѿк* се собрали; онај директор *из нашу село*; она је *из наш крај*; оне су обе *из нашу кућу*; снајка ву је *из богаѿу кућу*; *из нашу оделбину* је њојан зет; татко ву је призетен *из нашу фамилију*; узимав девојке *из други села*; сви тија момци *из нашу село*; тај апатекарка што је *из нашу село*.

34. 3. Ова предлошко-падежна синтагма означава место одакле потиче кретање, при чему је име локалитета употребљено адвербално,

или пак место одакле неко или нешто потиче са адноминално употребљеним именом локалитета.

– Дошја из Немачку; ми побегнемо ис Прекојчелицу; из Бугарску донели калѐм; довеја девојку и[з] Ждеглово; пођемо пешке из Лугаре за Лесковац; беше донела маче из Вучје; дошла из Београд ичѐр; терав сламу из Ледину; она све доноси из Лебанае; из Лесковац пошли с аутобус; да докарамо мливо из Бошњаце; дошле ву другарице ис Коњино; тетка Иванина дошла из Београд; наиде воз из Ниш; да дође геомѐтар из Лебанае; из Медвећу шумар дошја да обележи.

Ис Печењевце ву муж; снаа ми је из Лугаре; мајка ми је из Горњо Врновце; тај призѐтко из Влаѐе; она је родом ис Кривачу; јѐтрва ми из Мараву; и[з] Живково младѐћ; ваѐа баба ис Коњино била; учитељница му из Лесковац; зѐт ми из Гајѐан; ис Цекавицу доктур; моја прија из Београд.

34. 4. Конструкцијом ИЗ + ОП остварују се генитивна значења просторне релације у свим призренско-тимочким говорима.

34. 4. 1. У говору Бучума и Белог Потока наводе се примери који-ма се означава: одвајање радње од именованог места у унутрашњости нечега, односно одмеравање почетне границе кретања (воду смо довели исѐланин) и место одакле потиче кретање или одакле неко потиче (она је из Гурдинци).²³⁰

34. 4. 2. Иста значења у оквиру наведене значењске категорије наводе се и за говор Запања: ишѐл из Београд; из Красѐавче вој муж,²³¹ за говор Црне Траве и Власине: из кућу да искочим, дојде тај из Лесковац, Витомира из Слаѐковци,²³² за говоре Понишавља: па истурише изи цаѐ покриве, жена ми је из Добродол,²³³ за говор Алексиначког Поморавља: извади га из виѐр, из ово сам село, ја сам из Дудићи.²³⁴ О равноправној употреби предлога ОД и ИЗ са ОП, за означавање припадања неком роду, в. текст уз фусноту 213.

34. 4. 3. У српском призренском говору доноси се потврда и за употребу предлошко-падежне синтагме ИЗ + ОП у значењу места одакле потиче кретање: из свеѐи је доѐа.²³⁵

²³⁰ Богдановић 1979: 108.

²³¹ Марковић 2000: 224.

²³² Вукадиновић 1996: 255.

²³³ Ђирић 1999: 158.

²³⁴ Богдановић 1987: 238.

²³⁵ Реметић 1996: 450.

Предлошко-јадежне синтагме
ПРЕКО + ОП

35. Наша досад најопсежнија граматика о синтакси падежа савременог српског језика, истиче да се предлогом ПРЕКО уз генитив најчешће „означава кретање чега простором изнад појма чије име стоји у генитиву додирујући сам тај појам, или налазећи се на мањем или већем одстојању изнад њега. Или оставља утисак да се креће с једне стране на другу“.²³⁶ Синтагма с предлогом ПРЕКО се користи најчешће уз глаголе кретања и прелажења, за означавање радње која се врши с једне на другу страну појма конкретизованог именицом у генитиву, као и могућег настављања радње о којој је реч.²³⁷ У говору јабланичког краја, уз предлог ПРЕКО са овим значењем стоји ОП у функцији генитива.

– Да се прекачим *ѝреко ѝорѝу*; прелића петљ *ѝреко ѝлоѝ*; искочи *ѝреко ѝраг*; да не прелића *ѝреко ѝлоѝ*; *ѝреко ѝуѝ* ни је поседак; преврља *ѝреко кайѝју* траву; преврљи фузбал *ѝреко ѝлоѝ*; он се прекачуѝ *ѝреко кайѝју*; прескачав *ѝреко ѝлоѝ* кучики; префрљи ми матику *ѝреко ѝлоѝ*; да се прекачи *ѝреко кайѝју*; ће се претурѝш *ѝреко санѝрач*; она префрљи сито *ѝреко кућу*; искочише људи *ѝреко ѝраг*; терам овце *ѝреко реку*; ћу гигама с овеј гигаље *ѝреко реку*; прелића *ѝреко ѝлоѝ* у твој обор; мож да прерипи *ѝреко ѝлоѝ*.

35. 1. Ова се синтагма јавља и у примерима у којима је појам географско име:

– Иде тај *ѝреко Ниш*; иде *ѝреко Лебана* за Медвеђу; ишли смо пешке *ѝреко Ждеглово*, *ѝреко Коњино* за у школу; аутобус крећа из Лебана за Житни Поток *ѝреко Бојник*; отишли су *ѝреко Прокуђе* за Житни Поток.

35. 2. Конструкцијом ПРЕКО + ОП исказује се и месно значење локационог типа када глаголом конкретизована радња захвата површину појма с именом у ОП у функцији генитива.

– Ко гу марнуја *ѝреко грбину*; удари га *ѝреко њушку*; препашем се с њемерче *ѝреко ѝоловину*.

35. 3. Овде долазе и бројни примери за означавање да се један предмет ставља на други, односно да један предмет стоји на другом.

²³⁶ Стевановић 1991⁵: 329.

²³⁷ Ковачевић 1981: 139.

– Обукја ванелу, па *ѝреко њум кожук*, а *ѝреко кожук* клашњеник; натни капут *ѝреко сѝаре цољке*; немој да трупаш једно *ѝреко друго*, него ги убаво нареди теј цољке; турим *ѝреко лонац* цедаљку; ћу обучем *ѝреко ванелу* капут; *ѝреко ванелу* обуче и елек; носи закрпу *ѝреко закрѝу*; ископав рупу па затрупу'ев једно *ѝреко друго*.

35. 4. Предлошко-падежна синтагма ПРЕКО + ОП у функцији генитива има и месно значење оријентационог типа:

– Онај парк *ѝреко болницу*; стан ву је у онуј зелену зграду *ѝреко ѝошѝу*; кућа ву је онај сѝс ограду, одма *ѝреко мос*.

35. 5. Често се конструкција са предлогом ПРЕКО замењује конструкцијом с предлогом КРЗ (КРОЗ) и ОП у функцији акузатива када се ради о равной површини која је испуњена неким конкретним садржајем.

– Брани ни да идемо *крз њигову авлију*; љути се што смо прођували *крз њигов јабукар*; да му не проодимо *крз обор*; ја побегнем *кр[з] сливњак* ча Перин; прођували *крз нашу башчу*; газили све *крс ѝоѝрику*; све трчали *крз мумурузи*; с кола ишли *крз некосену ливаду*.

35. 5. 1. Синтагма ПРЕКО + ОП за означавање кретања с једне на другу страну насељеног места синонимична је са конструкцијом КРЗ + ОП у функцији акузатива:

– Прођемо *ѝреко село*; ишли *ѝреко село*; да не прође *кр[з] село*; не сме да прође *кр[з] село*.

35. 6. Искључива употреба ОП са предлогом ПРЕКО за исказивање генитивних просторних значења карактерише и све призренско-тимочке говоре. Тако се у говору Бучума и Белог Потока предлогом ПРЕКО и ОП „означава да се нешто налази с друге стране појма израженог општим падежом: кућа ни је *ѝреко ѝоѝок*. Овде се наводи и значење прелажења с једне на другу страну појма у општем падежу: литија иде *ѝреко ѝоље*.²³⁸ Ова иста значења потврђена су и у говору Запаља: имамо си одма *ѝреко друм доле*; па има *ѝреко царевицу* врвина.²³⁹ Тако је и у говору Црне Траве и Власине: оно је *ѝреко ѝруј*; *ѝреко Бугарску*,²⁴⁰ затим у говорима

²³⁸ Богдановић 1979: 112.

²³⁹ Марковић 2000: 230.

²⁴⁰ Вукадиновић 1996: 254.

Понишавља: *ѝреко друм* је била појата; прејдемо *ѝреко рид*²⁴¹ и у говору Алексиначког Поморавља: *кућа му ѝреко реку*; идемо са *ѝреко љоље*.²⁴²

35. 7. Употреба и ОП уз предлоге у српском призренском говору потврђена је у конструкцији с предлогом ПРЕКО: Не преко зит него отуда да прџ'ем.²⁴³

Предлошко-ѝадежне синѝагме *ОКО + ОП*

36. Овом конструкцијом одређује се место на коме се нешто дешава, одиграва, збива са свих страна појма исказаног именицом у општем падежу у функцији генитива:

– Замићај жито *око вра*; да залићаш *око кућу*; да ми се не мува *око кућу*; наложимо па поседамо *око огањ*; наредимо снопја *око сѝојсер*; витламо се със стоку *око сѝојсер*, докле овршимо; закитимо га прво њега, па заодимо такој *око зайис*; мава га *око кућу*; поседамо *око шанур*; клекнев жене *око мрѝвака* и га редив, плачев га; не расипујте воду *око бунар*; цел ноћ да залићаш *око кућу*; теј мазнуље што се *око ѝебе* мазнив; ће изеш ћутек за тој мотљање *око мене*; бев се собрали *око оној девојче*; мангупарија се беше почела собира *око њега*; мува се мачка *око ѝилики*; оврте се *око мене* и мора му дадем; отрошимо се *око овуј свадбу*; ће продаемо једно телче па ће се поткрпимо *око свадбу*; там у тија села *око Београд*; дете се мувало *око кокошарник* па пуно с вѝшке; не истришај се туј *око канѝу*; све ми бог *око мене* тутоње даја; откѝ[д] це тутка *око тај ручѝк*.

36. 1. Истом конструкцијом исказује се обухваћеност неког предмета, дела тела радњом која се врши са свих његових страна: набијемо притке *око корењ*, заградимо га; не ми се мувај *око ноге*; клечка ву се врже на свињу *око гушу*; врже му се на дете црвено конче *око рукче*, од урок; штранга ми беше *око руку*; врже марамче *око шију*; вржи бајадер *око гушу*.

36. 2. Сада ћемо дати преглед наведених значења у осталим призренско-тимочким говорима.

36. 2. 1. У говору Бучума и Белог Потока, предлог ОКО је уобичајен у фонетском лику ОКОЛ. Богдановић, од генитивних значења која су

²⁴¹ Ћирић 1999: 159.

²⁴² Богдановић 1987: 236.

²⁴³ Реметић 1996: 541.

предмет истраживања у овом раду, наводи семантичку реализацију овог предлога са ОП која се односи на означавање места (*окол бунар се не играју деца*).²⁴⁴

36. 2. 2. У оквиру генитивних значења, Вукадиновић за говор Црне Траве и Власине региструје и предлог ОКО / ОКОЛО наводећи три примера без назнаке значења: облитамо *око кућу*, *тераш око сјоджер*, све *около језеро*.²⁴⁵ Овде, наравно, разазнајемо прву семантичку реализацију предлошко-падежне конструкције ОКО / ОКОЛО, по систематизацији значења која смо дали за овај предлог.

36. 2. 3. Ћирић за говор Понишавља бележи месно значење предлога ОКОЛ са ОП у функцији генитива. У пет наведених примера, овај предлог је употребљен у првом значењу наше класификације, а ми овде наводимо само пример: *окол тој дрво наредимо снопови*.²⁴⁶

36. 2. 4. У говору Заплања, Марковић за предлог ОКО(Л) са општим падежом диференцира два генитивна значења: значење места, тј. простора „на коме се што врши или простире“ (па би си нешто *окол кућу правил*) и значење приближности (*просторне* – подвлачење моје) (оздол негде *око Ниш* ли е).²⁴⁷

36. 2. 5. Богдановић за говор Алексиначког Поморавља наводи два значења предлошко-падежне синтагме ОКО / ОКОЛО + ОП, а за наше истраживање је битно значење прво (па *около онај астиал укотур дватри пута*)²⁴⁸ које се у нашој класификацији значења с предлогом ОКО поклапа са првим значењем.

36. 2. 6. Предлог ОКОЛО са ОП потврђује и српски призренски говор: *Имал’е тако бел’е бисере около враг*.²⁴⁹

36. 2. 7. Овај предлог се у призренско-тимочким говорима јавља још и у ликовима ОКОЛ и ОКОЛО.

36. 3. Прегледани материјал дозвољава извлачење неколико закључака о предлошко-падежним синтагмама с предлогом ОКО: у свим говорима призренско-тимочке дијалекатске области, овим конструкцијама се првенствено означава место вршења радње са свих страна појма који је означен појмом у општем падежу.

²⁴⁴ Богдановић 1979: 111.

²⁴⁵ Вукадиновић 1996: 255

²⁴⁶ Ћирић 1999: 160.

²⁴⁷ Марковић 2000: 228.

²⁴⁸ Богдановић 1987: 236.

²⁴⁹ Реметић 1996: 546.

Предлошко-падежне синтагме
ПОРЕД (СПОРЕД) + ОП

37. Падежним синтагмама с овим предлогом исказују се и значења места.

37. 1. Примарним значењем се исказује позиција некога / нечега, односно вршење радње у непосредној близини појма у општем падежу:

– Садим ја у башчу *йоред леје*; има *сйорейй йушьева* трава; кућа ги је *йорейй йушй*; посади једно вишњиче *йоред бунар*; врљим травуљак *йорейй кориййо*; остај тикву *йоред врайиа*; да видиш ко се она кршка кџ прође *сйоред њега*; седни *йоред шййорейй*, огреј се; там је *йорейй казан*; *йорейй йушй* је направија кућу, неоградено још; седо *йоред онуј жену*; стадо *йоред младожењу*, те овакој; *сйоред лезербу* ги пасла краве.

37. 2. Другом семантичком реализацијом исказује се динамика кретања и релација тог кретања у односу на појам у општем падежу којим се именује одређено место:

– Трчећим прођем ноћом *йоред гробје*; прође *йоред човека*; провужда *йоред мајку* си ко ветар да гу носи; прође *сйоред мене сйару жену*, ни добројтро, ништа; ћутећим прође *йоред човека*; кџ се извукомо и[з] шуму, па запуцамо *йоред йушй*; има си идеш све *сйоред реку*, до сџ село; прођуємо ми *сйоред њину кућу*; ако те стра, ти си иди *йоред овај йрав йушй*, чистина.

37. 3. Прегледаћемо сада реализацију генитивних значења с овим предлогом у осталим призренско-тимочким говорима.

37. 3. 1. Богдановић бележи предлог ПОРЕД у Белом Потоку са значењем места (поред нас пројде и оде; не иди поред старца), уз две напомене: овде се чује и фонетски лик ПОРАД (*йора^ш* кућу засадили цвеће); у Бучуму је предлог ПОРЕД познат, али фреквентнију употребу има предлог ПОКРЕ.

37. 3. 2. За говор Црне Траве и Власине, Вукадиновић међу генитивним значењима с предлозима потврђује и употребу предлога ПОРЕД. Аутор не коментарише значење предлошко-падежне синтагме ПОРЕД + ОП, али је из три наведена примера (туј *йоред ваййру*; *йоред воду* има лука и *йоред йушй* стане) јасно, да је реч о значењу вршења радње у непосредној близини места означеног појмом у општем падежу.²⁵⁰

²⁵⁰ Вукадиновић 1996: 254.

37. 3. 3. Ћирић за говоре Понишавља бележи само један пример с предлогом ПОРЕД у генитивном значењу „близине појму у ОП“ (*йоред гробје пролазе*).²⁵¹ На истој страни аутор наводи још неколико предлога који су семантички еквиваленти предлога ПОРЕД, а то су: ПРЕКАЈ, ПОКРЕ, КРАЈ са већом фреквенцијом, чиме се и објашњава тако ретка употреба предлога ПРЕКО.

37. 3. 4. У говору Заплања, овај предлог се јавља у лику ПОРАД, дакле као и у Белом Потоку код Богдановића, и налази се у синонимији са предлогом ПОРЕД за исказивање генитивних значења позиције уз глаголе мировања (све *йорад слог* наредено) и „динамике кретања у односу на дато место“ (пројдо *йорад гробје*).²⁵²

37. 3. 5. За Алексиначко Поморавље се наводи само предлог ПОРЕД са примерима (све *куће йоред йуи* – значење позиције) и (пројеш *йоред йијац* па још *мало* – значење релације).²⁵³

Предлошко-падежне синтагме ПОЗА + ОП

38. Предлошко-падежна синтагма ПОЗА + ОП је семантички еквивалент синтагме ИЗА + Г у месном значењу у стандардном српском језику. Дакле, она у јабланичком говору има функцију оријентационог означавања места и показује да се радња врши са задње стране појма означеног именом у ОП у функцији генитива. Конструкција с предлогом ПОЗА у синонимији је с предлогом ПОСАДИ чије је поље употребе знатно сужено, највероватније из потребе за језичком економијом, док се предлог ИЗА + ОП уопште не употребљава.

– Иди *йоза кола*; стани *йоза мене*; *йоза оној брекче* су шуманске куће; *ћу ти завржем фљуску*, па *ће ти све сьвни йоза уши*; имаја једну камарку сено *йоза кућу*; *имам једно лешинче расад там йоза кућу*; *кантиче мармуладу сакрила йоза грнци*; *иди йоза йлои*; *накрвљосаја се там йоза кућу*; *накршија се ники там йоза салач*; *ћубре йоза враша*; *тој ћубре не га чувај йоза враша*; *сакри се йоза кола*; *праз у башчинче йоза кућу*; *тури гу йоза враша у ћош*; па *ће се чешаш йоза уши*; *имашем нико цвећнице йоза кућу*, *пилики ми га све ишчапрљали*; *немој те жвајзнем па ће се чешаш йоза уши*; *девојка на четврту ћошку йоза враша*; *овде йоза наше куће ни е башча*.

²⁵¹ Ћирић 1999: 160.

²⁵² Марковић 2000: 229–230.

²⁵³ Богдановић 1987: 236.

38. 1. Даље ћемо прегледати конструкције с овим предлогом или његовим семантичким еквивалентима у осталим призренско-тимочким говорима.

38. 1. 1. Говор Бучума и Белог Потока не познаје предлог ПОЗА. Његов семантички еквивалент је предлог ИЗА и „значи да се нешто налази иза појма у општем падежу“: штала се постаља *иза кућу*.²⁵⁴

38. 1. 2. Слична је ситуација и у говору Црне Траве и Власине. За оријентационо означавање места у смислу, иза нечега или некога што се исказује појмом у општем падежу, у употреби је предлошко-падежна синтаagma ИЗА + ОП. Вукадиновић за ово генитивно значење с предлогом ИЗА наводи неколико примера, од којих издвајамо само један: *тамо иза Планау*.²⁵⁵

38. 1. 3. У говорима Понишавља „генитивно значење места иза појма у ОП“ исказује се предлошко-падежним синтагмама ЗАД / ЗАДИ / САДИ + ОП и ПОЗАДИ / ПОСАДИ + ОП: *врљи ју зад врайша; зади Пирош* има село Крупџ; у браниште *сади ѿојашу*; села што су *ѿозади Ниш*; *ѿосади кућу* пут.

У свим наведеним примерима могућа је замена наведених предлога предлогом ИЗА без померања семантике. Другим речима, у овим говорима су дати предлози синонимични с предлогом ИЗА у стандардном српском језику.²⁵⁶

38. 1. 4. Предлог ПОЗА и његову варијанту ПОЗАДИ, у синонимији с предлогом ИЗА у стандардном језику, познаје и део говора Запаља, и то онај који се наслања на јужноморавску говорну зону: *сакрије се ѿоза камен, ѿозади њума*.²⁵⁷

38. 1. 5. За говор Алексиначког Поморавља, Богдановић за генитивно значење које се овде разматра, наводи најпре предлог ИЗА са ОП, а потом каже „у употреби је и предлог поза“.²⁵⁸ Аутор наводи по два примера употребе за један и други предлог, али ми на основу тога не можемо доносити закључак о широј или ужој заступљености једног или другог, већ ћемо се задовољити информацијом о присуству оба ова предлога: *иза кућу правија шулицу; неко најђе, а ми прасе па ѿоза врайша*.²⁵⁹

²⁵⁴ Богдановић 1979: 113.

²⁵⁵ Вукадиновић 1996: 254.

²⁵⁶ Ћирић 1999: 161.

²⁵⁷ Марковић 2000: 229.

²⁵⁸ Богдановић 1987: 235.

²⁵⁹ Исто.

38. 2. Чини се занимљивом ситуација да у једном говорном типу, сврљишко-заплањском (Богдановићев Бели Поток, црнотравски говор Вукадиновића, Доње Понишавље Ћирића, део Заплања који се ослања на Сврљиг Ј. Марковић) или тимочко-лужничком (Бучум Богдановића, власински говор Вукадиновића, Горње Понишавље Ћирића, део Заплања који се ослања на јужноморавске говоре), или јужноморавском (јужноморавска зона Алексиначког Помовавља Н. Богдановића, јабланички крај Р. Жугић), а све у оквиру призренско-тимочког дијалекта, у погледу употребе предлошко-падежних синтагми у значењу за оријентационо означавање места – са задње стране појма у ОП, влада извесно шаренило. Из свега досад реченог, можда би се могао извући закључак да је предлог ПОЗА типичан за јужноморавски говор. У напред наведеном генитивном значењу он нема семантички еквивалент у предлогу ИЗА, већ је њему синонимичан предлог ПОЗАДИ / ПОСАДИ. У прилог овој тези иде и постојање предлога ПОЗА, ПОЗАДИ у зони Заплања која се ослања на јужноморавски говор, уз одсуство предлога ИЗА, и у јужноморавској зони Алексиначког Поморавља која има употребу и ПОЗА и ИЗА.

38. 3. Говор Левча одликује употреба „речи ПОЗАДИ“ уз генитив, а наведени примери показују да овај предлог има позиционо месно значење „иза“: постави једну клупу *йозади ками’она*.²⁶⁰ Овде је занимљиво истаћи Симићеву констатацију да у његовој грађи нема много примера за предлог ИЗА, „али се јавља већи број просторних значења“.²⁶¹ Од четири наведена значења једно је позиционо значење: *једна стој там иза каџе*, управо оно значење које има предлог ПОЗАДИ.

38. 3. 1. У говору Параћинског Поморавља, предлог ПОЗАДИ „јавља се уз Г у неколико примера с позиционим месним значењем „иза“, од којих као илустрацију наводимо само један: *йозади казана држи*.²⁶² У вези са предлогом ИЗА, Милорадовић истиче да је „поље његове употребе сужено у односу на књижевни језик због употребе предлога *йозади* за оријентационо означавање места“, као и због употребе локативне конструкције с предлогом *йо* у овом значењу уместо предлога *иза*.²⁶³

38. 4. Судаћи по примерима које Симић и Милорадовић наводе за предлошко-падежне синтагме с предлогом ПОЗАДИ, може се

²⁶⁰ Симић 1980: 56.

²⁶¹ Исто: 55.

²⁶² Милорадовић 2003: 118.

²⁶³ Исто: 119.

рећи да овај предлог у овим говорима иде уз морфолошки генитив. За предлошко-падежне синтагме са семантички еквивалентним предлогом ИЗА, у Милорадовић нисмо наишли ни на један пример са ОП, а у Симић на само један пример: *то̑ е село̑ одма̑ иза Крагуевац̑.*

Предлошко-падежне синтагме
ВИШЕ / ПОВИШЕ / ИЗВИШЕ + ОП

39. Предлог ВИШЕ у конструкцији с ОП има у јабланичком говору позиционо значење „изнад“.

– Одма̑ су ливаде̑ више̑ љу̑и; у оне̑ј њиве̑ више̑ кожару; коси̑ она̑м више̑ Борино̑ ло̑зе; њино̑ је ло̑зе одма̑ више̑ на̑шо; она̑ј вишњар̑ више̑ Драгину̑ колибу; коса̑ на дубицу̑ закачена̑ више̑ њего̑ву главу; те̑ј најродне̑ њиве̑ више̑ село̑ што су; не сто̑ј, дете̑ тако̑ј више̑ мо̑ју главу.

39. 1. Овај предлог се јавља и у сложенем облику са предлозима ПО и ИЗ: ПОВИШЕ и ИЗВИШЕ.

– За мо̑ју ливаду̑ љовише̑ село̑; тури̑ ту̑ј слику̑ љовише̑ мо̑ју главу; там су деца̑ на пољанку̑ љовише̑ куће; овчару̑је там на ону̑ј ширинку̑ извише̑ Државно̑; нема̑ ич убава̑ трава̑ онде̑ извише̑ насий; камара̑ сламу̑ му била̑ одма̑ извише̑ кућу; њино̑ гробје̑ на брде̑ извише̑ село̑; неће̑ прођу̑ев извише̑ ливаду̑ некосену, него̑ с трактор̑ газив.

Наведени сложени предлози у синонимичном су односу са простим предлогом ВИШЕ, тако да њихова међусобна замена не доводи ни до каквог семантичког померања.

39. 2. Стање у осталим призренско-тимочким говорима је следеће: у говору Бучума и Белог Потока нисмо регистровали предлог ВИШЕ, као и од њега сложене облике, а ни предлог ИЗНАД који је у синонимији с предлогом ВИШЕ.²⁶⁴ Овде се у позиционом, просторно-месном генитивном значењу користи предлог НАД уместо конструкције ИЗНАД + ОП: горе̑ је, над̑ село̑; не тропа̑ј ми над̑ главу.²⁶⁵

39. 3. За говор Црне Траве и Власине, обрађујући генитивна значења, Вукадиновић потврђује предлог ИЗНАД чије се значење узима при дефинисању значења позиције предлога ВИШЕ: *изнад̑ језеро̑, изнад̑*

²⁶⁴ Богдановић 1979: 103–124.

²⁶⁵ Исто: 117.

Преслој, изнад Плану. Нема ни сложених предлога са предлозима ПО, НА, ИЗ који се иначе срећу у неким другим призренско-тимочким или косовско-ресавским говорима.²⁶⁶

39. 4. У говору Понишавља имамо исту ситуацију као у говору Црне Траве и Власине: *изнад њекару* има кућу.²⁶⁷

39. 5. У говору Заплаља, наведено генитивно значење, по конструкцији којом се исказује, као и по одсуству осталих предлошко-падежних конструкција, у потпуности одговара стању у Бучуму и Белом Потоку: *овде нада село*; *ако ти даде горе наји њуји плац*; *до оних пут над гробје*.²⁶⁸

39. 6. Предлог ВИШЕ као и сложени предлог ПОВИШЕ бележи и Богдановић у Алексиначком Поморављу: *мој отац стоји више кућу*; *има кућу мало више Бању*. У истом значењу се и овде, као и у јабланичком крају, користи предлог ПОВИШЕ: *кућа му њовише њродавницу*; *преврнуа кола там њовише кривину*.²⁶⁹

39. 6. 1. Симић, у Синтакси левачког говора, међу предлозима²⁷⁰ који иду уз генитив, потврђује и предлог ВИШЕ као и његову варијанту ПОВИШЕ. Он наводи три просторно-месна значења генитива: суперперкурзивно значење уз глаголе кретања (*провучи се више крвџа*), позиционо значење (*један више њујића*, *један испод путића*) и супертерминално значење (*извијемо више вџроши у њдне винограде*). Сложени предлог ПОВИШЕ дат је у једном примеру: у *Пџрлог њде њовише наши кућа*.²⁷¹

Примера са предлогом ИЗНАД нема, а ни примера са ОП уз ВИШЕ, ПОВИШЕ.

39. 6. 2. Милорадовић у Параћинском Поморављу бележи предлог ВИШЕ уз Г / ОП, као и његове сложене облике НАВИШЕ и ПОВИШЕ чији се префиксални делови *на-* и *њо-* „могу . . . сматрати неком врстом поредбеног предметка у односу на основни предлог“.²⁷²

²⁶⁶ Вукадиновић 1996: 254.

²⁶⁷ Ђирић 1999: 157.

²⁶⁸ Марковић 2000: 227.

²⁶⁹ Богдановић 1987: 235.

²⁷⁰ Симић сматра да је ВИШЕ „пре прилог него предлог, али за нас је важно да се употребљава у конструкцији с генитивом, и то у сличним значењима као неке предлошке речи“: Симић 1980: 56.

²⁷¹ Симић 1980: 56.

²⁷² Милорадовић 2003: 113.

Наведени предлог овде има позиционо значење „изнад“: *овде више куће се налази*.²⁷³

Ауторка, пратећи однос конкурентских предлога ВИШЕ и ИЗНАД, закључује да је предлог ВИШЕ готово потиснуо из употребе предлог ИЗНАД,²⁷⁴ истичући да је таква ситуација још и у говорима Трстеника, Левча и Чумића.

39. 7. Милорадовић износи закључак до кога је дошла на основу увида у целокупну, а не само у књизи презентовану грађу: „Без обзира на мали број забележених примера, чини се да претежу примери са именичком лексемом у генитиву над онима са именицом у општем падежу“.²⁷⁵

Предлошко-падежне синтагме ИЗНАД + ОП

40. Предлошко-падежном конструкцијом од предлога ИЗНАД и имена у Г (генитиву) у просторном значењу, у савременом књижевном језику чешће се „означава да се што врши или налази над појмом с именом у генитиву са горње или са спољашње стране тога појма него одвајање од њега“ (*мисли се на аблативно значење* – подвукла Р. Ж.).

40. 1. Наведено значење реализује се и у испитиваном говору, с том разликом што се оно с предлогом ИЗНАД много ређе исказује и што је уместо синтетичког, морфолошког генитива у употреби ОП у функцији генитива. У нашој грађи нашло се свега неколико примера с овим предлогом: не ми б^нјај *изнад главу*; слика у рамч^е *изнај кревети*; закачив изнат *полицу шигањ*; кошуља *изнад шибреј* се суши; онеј играчке висив *изнад дејињу главу*. У свим овде наведеним примерима могао би бити употребљен предлог ВИШЕ без икаквог семантичког померања. С друге стране, у јабланичком говору, генитивна конструкција могла би бити замењена конструкцијом с предлогом НАД, која се, као искључива форма, како смо показали код предлога ВИШЕ, јавља у говорима Бучума и Белог Потока и заплањском говору.

40. 2. „У функцији одређивања кретања простором који се налази над појмом с именом у генитиву, нарочито ако се кретање протеже и

²⁷³ Исто.

²⁷⁴ Милорадовић каже да предлог ИЗНАД употребљавају углавном млађи говорници. Будући да се у дијалекатским истраживањима узимају претежно старији информатори, она каже да у својој грађи није имала примере са овим предлогом.

²⁷⁵ Милорадовић 2003: 114.

ван простора над означеним појмом“, у стандардном српском језику се употребљава конструкција од предлога ИЗНАД и Г (генитива). Примери које смо забележили показују да се и у нашем испитиваном говору, попут стандардног језика, у оваквом значењу конструкција с предлогом ИЗНАД не може супституисати инструменталном конструкцијом НАД + ОП: про-кара Веља кола *изнад Драгино лојзе*; да преведеш краве *изнад баичу*; не машај с туј тојагу *изнад дејшњу главу*; ландара с руке *изнад њега*; витла се ко заулав там *изнаи кућу*.

40. 3. У дијалекатској синтакси падежа (реч је о призренско-тимочким и косовско-ресавским говорима), предлогом ИЗНАД дефинише се позиционо значење предлога ВИШЕ који је у већини ових говора, с изузетком говора Црне Траве и Власине, Понишавља и јабланичког говора, готово потиснуо из употребе предлог ИЗНАД (о овоме в. т. 39.3., 39.4., 39.6., 39.6.1., 39.6.2.). Посматрано у датом контексту, можда би се могло говорити о томе да је предлог ИЗНАД резервисан преваходно за књижевни српски језик, а да је његов семантички синоним у наведеним дијалектима предлог ВИШЕ и предлози префиксирани са ИЗ- и ПО-, као и предлог НАД (говор Бучума и Белог Потока и заплањски говор) у генитивном значењу ИЗНАД + ОП.

40. 4. Међутим, најшире посматрано, узимајући у обзир свеукупно стање у призренско-тимочким говорима, ипак би најпрецизнија констатација била да је предлог ИЗНАД својствен и овом дијалекатском идиому, додуше у знатно нижем степену у односу на конкурентнији предлог ВИШЕ.

Предлошко-падежне синтагме ИСПОД + ОП

41. У стандардном српском језику, предлошко-падежна конструкција од предлога ИСПОД и имена у Г (генитиву) најчешће се користи у „функцији означавања почетка кретања од места које се казује другим делом овог сложеног предлога с инструменталом, или од нечега што је обавијено појмом с именом у генитиву, или је на други начин било под тим појмом“.²⁷⁶

41. 1. Исто ово значење реализује се и у јабланичком говору, с том разликом што је уместо морфолошког генитива у употреби ОП у функцији генитива. Свуда где се осећа аблативно значење, како потицање од

²⁷⁶ Стевановић 1991⁵: 274.

појма под којим се налази субјекат, тако и покретање из места које је под појмом, као и у стандардном језику, предлог ИСПОД захтева Г, у нашем говору ОП у функцији генитива, па је замена конструкције ИСПОД + ОП (у функцији генитива) конструкцијом ПОД + ОП (у функцији инструментала) искључена. То, на основу наше грађе, потврђују следећи примери у којима се уместо ИСПОД + ОП никада неће употребити ПОД + ОП: мокро, гмижди ми вода *испод ноге*; дреме ко снашка, сџм ме гледа *испод очи*; врзала лабаво мараму, гледа *испод мараму*; чује се нико штрапкање *исподић прозор*; прну јеребица *испод руковей*, уплаши ме; измилеше бробињци *испод дџску*; појурила га вода, а оно (слепо куче) *искочи испод сџмњу*; *искочи змија исподић камењ*; *одвај се извуче испод остџал*; *маче се извуче испод шџорей*; открила се, руке пружила *испод јерган*; *исподић кицељу тике извуче фишек бомбоне*.

41. 2. Као што се у стандардном језику, када се „означава кретање испод појма с именом у генитиву с једног краја на други“,²⁷⁷ односно пролажење с доње стране појма који је обележен падежним обликом, с предлогом ИСПОД искључиво употребљава облик генитива, чиме је искључена могућност ПОД + инструментал, тако и у говору јабланичког краја, у конкретном значењу, предлошко-падежна веза ИСПОД + ОП (у функцији генитива) искључује синтагму ПОД + ОП (у функцији инструментала): протрчи *исподић стџреју* да се не намокриш; протрча човек *исподић прозор*; провукја се је поганац *испод враџа*; овце ники прекаруваја *испод нашу кућу*; прођује с кола бџш *испод нашо лојзе*, туј га има путе.

41. 3. Предлошко-падежном синтагмом ИСПОД + ОП означава се „место самог процеса радње или стања, како онога при којем је субјекат у мировању тако и процеса кретања местом које је под појмом с именом у генитиву“,²⁷⁸ односно одређени простор који је с доње стране појма обележеног генитивом.

– Он је легнуја да се одмори *испод дубицу*; има гу тај трава *испод нашу воденицу*; продавница му одма онде *испод игралнишџе*; врзана јуничка *исподић крушку*; била му детелина у оној подмочљиво њивче *испод лојзе*; *исподић село* ни је тај њива за продаву; ништа нема *испод блузиче*, гола крстина; имам полку *испод блузиче*; слама је *исподић сџоку* мокра; јајца су петнаес комата *исподић квачку*; у овија села *испод Лесковац* бачаване; брали мумуруз *испод њино лојзе*; дете трчи *исподић шџрасу*; немој ми се јурцате *исподић прозор*; летив оволке нике бубаљке *испод ајей*, под сијалицу.

²⁷⁷ Стевановић 1991⁵: 275.

²⁷⁸ Исто.

41. 4. У свим наведеним примерима из претходног става, дакле, и уз глаголе мировања и уз глаголе кретања чије се значење реализује под напред наведеним условима, уместо предлога ИСПОД употребљава се и предлог ПОД без семантичког померања, што значи да се генитивне и инструменталне синтагме налазе у синонимичном односу: жњејев *йод* Борино лојзе; ти немаш ништа *йои* йолче; растрчали се деца *йод* њигов йрозор.

41. 5. Овде смо на примерима показали у којим се просторним значењима употребљавају искључиво предлошко-падежне синтагме с предлогом ИСПОД и ОП у функцији генитива, а потом и синонимичну употребу генитивних и инструменталних синтагми. У разлучивању генитивног и инструменталног значења, због синкретизма падежних облика условљеног аналитизмом, употреба једног или другог предлога има много шири значај у испитиваном говору у поређењу са стањем у стандардном српском језику. С друге стране, овог пута као и у стандардном идиому, употреба генитивних или инструменталних синтагми, најнепосредније је условљена семантиком управног глагола што је на примерима показано.²⁷⁹

41. 6. У досадашњим монографским описима неких од призренско-тимочких говора, подаци о употреби и значењу предлога ИСПОД су врло оскудни. Разлози оваквог стања су познати и већ истицани у овој студији.

41. 6. 1. Тако се, рецимо, у говору Бучума и Белог Потока предлог ИСПОД помиње у оквиру предлога ПОД у синонимичном значењу „за означавање места испод доње површине нечега“ што је потврђено једним примером: седи *исйода* дуд, „али и са значењем које би се могло изразити и конструкцијама с предлозима *йоред*, *исйод*, *ниже*“, типа сливак му је *йои* кућу без навођења примера за овакву констатацију.²⁸⁰

41. 6. 2. На основу овако приказаног стања у говору Бучума и Белог Потока, нема основа за закључивање о односу употребе предлога ИСПОД / ПОД.

41. 6. 3. У говору Заплања, предлог ИСПОД се не разматра ни појединачно ни у оквиру предлога ПОД.²⁸¹

41. 6. 4. Предлог ИСПОД у свом основном значењу „заузимања простора с доње стране појма у ОП“ регистрован је у говору Понишавља

²⁷⁹ О осталим случајевима синонимичне употребе генитивних и инструменталних синтагми, као и о разграничењу акузативних и инструменталних синтагми с предлогом ПОД, в. у: Мршевић 1973: 211–219.

²⁸⁰ Богдановић 1979: 119.

²⁸¹ Марковић 2000: 229.

што је и потврђено с неколико примера од којих овде издвајамо само један: ене ји куде су *исјод асјал*.²⁸²

41. 6. 5. Предлог о коме говоримо бележи и Вукадиновић у говору Црне Траве и Власине, а ми ћемо од пет наведених примера узети два као лепу илустрацију просторног значења у две семантичке нијансе: Алекинци су *исјод Сурдулицу* (у овом примеру је могућна семантичка синонимија генитивног предлога ИСПОД и инструменталног предлога ПОД) и пример: *потегнем исјод њи* (са семантиком која не дозвољава синонимичну употребу и предлога ПОД).²⁸³

41. 6. 6. У говору Алексиначког Поморавља није регистрован генитивни предлог просторног и месног значења ИСПОД, али јесу предлози НИЖЕ као синоним предлога ИСПОД (већ *ниже Трђане* тако се говори)²⁸⁴ и инструментални предлог ПОД у месном значењу (сћућурени (пилићи) *јод квочку*).²⁸⁵

41. 7. Истраживање показује да сложени генитивни предлог ИСПОД, у већини говора призренско-тимочке и косовско-ресавске дијалекатске зоне, или није регистрован или је замењен неким другим синонимичним предлогом (НИЖЕ), или пак предлогом ПОД као својим семантичким еквивалентом. Неки примери супституције предлога ИСПОД предлогом ПОД у појединим значењима, могли би бити објашњени потребом за језичком економијом, али, нарочито у призренско-тимочким говорима, код неких значења ни језичка економија није препрека за употребу сложеног предлога ИСПОД тамо где би морао у стандардном језику бити употребљен прости предлог ПОД, што захтева семантика управног глагола.

Предлошко-јадежне синтагме ИСПРЕД + ОП

42. Употреба предлога ИСПРЕД у говору јабланичког краја је далеко ређа у већини уобичајених значења у којима се јавља у стандардном српском језику, било да је реч о значењима с напоредном употребом генитивних синтагми ИСПРЕД + Г и ПРЕД + И, или о значењима која искључују инструменталне синтагме. У нашој грађи има мало примера с предлогом ИСПРЕД који уступа место знатно конкурентнијем предлогу

²⁸² Ћирић 1999: 158.

²⁸³ Вукадиновић 1996: 254.

²⁸⁴ Богдановић 1987: 235.

²⁸⁵ Исто: 241.

ПРЕД у синтагмама с ОП у функцији инструментала. Овакво стање у говору јабланичког краја уклапа се у општу слику односа конструкција с предлозима ИСПРЕД и ПРЕД не само у осталим призренско-тимочким, већ и у њима блиским косовско-ресавским говорима, што ће након елаборације стања у јабланичком говору бити додатно показано.

42. 1. У разматрању синтагми с предлогом ИСПРЕД поћи ћемо од аблативног значења у коме је у стандардном српском језику овај предлог најзаступљенији.²⁸⁶ За означавање почетка кретања из одређеног простора, употребљава се само облик генитива с предлогом ИСПРЕД. „С овим предлогом, сложеним од предлога *из* и *ћред* други падеж значи мицање с места које се казује предлогом *ћред* и шестим падежом“.²⁸⁷ Паралеле ради, без обзира на мали број забележених примера с овим предлогом, ипак се може закључити да и у говору јабланичког краја у овом, и у још једном значењу које ћемо надаље поменути, конструкција с предлогом ИСПРЕД није у потпуности препустила примат конструкцији од предлога ПРЕД и ОП у функцији инструментала, како је то у већини осталих значења.

42. 1. 1. За означавање почетка кретања из одређеног простора, у испитиваном говору забележили смо ове примере: да ми се мѣкнеш *исћред очи*, да те не гледам; *исћред моји очи* ги однесе о[д] тарасу; диже се па стаде *исћре[д] ћаћка* и вика; да мѣкнем *исћред Јелу* тањир да ву не смића; поче да диза сви тањири *исћред гостћи*; покара га с пруче *исћред њум*; има те гледа у очи, *исћред очи* ће ти га отне.

42. 1. 2. Такође, када се управним глаголом означава кретање „простором на извесном размаку и даље, ван именским обликом означеног предмета“,²⁸⁸ односно кретање „с једног краја појма на други, и поготово при претпоставци да се продужава и ван граница одређеног простора“,²⁸⁹ у испитиваном говору се веза с предлогом ИСПРЕД не може супституисати везом с предлогом ПРЕД. Код овог значења, дакле, и на основу малобројних забележених примера, успоставља се паралела са стандардним српским језиком: ће проћеш ти *исћред нашу кайћју*; провужда *исћред наз* без „добројтро“; еве, прощја ники с кола *исћред нашу бащчу*; *исћред очи* ми пролете цепанка.

42. 1. 3. За разлику од стандардног српског језика, у коме се у позиционом значењу одређивања места с предње стране појма у генитиву

²⁸⁶ В. у Стевановић 1991⁵: 277–278; Даничић 1858: 194 и Мршевић 1973: 222.

²⁸⁷ Даничић 1858: 194.

²⁸⁸ Стевановић 1991⁵: 278.

²⁸⁹ Мршевић 1973: 223.

напоредо употребљавају конструкције ИСПРЕД + Г и ПРЕД + И,²⁹⁰ у говору јабланичког краја је далеко конкурентнији предлог ПРЕД са ОП у функцији инструментала. У нашој грађи се нашло свега неколико примера с предлогом ИСПРЕД и велики број примера с предлогом ПРЕД:

– Жива ограда до пут *испреди кућу*; да му горив кола паркирани *испреди кайију*.

– Седим на клупу *преди кайију*; седимо *преди кайију*; што стои *преди онуј кайију*; све *преди огледало* жмије; ене гу Бранка *преди кайију*; ете гу мачка *преди твоје ноге*; те га *преди праг*; два сата се намисла *преди огледало*; чекај туј *преди кайију*; направили деца љизгавицу *преди њорту*; *преди њега* салата, сирење; *преди кокошарник* перда; ружица црвена рушти *преди кућу*; ружица пупуљила, има да рушти *преди кућу*; седи *преди кайију*.

42. 1. 4. Уз динамичне глаголе чија се радња у потпуности „остварује на једном одређеном простору који је с предње стране појма у зависном облику“,²⁹¹ за разлику од стања у стандардном идиому где је могућна напоредна употреба предлошко-генитивних и предлошко-инструменталних конструкција, у говору јабланичког краја далеко претеже употреба конструкције ПРЕД + ОП у функцији инструментала, а конструкција ИСПРЕД + ОП је забележена у свега неколико примера: наводација *иде испреди свайови*; што си размандало с тај пешкир *испреди моји очи*.

– Затрпује ендек *преди његову кайију*; клевав деца *преди кайију*; откукује ендек *преди његову кайију*; куде га прчиш тој дете *преди мене*; напред *преди свайови* иде наводација; иде напред *преди овце*; одим од муку *преди болницу*; немој ми се шета *преди кайију*; не шеврдај такој *преди моје ноге*; витла се *преди кайију*; стра гу да улегне; напило се па манда с пешкир *преди приетиља*; што си се разрипала туј *преди нас*; нема другу работу, врка се *преди огледало*.

42. 1. 5. Наша грађа показује, да је у говору јабланичког краја, при означавању простора уз глаголе заустављања, чија се радња врши на једном месту, истрвена дистинкција између конструкција с предлогом ИСПРЕД и с предлогом ПРЕД у корист овог другог предлога. Тако се овде не може говорити о напоредној употреби генитивних и инструменталних синтагми, какво стање за стандардни српски језик потврђује

²⁹⁰ Стевановић 1991⁵: 278.

²⁹¹ Мршевић 1973: 221.

Мршевић.²⁹² Ми располажемо само примерима синтагме ПРЕД + ОП у функцији инструментала: стадоше кола ники бѣш *ѿред њојну кућу*; она застаде *ѿред једну ѿродавницу*; застаде *ѿреѿ ѿорѿу* з бициклу; стану *ѿред шѿалу*, не знам што сѣм пошла; стану *ѿреѿ ѿраг* да се ишчукам; застанумо *ѿред болничку кайѿу*, па блејимо, ништа не знам; што си се уколчила туј *ѿред враѿа*.

42. 2. Укупно узев, када је реч о употреби предлога ИСПРЕД, могло би се закључити да је она претежно ограничена на обележавање аблативности и кретање простором изван граница с именом у генитиву. У осталим значењима је употреба предлога ИСПРЕД или врло ретка, или потпуно потиснута предлогом ПРЕД. Но и поред тога, ми смо показали да су у говору јабланичког краја ипак сачуване неке дистинкције, па самим тим и посебан начин обележавања генитивних или инструменталних односа. Функционисање аналитизма и употреба једног падежног облика, општег падежа у функцији свих зависних падежа, свакако да усложњава ситуацију и посебно важну улогу приписује самим предлозима, јер су они, независно од природе управног глагола, често пресудни дистинктивни фактор за обележавање одређеног падежног односа.

42. 3. Преглед употребе предлога ИСПРЕД и ПРЕД у осталим призренско-тимочким говорима, даће одговор на неколико питања: најпре, да ли и који од ових говора региструју конструкције ИСПРЕД / ПРЕД + ОП; да ли свуда постоји дихотомија ИСПРЕД / ПРЕД и да ли је присутна диференцијација подзначања у оквиру јединственог просторног или месног значења?

42. 3. 0. У говору Бучума и Белог Потока, Богдановић региструје употребу предлога ИСПРЕД у генитивном месном значењу (*исѿред Сврљиг* налете камиѿон; зауставише се *исѿред мѣн*),²⁹³ али у истом значењу и употребу предлога ПРЕД са ОП у функцији инструментала: *ѿред кайѿана* се мирно стоји.²⁹⁴

42. 3. 1. Стање је идентично и у говору Алексиначког Поморавља, с том разликом што су оба предлога посведочена већим бројем примера, од којих ћемо ми овде, илустрације ради, навести по два: *пѣре црева исѿред шѿалу*; *стани исѿред мене*²⁹⁵ / *еве-ги ѿред^{III} кућу*; *казан бија он-декај ѿред моју кућу*.²⁹⁶

²⁹² Мршевић 1973: 226.

²⁹³ Богдановић 1979: 113.

²⁹⁴ Исто: 117.

²⁹⁵ Богдановић 1987: 235.

²⁹⁶ Исто: 243.

42. 3. 2. У говору Црне Траве и Власине потврђен је сложени предлог ИСПРЕД с ОП у функцији генитива у месном значењу: испред *Сасџав Река*,²⁹⁷ али не и предлог ПРЕД с ОП у функцији инструментала који се у другим призренско-тимочким говорима употребљава као синтаксички синоним генитивне конструкције ИСПРЕД + ОП. Но, ово у сваком случају не мора да значи и одсуство конструкција с предлогом ПРЕД што се може објаснити постојањем осталих простих предлога НАД, ПОД, МЕЂУ.

42. 3. 3. У говору Понишавља стање је обрнуто од оног забележеног у Црној Трави и Власини: предлог ИСПРЕД није потврђен, али зато јесте предлог ПРЕД (туј *џреџ цркву* астал турен) што се може објаснити истим разлозима као и изостајање предлога ПРЕД у говору Црне Траве и Власине.²⁹⁸

42. 3. 4. За заплањски говор бележи се предлог ИСПРЕД с ОП у генитивном позиционом значењу као еквивалент стандардне конструкције ИСПРЕД + Г: има една њива *исџред нашу кућу*,²⁹⁹ а у синонимији је с конструкцијом од предлога ПРЕД и ОП у месном инструменталном значењу: *џреџ кућу* му је.³⁰⁰

42. 4. У већини косовско-ресавских говора, предлог ИСПРЕД или није посведочен или је слабо посведочен и у смислу значења и у смислу броја потврда.

42. 4. 1. У ресавском говору нисмо наишли ни на један пример употребе сложеног предлога ИСПРЕД, док је предлог ПРЕД са општим падежом место инструментала посведочен у два примера: стоји *џре(д) дџм*³⁰¹ и тџ је *џреџ кућу*.³⁰²

42. 4. 2. Јовић за трстенички говор потврђује употребу сложених генитивних предлога ИСПОД у оријентационом месном значењу и ИЗМЕЂУ у месном значењу, али не и предлога ИЗНАД и ИСПРЕД.³⁰³ Такође, он истиче да је употреба предлога ПОД, НАД, ПРЕД и МЕЂУ са инструменталом у месном значењу нешто фреквентнија него у књижевном језику „вероватно због тога што сложени предлози са из +

²⁹⁷ Вукадиновић 1996: 254.

²⁹⁸ Ђирић 1999: 158.

²⁹⁹ Марковић 2000: 225.

³⁰⁰ Исто: 230.

³⁰¹ Пецо – Милановић 1968: 305.

³⁰² Исто: 325.

³⁰³ Јовић 1968: 166.

неки од ових предлога врло ретко постоје у говору³⁰⁴.³⁰⁴ За трстенички говор, додуше, нешто ређе него у другим косовско-ресавским говорима карактеристична је употреба облика акузатива уместо инструментала у месном значењу: изгубио је главу *йред своу кућу*; баш *йред швоу кайију* се потукли.³⁰⁵

42. 4. 3. Слабу заступљеност овог предлога сугерише Симић за левачки говор у коме је забележио по један пример у комитативном значењу које је слично аблативном (цео свет^л бега испре-Шваба̄), позиционом значењу (ови срѣто баш испре-школе) и значењу места завршетка кретања (да стәне испре-суда).³⁰⁶ Нешто ширу употребу има предлог ПРЕД са инструменталом и ОП у позиционом и комитативном, као и у екскурзивном значењу са ОП које није потврђено са предлогом ИСПРЕД и Г. По свој прилици, овде се може говорити о потискивању сложеног предлога ИСПРЕД с Г предлогом ПРЕД с инструменталом или ОП.

42. 4. 4. На слабу посведоченост предлога ИСПРЕД са Г у позиционом значењу „с предње стране х“ са три примера (овде наводимо један: по цео дан стои *исйрей йродавнице*) и аблативним значењем с једним примером (иде *исйред говеда*), и далеко бољу посведоченост предлога ПРЕД с ОП у функцији инструментала, указује и Милорадовић у говору Параћинског Поморавља.³⁰⁷

42. 5. Судећи на основу приложене грађе, када је реч о генитивном предлогу ИСПРЕД у просторном значењу, стиче се утисак да је дихотомија ИСПРЕД / ПРЕД нешто боље очувана у призренско-тимочким говорима у поређењу са косовско-ресавским говорима. По нашем мишљењу, ова појава има корене у аналитичкој деklinацији у којој је, по природи ствари, значај предлога за утврђивање падежних облика и њихових значења у конструкцијама с увек једнаким именским делом у општем падежном облику, знатно већи у поређењу с говорима синтетичког деklinационог типа. Наравно, код овакве тврдње нисмо смели с ума ни значај природе управног глагола који и у дијалекту и у стандардном језику диференцира употребу одговарајућег падежног облика. Такође, стоји и чињеница, да у многим народним говорима са доста добро очуваним синтетичким типом деklinације, независно од

³⁰⁴ Исто: 171.

³⁰⁵ Исто: 162.

³⁰⁶ Симић 1980: 55.

³⁰⁷ Милорадовић 2003: 115.

предлога долази до мешања употребе одређених падежних облика (нпр. акузатива и инструментала с предлогом ПРЕД у трстеничком говору).

Предлошко-падежне синтагме
ИЗМЕЂУ + ОП

43. У говору јабланичког краја забележено је свега неколико примера с аблативним значењем потицања: извуче гу *између два момка* из оро и побегоше; отргна се *између мајку и њейку* и побеже; почеше да искачав *између куђу и салач* што се сакрили.

43. 1. Међутим, у значењу „издвајања оних што им се радње приписују из средина којима припадају и кретања из тих средина која се врше одатле до чула оних што их запажају“, типа: На то ће један *између њих рећи*,³⁰⁸ у нашем испитиваном говору, уместо предлога ИЗМЕЂУ увек ће бити употребљен предлог ОД: једн од њи рече.

43. 2. Ова предлошко-падежна синтагма са сложеним предлогом ИЗМЕЂУ и ОП у генитивној функцији врло је фреквентна и у јабланичком говору „у служби означавања вршења радње у месту, збивања или постојања чега у извесној средини, а поготову кретања одређеним простором са страна којег се налазе различити појмови или делови једног појма с именом у генитиву“.³⁰⁹

– Бостан ни је *између мумуруз и башчу*; *између наш и кошиски обор* строшија се сид; бунар заједнички у међу, *између моју и кум-Лекину башчу*; тикве оставили *између редови мумуруз*; побили колци *између наши мумурузишије и њино босџанишије*; тој село је *између Лесковац и Лебане*; *између Лесковац и Лебане* осумнаес километри; туј е међа *између моју и њигову њиву*; оној дрво ву се мота *између ноге*; прво ископачимо мумуруз *између редови*; *између оџаци босџан*; башча ни е укуткана *између мумурузи*; ти си сеџи *између њаџка и мајку*; видиж да се прасци противав туј *између сид и каџицик*; мож главу да провуче *између леџае*; протнуло прасе главу *међу дирек и сид*; иди *између редови* да не газиш; имање, Благоја е разгодија *међу Осџоју и Драги*; размџај ги оџаци, да има место *међу оџаци*; *међу овеј наше њиве и бџрења*, имала гу је врвина.

43. 2. 1. У свим наведеним примерима, уместо предлога ИЗМЕЂУ с ОП у функцији генитива, могао би бити употребљен и предлог МЕЂУ

³⁰⁸ Стевановић 1991⁵: 270.

³⁰⁹ Исто: 270–271.

с ОП у функцији инструментала. Овим су, дакле, обухваћени и примери с глаголима кретања одређеним простором, за разлику од стања у стандардном српском језику, где предлог МЕЂУ не би било могуће употребити.³¹⁰

43. 3. У говору јабланичког краја имамо напоредну употребу генитивних конструкција с предлогом ИЗМЕЂУ и акузативних конструкција с предлогом МЕЂУ у значењу „завршетка кретања у неком месту са стране којег се налазе појмови означени самосталном речју“:³¹¹ *ти стани између деца* да се не бијев; *врљи траву међу краве*; *увати се у оро међу момци*.

43. 4. Овде смо на примерима показали да је у просторном значењу, осим у случајевима напоредне употребе предлога ИЗМЕЂУ и МЕЂУ која се јавља и у стандардном идиому, забележена и употреба МЕЂУ уместо ИЗМЕЂУ и тамо где се у стандардном језику не користи. Дода ли се овоме и употреба предлога МЕЂУ у инструменталном значењу и тамо где би могао бити супституисан предлогом ИЗМЕЂУ, како је то у стандардном језику, у конкуренцији с предлогом ИЗМЕЂУ у говору јабланичког краја могло би се говорити о извесној предности предлога МЕЂУ.

43. 5. Сада ћемо прегледати употребу предлога ИЗМЕЂУ у осталим призренско-тимочким говорима.

43. 5. 1. За говор Бучума и Белог Потока, Богдановић констатује мешање предлога ИЗМЕЂУ и МЕЂУ у месном значењу.³¹²

43. 5. 2. У говору Алексиначког Поморавља, судећи по наведеној грађи, предлог ИЗМЕЂУ у месном значењу се употребљава са ОП у функцији генитива, а предлог МЕЂУ са ОП у функцији инструментала: *између куће* једва се протнеш;³¹³ *стой међу њлоји* и *свог сламу*.³¹⁴

43. 5. 3. Занимљиво је да се у говору Црне Траве и Власине региструје само предлог ИЗМЕЂУ у конструкцијама са ОП у генитивној функцији за означавање места: *између Грацку* и *Калну*,³¹⁵ а да се прост предлог МЕЂУ не јавља ни међу инструменталним, ни међу акузативним значењима.³¹⁶

³¹⁰ Стевановић 1991⁵: 272.

³¹¹ Стевановић 1991⁵: 272.

³¹² Богдановић 1979: 113.

³¹³ Богдановић 1987: 235.

³¹⁴ Исто: 243.

³¹⁵ Вукадиновић 1996: 254.

³¹⁶ Исто: 256-258.

43. 5. 4. У говору Понишавља није потврђен предлог ИЗМЕЂУ,³¹⁷ а у говору Запања ни предлог ИЗМЕЂУ ни предлог МЕЂУ.³¹⁸

43. 5. 5. На основу прегледаног стања у осталим призренско-тимочким говорима закључујемо, да су синтагме с предлогом ИЗМЕЂУ у неким од њих слабо посведочене, док у неким нису регистроване.

43. 5. 6. Анализирана грађа у говору јабланичког краја је показала да предлог ИЗМЕЂУ не заостаје много у односу на предлог МЕЂУ, како је то у осталим призренско-тимочким говорима.

Предлошко-падежне синтагме ВРЗ + ОП

44. Предлог ВРЗ у конструкцији са ОП (у функцији генитива) употребљава се у овом говору у једној од четири семантичке реализације просторног и месног значења предлога ПРЕКО, и то у оној којом се означава да се један предмет ставља на други, односно да један предмет стоји на другом. На ову семантичку вредност предлога ВРЗ указују и остали истраживачи призренско-тимочких³¹⁹ и сродних косовско-ресавских говора.³²⁰

44. 1. У говору јабланичког краја, као и у осталим призренско-тимочким говорима захваћеним апсолутним аналитизмом, наведено генитивно значење се исказује једино предлошко-падежном везом од предлога ВРЗ и ОП.

– Турѝ најлон *врз ѿај лук* докле *врне*; све *ву* на куп *нафрља*, једно *врз друго*; што, бре *обукујеш* и *капаран врз кошуљу* на овој *врћо*; турѝли *најлони врз мокру ѝченицу*, она *повукла бућу*; ти *прво лубеницу па врз њума* траву, да се не *види*; *прво компири па врз комѝири* петлужани; *квачка ги врљила*, *пилики једно врз друго* заедно.

44. 2. Наведено генитивно значење с предлогом ВРЗ заступљено је и у осталим призренско-тимочким говорима.

44. 2. 1. У говорима Бучума и Белог Потока, предлог ВРЗ „означава да се нешто налази преко онога што је означено обликом општег

³¹⁷ Ћирић 1999: 155–162.

³¹⁸ Марковић 2000: 223–233.

³¹⁹ Богдановић 1979: 108; Богдановић 1987: 219; Вукадиновић 1996: 246; Ћирић 1999: 157; Марковић 2000: 224; Жугић 2005¹: ХХХИ и 44 (под *врз*).

³²⁰ Јовић 1968: 164; Грковић 1968б: 137; Симић 1980: 54.

падежа“.³²¹ Од примера које Богдановић наводи, овде ћемо дати само један: надену сено, па *врз сено* лемези, да не одува ветар. Сама дефиниција значења овог предлога јасно указује на семантичку везу с предлогом ПРЕКО који је потврђен чак са седам семантичких реализација. Међутим, међу њима нема оног значења које би било у синонимији са значењем предлога ВРЗ.

44. 2. 2. Предлог ВРЗ са ОП, међу предлозима са генитивним значењима, наводи и Вукадиновић за говор Црне Траве и Власине: *туре врз сноп озгор*. Овде се каже да овај предлог „има значење *йреко*“.³²² Предлог ПРЕКО је са по једним примером (изузев темпоралног значења са два примера) потврђен у више значења, али не и у значењу које има предлог ВРЗ.³²³

44. 2. 3. Предлога ВРЗ има и у говорима Понишавља. Аутор каже да је овај предлог „синонимичан са предлозима *на* и *йреко*“, а од четири наведена примера овде ћемо пренети само један: *човек врз човека*. Међу више значења за предлоге НА и ПРЕКО, не наводи се и оно које је синонимично с предлогом ВРЗ.³²⁴

44. 2. 4. У говору Запаља „овај предлог (предлог ВРЗ – подвлачење моје) има вредност стандардног *йреко* или сл.“ Ауторка се позива на: Симић 1980: 54, а од примера које наводи издвојили смо: *врљајте туј зёмњу, ћушкајте врз њег*.

44. 2. 5. Богдановић за употребу предлога ВРЗ, уз констатацију да се он не јавља у стандардном језику, наводи четири примера од којих ћемо овде дати само један: *врз куке оплѐн*.³²⁵

44. 3. У трстеничком говору, међутим, овај предлог у облику *врз / врс* и сложенем предлогу *повр / поврз / поврс*, иде уз генитив. У свим примерима које Јовић наводи (нпр.: *врс йр̄авѐ* је намѐшила поња̀ву) различити облици предлога ВРЗ се налазе у конструкцијама са морфолошким генитивом.³²⁶

44. 4. За предлог *врз* у левачком говору се каже да „има вредност стандардног *йреко* или сл.“³²⁷ У даљем тексту се прецизирају два

³²¹ Богдановић 1979: 108.

³²² Вукадиновић 1996: 254.

³²³ Исто.

³²⁴ Ћирић 1999: 157, 155–156 и 159.

³²⁵ Богдановић 1987: 219.

³²⁶ Јовић 1968: 164.

³²⁷ Симић 1980: 54.

значења: „значење контактне супраперкурзије“ (*врз оде́ла об̄уч̄ѐм*) и позиционо значење (*т̄о е са̀мо ова̀ко ка̀мен врз̄ ка̀мена*).

44. 5. Милорадовић, за употребу овог предлога у парафинском говору сматра, да конструкција с предлогом ВРЗ има виши степен „конкретизације“ у поређењу са конструкцијом с предлогом ПРЕКО.³²⁸ На основу наше грађе о заступљености падежних синтагми с овим предлозима, може се говорити о већој фреквенцији предлога ПРЕКО у овом значењу. Запажена је могућност његове супституције предлогом ВРЗ без померања наведеног значења, али то није случај и са осталим значењима предлога ПРЕКО. Ово наводи на закључак о потврђивању става о вишем степену „конкретизације“ о коме Милорадовић прва говори, а ми још додајемо да је реч о добро уоченој семантичкој нијанси између ова два предлога.

*Предлошко-падежне синтагме
НАСРЕД / УСРЕД + ОП*

45. У говору јабланичког краја нисмо забележили примере генитивних синтагми с простим предлогом СРЕД и једним од сложених предлога ПОСРЕД, које познаје стандардни српски језик, већ само примере са сложеним предлозима НАСРЕД и УСРЕД.

45. 1. Предлошко-падежним синтагмама с предлозима НАСРЕД, УСРЕД, као и у стандардном језику, означава се просторни однос, односно „место које се налази у границама појма с именом у томе падежу“.³²⁹ Јасно је, да се и у овом случају, диференцијација између стандардног и дијалекатског идиома успоставља у употреби именског дела синтагме у морфолошком генитиву у стандардном и ОП у функцији генитива у дијалекатском изразу.

45. 1. 1. Наводимо најпре примере из јабланичког говора, а након тога ћемо прегледати стање ових синтагми у осталим призренско-тимочким говорима.

– Кућа му је *насре[д]* цело; огњиште е било *насре[д]* кућу; рачепила си столицу *насре[д]* цобу; изакала съм гу *насре[д]* цокак; крвљосала се (избацила измет) кокошка *насред обор*; они се искрујев *насред* улицу; рачепија се с колишта *насре[д]* цокак; ствари беше пофрљаја на *сред обор*; разцапаја се на *сред обор*;

³²⁸ Исто.

³²⁹ Стевановић 1991⁵: 347.

немој се дереш *на сред обор*; не дери се *на сред обор*; *насре[д]* цело је бија бачкарник; зацапала леб и поприку *на срей њијац*; стане коњ *усред реку* и неће да мъкне; набута се *усред онуј гужву*; нагњела се *усред нашу баичу* усред пладне; откачи ми се крава па се набута *усред мумуруз*; *усред вир* стоји; онуј рупчагу ђубре дозволили *усре[д]* цело; паде у *сред реку*; ко онеј госпође у *сред варош*;

45. 2. Овакво је стање и у осталим призренско-тимочким говорима, наравно оним који наведено генитивно значење региструју и са овим предлозима.

45. 3. На основу прегледане грађе из монографија може се констатовати да ове сложене предлоге бележи само говор Запаља: *на сред кућу* оцак; *у сред село*,³³⁰ али не и говори Бучума и Белог Потока,³³¹ Понишавља,³³² Црне Траве и Власине³³³ и Алексиначког Поморавља.³³⁴

45. 4. У говору Параћинског Поморавља, уз фреквентнију употребу предлога *насред* и *усред* с генитивом, бележи се и употреба са ОП: *насрет села . . . у срет села . . . у сред њиву*.³³⁵

Предлошко-падежне синтагме СПРОТИВ + ОП

46. Ова предлошко-падежна синтагма у говору јабланичког краја забележена је у просторно-месном значењу за исказивање да се два појма позиционирају један насупрот другоме, један на супротној страни од другог, један преко пута другог.

– Кућа ву е одма *сироштив школу*; седи такој *сироштив мене* и прича; у онуј *убаву кућу сироштив нашу* што е; у онуј *њиву сироштив гробје*; спротив *онуј зелену кайију* ће станеш.

Предлошко-падежне синтагме БЛИЗО + ОП

47. У стандардном српском језику, синтагмом од предлога БЛИЗУ и генитива означава се „вршење радње или заузимање места на блиском

³³⁰ Марковић 2000: 232.

³³¹ Богдановић 1979: 107–120.

³³² Ђирић 1999: 154–162.

³³³ Вукадиновић 1996: 254–256.

³³⁴ Богдановић 1987: 234–244.

³³⁵ Милорадовић 2003: 128.

одстојању од појма именованог генитивом . . . и доспевање у место које је недалеко од тога појма“.³³⁶

47. 1. У односу на наш говор уочавају се два диференцијална елемента: први и најзначајнији је употреба именског дела синтагме у ОП у функцији генитива, а други се односи на другачији фонетски лик самог предлога – БЛИЗО.

– Посади едно вишњице *близо бунар*; тури туј *близо шйорей*; кџ дођомо *близо Лесковац*, пуче гума; да ме оставиш нигде *близо сйаницу*; ће ги пладнуемо *близо реку*; остаљај тија цакови *близо кайцу*; терај овце там *близо башчу*, и ја ћу дођем; не расипуј помие *близо бунар*; у оној оро *близо цркву*; сакримо се у кућнице *близо сйаницу*; кућа ву е *близо кожару*; *близо шумак* под лад; варкај, немој дете *близо казан*; туј из једно село *близо Лебане*; седите си туј *близо до бабу*; деца да су *близо до мене*; башча ни е *близо до кућу*; дођомо *близо до вољавачку ћурију*.

47. 1. 1. Међу наведеним примерима налазе се и они у којима је предлог БЛИЗО употребљен заједно с предлогом ДО у просторном значењу.³³⁷ Чини се чак да је оваква употреба знатно фреквентнија и обичнија од употребе саме синтагме БЛИЗО с именом у ОП. Међу синтагмама БЛИЗО + ОП и ДО + ОП, семантичка разлика постоји у смислу конкретизације просторног односа близине, односно удаљености између два појма предлогом БЛИЗО. Предлог ДО такође подразумева извесну близину, односно удаљеност која није конкретизована. Будући да и један и други предлог садрже нијансу просторне близине, остаје питање да ли се синтагмом БЛИЗО + ДО + ОП казује нешто друго од онога што значи синтагма БЛИЗО + ОП.

47. 2. По нашем језичком осећању, предлог ДО је обухваћен конкретизованим предлогом БЛИЗО, те се у семантичком смислу између синтагми БЛИЗО + ОП и БЛИЗО + ДО + ОП може ставити знак једнакости.

47. 3. Чешћу употребу предлога БЛИЗО у вези са предлогом ДО у односу на употребу самог предлога БЛИЗО потврђује и Богдановић за

³³⁶ Стевановић 1991⁵: 301.

³³⁷ Стевановићева тврдња да се предлог БЛИЗУ у књижевном језику може употребити у синтагматској вези с предлогом ДО и именом у генитиву, на основу једне наведене потврде с краја 19. века, по данашњем језичком осећању може се сматрати застарелом. На основу претходне елаборације, пре бисмо устврдили да је синтагма БЛИЗО + ДО + ОП својство дијалекатског а не књижевног израза. Ово потврђују и резултати анкете коју смо спровели међу сарадницима Института за српски језик САНУ.

говоре Бучума и Белог Потока. Наиме, сви примери које аутор наводи представљају конструкције БЛИЗО + ДО + ОП у функцији генитива: градина ни е *близо до њојок*; има кућу *близо до њијац*; школа му е *близо до сѝан*; жњу ова̑м, *близо до кладанац*.³³⁸

47. 4. За говор Алексиначког Поморавља, међу предлозима за исказивање различитих генитивних значења наводи се и предлог БЛИЗО али без потврда и конкретизације значења.³³⁹ Ишчитавањем *Текстиво* наишли смо само на један пример употребе овог предлога: *сиђемо доле, близо казани*.³⁴⁰ Примере са употребом везе БЛИЗО + ДО нисмо пронашли.

47. 5. У говору Црне Траве и Власине овај предлог није регистрован у делу Синтакса.³⁴¹ Оно што се може са нешто више сигурности рећи јесте лик прилога БЛИЗУ у Текстовима,³⁴² па се на основу тога може претпоставити исти лик и када је реч о предлогу, мада потврда нема ни у делу Текстови. У недостатку примера не можемо судити ни о употреби предлога БЛИЗУ у вези са предлогом ДО која је врло обична у неким другим говорима призренско-тимочког типа.

47. 6. Предлог БЛИЗО није регистрован као посебан предлог у говору Понишавља ни у одељку Синтакса ни у Текстовима. Међутим, обрађујући предлог ДО, Ћирић наводи и један пример у коме овоме предлогу претходи предлог БЛИЗО: *ми смо овде близо до град*.³⁴³

47. 7. Ни у говору Заплања није регистрован предлог БЛИЗО или његов лик БЛИЗУ који је можда исто толико очекиван попут првог лика јер се као такав среће у сродном говору Црне Траве и Власине.

47. 8. Објашњење нерегистровања предлога БЛИЗО / БЛИЗУ у неким призренско-тимочким говорима, можда се може тумачити на просто његовим подразумевањем, будући да се њиме исказује тип просторног односа који је својствен свим говорима. Ипак, он заслужује посебну пажњу у призренско-тимочким говорима понајпре због могућег комбиновања са предлогом ДО што је осим у говору јабланичког краја запажено и у говору Бучума и Белог Потока и говору Понишавља.

³³⁸ Богдановић 1979: 107.

³³⁹ Богдановић 1987: 235.

³⁴⁰ Исто: 281.

³⁴¹ Вукадиновић 1996: 253–259.

³⁴² Исто: 294.

³⁴³ Ћирић 1999: 156.

Закључак

48. Примарна одлика генитивних предлошко-падежних синтагми просторне и месне семантике са овде разматраним предлозима у говору јабланичког краја, јесте везивање предлога за општи падежни облик, што је у складу са искључивом употребом аналитичког типа деκлинације.

49. Одсуство морфолошког генитива, што је анализирана грађа примерима потврдила, не представља препреку исказивању разноврсних генитивних просторних значења у овом говору. Овде се може говорити само о употреби другачијих граматичких средстава (пре свега о општем падежу у функцији генитива), или, ређе, о могућности другачије организације синтаксичких елемената).

50. Истраживање је показало да се у испитиваном говору предлошко-падежним синтагмама ОД + ОП реализује већина примарних и фреквентних значења која карактеришу књижевни српски језик. Тако се наведена конструкцијом употребљава у аблативној служби растављања, одвајања од неког места, предмета, или уопште од појма с општим падежом у генитивној функцији (*узни од онај кућ поприку*). Њоме се означава и почетна тачка у одмеравању просторних односа (*бега од мајку*), затим потицање или порекло од рода х (*она је од нашу фамилију*).

51. Предлошко-падежном конструкцијом ОД + ОП, као и у говору јабланичког краја, исказују се аблативно значење и значење одвајања у простору и у осталим призренско-тимочким говорима (Бучум и Бели Поток, Заплање, Црна Трава и Власина, Понишавље и Алексиначко Поморавље).

52. У јабланичком говору и говору Алексиначког Поморавља, у значењу припадања неком роду, равноправна је употреба конструкција ОД + ОП и ИЗ + ОП, док је за означавање места одакле неко потиче, у конкуренцији наведених синтагми много фреквентнија конструкција с предлогом ИЗ.

53. За означавање завршне границе кретања или места завршетка радње, односно досезања самог појма који се одређује (препрати гу до сјаницу), у јабланичком говору се употребљава конструкција ДО + ОП. Истом синтагмом се исказује и месно значење оријентационог типа (*кућа ву туј до зелени њијац*), затим завршна тачка неке просторне релације (да ви пртим до кайију), као и значење просторне релације од почетне до завршне границе кретања (*иде од ћошку до ћошку*).

54. Стање у призренско-тимочким говорима идентично је стању у говору јабланичког краја, с том разликом што нису у свим овим говорима потврђена сва значења синтагми с овим предлогом.

55. У испитиваном говору, означавање лица као крајњег циља радње (иде там куде мајку); месног значења оријентационог типа у значењу „поред“ (кућа ву куде школу); места вршења радње у границама појма с именом у општем падежу (добивала некције куде кућу), као и исказивање личности или места код којих се реализује радња управне глаголске речи (станује куде шећу), врши се предлошко-падежном синтагмом КУДЕ + ОП.

56. Говор јабланичког краја са осталим призренско-тимочким говорима повезује иста синтаксичка конструкција, али се предлог КУДЕ јавља у више различитих ликова, од говора до говора, са недовољно издиференцираним и непотпуним бројем значења.

57. Предлогом ИЗ и ОП означава се одвајање радње од именованог места у унутрашњости нечега, односно одмеравање почетне границе кретања (избу^таше ме из ред); место порекла, односно место становања или боравка (уз^еја невесту из нашо село); место одакле потиче кретање са адвербално употребљеним именом локалитета (ми побегнемо ис Прекојчелицу), или место одакле неко или нешто потиче са адноминално употребљеним именом локалитета (ваша баба ис Коњино била).

58. У осталим призренско-тимочким говорима (Бучум и Бели Поток, Заплање, Алексиначко Поморавље, Црна Трава и Власина и Понишавље), конструкцијом ИЗ + ОП остварују се иста генитивна значења просторне релације као и у говору јабланичког краја.

59. Предлошко-падежна конструкција ПРЕКО + ОП уз глаголе кретања и прелажења означава радњу која се врши с једне на другу страну појма с именом у ОП (да не прелића преко илош); кретање с једне на другу страну насељеног места (ишли преко село). Такође, користи се у служби месног значења локационог типа када радња захвата површину појма с именом у ОП (удари га преко њушку); за означавање да се један предмет ставља на други, односно да један предмет стоји на другом (турим преко лопац цедаљку) као и у функцији месног значења оријентационог типа (кућа ву је . . . одма преко мос).

60. Основна просторна значења синтагмама од предлога ПРЕКО и ОП региструју и говори Бучума и Белог Потока, Заплања, Алексиначког Поморавља, Црне Траве и Власине и Понишавља.

61. У говору јабланичког краја, предлошко-падежном синтагмом ОКО + ОП првенствено се означава место вршења радње са свих страна

појма који је означен појмом у општем падежу (закитимо га прво њега, па заодимо такој *око зайис*).

62. Истом конструкцијом исказује се обухваћеност неког предмета, дела тела радњом која се врши са свих његових страна: набијемо притке *око корењ*, заградимо га; врже му се на дете црвено конче *око рукче*, од урок).

63. Идентично стање је и у осталим говорима призренско-тимочке дијалекатске зоне, с тим што се у њима предлог ОКО јавља још и у ликовима ОКОЛ и ОКОЛО.

64. У говору јабланичког краја, конструкцијама с предлогом ПОРЕД и ОП исказују се два значења: примарно значење позиције некога / нечега, односно вршења радње у непосредној близини појма у општем падежу (*стадо њоред младожењу*, те овакој; *сњоред лезербу* ги пасла краве) и динамика кретања и релација тог кретања у односу на појам у општем падежу којим се именује одређено место (*провужда њоред мајку* си ко ветар да гу носи; *прође сњоред мене сњару жену*, ни добројтро, ништа).

65. Овакво стање је забележено и у говору Запања, док остали призренско-тимочки говори констатују само прво наведено значење с овим предлогом.

66. Међу предлозима са просторним и месним значењем, у говору јабланичког краја запажена је употреба два предлога којих нема у стандардном српском језику (предлози ПОЗА и ВРЗ).

67. Предлог ПОЗА је својствен само неким призренско-тимочким говорима који су уже опредељени као јужноморавски у целини (говор јабланичког краја), или у једном свом делу који се по положају наслања на јужноморавске говоре (говор Запања и говор јужноморавске зоне Алексиначког Поморавља).

68. Предлошко-падежним синтагмама с предлогом ПОЗА или његовим семантичким еквивалентима (ПОЗАДИ и ИЗА), у оним призренско-тимочким и косовско-ресавским говорима у којима се јављају, исказује се позиционо значење места, прецизније да се неко или нешто налази иза онога што се казује именом у ОП (*имам једно лешинче расад там њоза кућу*).

69. Конструкције с предлозима ВИШЕ (ПОВИШЕ, ИЗВИШЕ) имају позиционо просторно-месно генитивно значење да се неко или нешто позиционира изнад некога или нечега што означава појам с именом у ОП (*коси онам више Борино лојзе*; *тури туј слику њовише моју главу*; *камара сламу му била одма извише кућу*).

70. Од призренско-тимочких говора, предлог ВИШЕ и његов лик са препонираним елементом ПО- јављају се још и у говору Алексиначког Поморавља, док је у осталим говорима у употреби или предлог ИЗНАД (Црна Трава и Власина и говори Понишавља), или предлог НАД (Бучум и Бели Поток и заплањски говор).

71. Тако се дошло до неочекиване ситуације, да стање у јабланичком говору, када је реч о предлогу ВИШЕ и његовим ликовима са препонираним елементима, пре одговара стању у неким косовско-ресавским говорима (говору Левча са предлозима ВИШЕ / ПОВИШЕ и говору Параћинског Поморавља с предлозима ВИШЕ / ПОВИШЕ / НАВИШЕ који су готово потиснули предлог ИЗНАД), него стању у већини говора призренско-тимочког дијалекта.

72. Предлошко-падежна конструкција ИЗНАД + ОП представља мање фреквентан семантички еквивалент конструкција ВИШЕ / ИЗВИШЕ / ПОВИШЕ + ОП у функцији генитива.

73. У основном позиционом значењу да се нешто врши или налази над појмом с именом у ОП (слика у рамче *изнајт кревети*; *закачив изнајт њолицу тигањ*), синтагма с предлогом ИЗНАД, без икаквог семантичког померања, могла би бити супституисана предлогом ВИШЕ. С друге стране, генитивна конструкција с предлогом ИЗНАД могла би бити замењена конструкцијом с предлогом НАД и ОП у функцији инструментала. У овом значењу, дакле, као и у стандардном српском језику, могућа је напоредна употреба генитивних синтагми са сложеним предлогом ИЗНАД и инструменталних синтагми с простим предлогом НАД (о^{неј} игра^{чке} вис^{ив} *изнад* дей^ињу гла^{ву}).

74. Међутим, у другој семантичкој реализацији, којом се исказује кретање простором над појмом у ОП, поготову уколико се кретање протеже и ван простора над појмом у ОП (прокара Веља кола *изнад Драгино лојзе*), до супституције генитивне и инструменталне конструкције не долази, како је то и у стандардном идиому.

75. Изузев говора јабланичког краја, Црне Траве и Власине и говора Понишавља, у осталим призренско-тимочким говорима, предлог ВИШЕ готово да је потиснуо из употребе предлог ИЗНАД.

76. Сагледавајући свеукупно стање синтагми с предлогом ИЗНАД у призренско-тимочким говорима и успостављањем паралеле са стањем у косовско-ресавским говорима, може се закључити да је овај предлог боље очуван у првима.

77. Предлошко-падежна синтагма ИСПОД + ОП у функцији генитива употребљава се у говору јабланичког краја са значењем потицања од појма под којим се налази субјекат и покретања из места које је под тим појмом (врзала лабаво мараму, гледа испод мараму; прну јеребица испод руковей, уплаши ме; измилеше бробињци испод дьску). Њоме се означава и кретање испод појма с именом у ОП или пролажење с доње стране појма који је обележен падежним обликом (протрчи испод стиреју да се не намокриш; овце ники прекаруваја испод нашу кућу). И у једној и у другој семантичкој реализацији, искључена је могућност замене конструкције ИСПОД + ОП у функцији генитива конструкцијом ПОД + ОП у функцији инструментала, што је у складу са стањем у стандардном српском језику.

78. За означавање места процеса радње или стања, и уз глаголе мировања и уз глаголе кретања, уместо предлога ИСПОД употребљава се и предлог ПОД без семантичког померања, што значи да се генитивне и инструменталне синтагме налазе у синонимичном односу (испод село ни је тај њива за продаву; немој ми се јурцате испод њрозор).

79. Предлог ИСПОД је у говору Бучума и Белог Потока поменут у оквиру предлога ПОД у синонимичном значењу „за означавање места испод доње површине нечега“, у говору Понишавља је регистрован у свом основном значењу, а у говору Црне Траве и Власине у две семантичке нијансе просторног значења: Алекинци су испод Сурдулицу; седи испода дуд. Овај предлог није регистрован у Заплању и Алексиначком Поморављу.

80. Неки примери супституције у појединим значењима могли би бити објашњени потребом за језичком економијом, али, нарочито у призренско-тимочким говорима, код неких значења ни језичка економија није препрека за употребу сложеног предлога ИСПОД тамо где би у стандардном језику морао бити употребљен прости предлог ПОД, што захтева семантика управног глагола.

81. У говору јабланичког краја, за означавање почетка кретања из одређеног простора (да ми се мькнеш испред очи, да те не гледам; испред очи ће ти га отне), потом за означавање кретања простором ван предмета који је у именском облику, или кретања с једног краја појма на други, поготово ако се оно продужава и ван граница одређеног простора (ће прођеш ти испред нашу кайију; провужда испред нас без „добројтро“; еве, прошја ники с кола испред нашу баичу; испред очи ми пролете цепанка), употребљава се само конструкција са сложеним предлогом ИСПРЕД што значи да се не може заменити конструкцијом с предлогом ПРЕД и ОП у функцији инструментала.

Код ових значења, и на основу малобројних забележених примера, успоставља се паралела са стандардним српским језиком.

82. У свим осталим значењима, за разлику од стандардног српског језика у коме имамо напоредну употребу конструкције ИСПРЕД + Г и ПРЕД + И, у говору јабланичког краја конструкција с предлогом ИСПРЕД се јавља ретко и уступа место конкурентнијој конструкцији ПРЕД + ОП у функцији инструментала (у позиционом значењу одређивања места с предње стране појма у генитиву (седимо *ћред кайију*); у значењу остваривања радње динамичних глагола на једном одређеном простору који је с предње стране појма у ОП (не шекукај такој *ћред моје ноге*)).

83. За означавање простора уз глаголе заустављања чија се радња врши на једном месту, у нашем говору је истрвена дистинкција између конструкција с предлогом ИСПРЕД и с предлогом ПРЕД у корист овог другог предлога. Ми располажемо само примерима синтагми ПРЕД + ОП у функцији инструментала (она застаде *ћред једну ћродавницу*; застанемо *ћред болничку кайију*, па блејимо, ништа не знам; што си се уколчила туј *ћред врайа*).

84. Укупно узев, могло би се закључити да је употреба предлога ИСПРЕД претежно ограничена на обележавање аблативности и кретања простором изван граница с именом у генитиву. У осталим значењима је употреба овог предлога или врло ретка, или је потпуно потиснута предлогом ПРЕД.

85. Овакво стање у говору јабланичког краја се уклапа у општу слику односа конструкција с предлозима ИСПРЕД и ПРЕД и у осталим призренско-тимочким говорима.

86. У говору Бучума и Белог Потока, Алексиначког Поморавља и Заплања, конструкција ИСПРЕД + ОП у месном значењу, употребљава се напоредо с конструкцијом ПРЕД + ОП у функцији инструментала. Говор Црне Траве и Власине познаје само генитивне синтагме ИСПРЕД + ОП, док се у говору Понишавља, уместо конструкција с предлогом ИСПРЕД користе синтагме с предлогом ПРЕД.

87. Дихотомија ИСПРЕД / ПРЕД нешто је боље очувана у призренско-тимочким говорима у односу на говоре косовско-ресавског дијалекта.

88. Предлошко-падежна синтагма са сложеним предлогом ИЗМЕЂУ и ОП у генитивној функцији је врло фреквентна и у јабланичком говору у значењу вршења радње у месту, збивања или постојања нечега у некој средини, а посебно кретања неким простором са чијих страна су различити

појмови или делови једног појма с именом у ОП у функцији генитива (тикве оставили *између редови* мумуруз; бунар заједнички у међу, *између моју* и *кум-Лекину баишчу*; иди *између редови* да не *газиш*; видиж да се *прасци* протињав туј *између сид* и *кајицик*).

89. У овом значењу, обухватајући и примере с глаголима кретања одређеним простором што је у стандардном српском језику искључено, уместо предлога ИЗМЕЂУ с ОП у функцији генитива, могао би бити употребљен и предлог МЕЂУ с ОП у функцији инструментала.

90. У говору јабланичког краја имамо напоредну употребу генитивних конструкција с предлогом ИЗМЕЂУ и акузативних конструкција с предлогом МЕЂУ у значењу места завршетка кретања са чијих се страна налазе појмови обележени самосталном речју (ти стани *између деца* да се не бијев; врљи траву *међу краве*; увати се у оро *међу момци*).

91. Попут неких претходно разматраних генитивних предлошко-падежних синтагми, поједини призренско-тимочки говори (заплањски говор и говор Понишавља) не региструју ни синтагме с предлогом ИЗМЕЂУ. Запажа се, такође, појава мешања предлога ИЗМЕЂУ и МЕЂУ у месном значењу (Бучум и Бели Поток). Или, у говору Алексиначког Поморавља, судећи по наведеној грађи, предлог ИЗМЕЂУ у месном значењу се употребљава са ОП у функцији генитива, а предлог МЕЂУ са ОП у функцији инструментала. Најзад, у говору Црне Траве и Владине региструје се само предлог ИЗМЕЂУ у конструкцијама са ОП у генитивној функцији за означавање места, док се прост предлог МЕЂУ не јавља ни међу инструменталним, ни међу акузативним значењима.

92. На основу прегледане грађе у косовско-ресавским говорима може се закључити да је и у случају овог сложеног предлога, његова употреба ређа у поређењу са простим предлогом МЕЂУ.

93. У јабланичком говору, предлог ИЗМЕЂУ не заостаје за предлогом МЕЂУ у мери која је присутна у неким призренско-тимочким говорима.

94. Сви истраживачи призренско-тимочких и косовско-ресавских говора истичу да предлог ВРЗ има семантичку вредност предлога ПРЕКО, али само неки од њих прецизирају оно значење предлога ПРЕКО са којим је ВРЗ у односу синонимије (значење да се један предмет ставља на други, односно да један предмет стоји на другом). Тако ми значење предлога ВРЗ у јабланичком говору доводимо у синонимичну везу са четвртом семантичком реализацијом предлога ПРЕКО (прво *компири* па *врз компири* петлужани; *квачка* ги *врљила*, *пилики* једно *врз друго* заедно).

95. Од предлога анализираних у овом раду, предлог ВРЗ је једини предлог који се среће у свим осталим разматраним призренско-тимочким и косовско-ресавским говорима, изузимајући ресавски говор за који нисмо нашли потврде.

96. Предлошко-падежним синтагмама с предлозима НАСРЕД, УСРЕД, као и у стандардном језику, означава се просторни однос, односно „место које се налази у границама појма с именом у томе падежу“ (зацапала леб и поприку *на срећ њијац*; *стане коњ усред реку* и *неће да мъкне*).

97. Од осталих призренско-тимочких говора, синтагме с предлозима НАСРЕД / УСРЕД бележи само заплањски говор.

98. Предлошко-падежна синтагма БЛИЗО + ОП у говору јабланичког краја (варкај, *немој дете близо казан*) употребљава се у истом значењу као и синтагма БЛИЗУ + Г у стандардном српском језику.

99. Врло фреквентну употребу конструкције БЛИЗО + ДО + ОП (*седите си туј близо до бабу*), која је осим у јабланичком говору посведочена и у говорима Бучума и Белог Потока и говору Понишавља, сматрамо дијалекатском особином.

100. По нашем језичком осећању, предлог ДО је обухваћен конкретизованим предлогом БЛИЗО, те се у семантичком смислу између синтагми БЛИЗО + ОП и БЛИЗО + ДО + ОП може ставити знак једнакости.

101. Нерегистровање предлога БЛИЗО / БЛИЗУ у неким призренско-тимочким говорима можда се може објаснити, напосто, његовим подразумевањем, будући да се њиме исказује тип просторног односа који је својствен свим говорима.

102. С друге стране, остављамо и могућност да се овај предлог у неким говорима призренско-тимочке дијалекатске зоне заиста не употребљава, имамо ли у виду његову ретку употребу у левачком говору и говору Параћинског Поморавља (по констатацији самих аутора), у ресавском говору на основу нашег увида у монографију која се њиме бави, или његово потпуно изостајање у трстеничком говору.

103. Истраживање је показало да се предлошко-падежним синтагмама с наведеним предлозима, у говору јабланичког краја, реализује већина просторних и месних значења која карактеришу и књижевни језик. Диференцијација се очитује у употреби ОП у функцији генитива и употреби неког синонимичног предлога који је некада потпуно другачијег лика, а некада само фонетска варијанта одговарајућег предлога у стандардном језику.

ПРЕДЛОШКО-ПАДЕЖНЕ СИНТАГМЕ
ТЕМПОРАЛНОГ ЗНАЧЕЊА

104. У деклинационом систему овога говора јужноморавског дијалекатског типа у потпуности је превладала аналитичка, балканистичка предлошко-падежна конструкција од предлога и општег падежа (предлог + ОП). Сходно томе, овде се може говорити о исказивању темпоралног генитивног значења предлошко-падежним синтагмама од одговарајућег предлога и општег падежног облика (ОП) с генитивном функцијом.

105. За темпорални генитив у савременом српском језику везују се следећи предлози: ОД, ИЗ, С(А), ИЗА, ИЗМЕЂУ, ИСПРЕД, ДО, БЛИЗУ, КОД, ПРЕКО, НАКОН, ПОСЛЕ, ПРЕ, ОКО, УСРЕД, ПОСРЕД, НАСРЕД, ЗА.³⁴⁴ Многи од наведених предлога јављају се уз ОП у функцији темпоралног генитива и у испитиваном говору, али јавиће се и неки предлози својствени дијалекту коме јабланички крај припада, што ће потврдити даље излагање.

Темпоралне предлошко-падежне синтагме
ОД + ОП

106. „Почетак времена, односно име временског појма од којег се узима какав временски размак ... стоји ... у генитиву с предлогом *од*“.³⁴⁵

107. За разлику од стандардног језика, иницијална тачка времена х у јабланичком говору исказује се искључиво предлошко-падежном синтагмом ОД + ОП (у функцији Г (генитива)).

– Она е болињава *о[д]* деињџџо; од Божџић натам водимо гостинке; *оџ* њанџивек су теј фамилије слогувале; ткаје *оџ* њонедениг до суботу; од *јуџро* почне вечеру да спраља; трља се на бунар од *јуџро* до пладне; *о[д]* други разред учи тај предмет; одлична је *оџ* крај³⁴⁶ до крај; замучила се је од *вечеру*, не мош се раскрсне; од *Ђурђевдн* навам беремо травке; *оџ* *Покладе* до Митровдн све у њиве.

³⁴⁴ Стевановић 1991⁵: 215–216, 237, 250, 266–267, 272, 279, 297, 301, 312, 332, 342–344, 348, 349.

³⁴⁵ Исто: 215.

³⁴⁶ У говору јабланичког краја синтагма *оџ* *крај* има темпорално значење „од почетка.“ О његовој употреби у Параћинском Поморављу и неким косовско-ресавским и призренско-тимочким говорима исп.: Милорадовић 1999, 457–461.

108. Овакво стање је забележено и у осталим призренско-тимочким говорима: у Бучуму и Белом Потоку (*од Тројицу не падла ћиша*),³⁴⁷ у говору Алексиначког Поморавља (за кукуруз оремо *од Благовести*),³⁴⁸ у говору Црне Траве и Власине (*од Дукови се стрижу*),³⁴⁹ у говорима Понишавља (*од Благовести оремо морузу*)³⁵⁰ и говору Заплања (*ој Пећровдан натамо си закољемо*).³⁵¹

Темпоралне њредлошко-њадежне синтагме ДО + ОП

109. Темпорална синтагма од предлога ДО и именице са временским значењем у ОП семантички је еквивалентна синтагми ДО + Г у стандардном језику.³⁵²

110. Још Стевановић је уочио диференцијацију у лимитирању времена конструкцијом ДО + Г која може да значи само почетак појма с именом у генитиву (до распуста), али и сам крај временског појма (што ме до краја чека).³⁵³ На ову појаву пажњу скреће и Милорадовић.³⁵⁴

111. Оба аутора наводе доста потврда за темпоралну синтагму ДО + Г (савремени српски), тј. ДО + Г / ОП (Параћинско Поморавље), али се мора констатовати да је и код једног и код другог много више примера којима се везом од предлога ДО и Г или предлога ДО и Г / ОП означава временски интервал до почетка оног времена означеног именицом уз Г или ОП. Ова ситуација се може објаснити једино чињеницом да предлог ДО може изразити финалну или крајњу тачку само у синтагми са именицом *крај*. Другим речима, конкретизација временске секвенце темпоралним генитивом ДО + Г (ДО + Г / ОП; ДО + ОП) искључиво зависи од семантике именичког члана ове темпоралне конструкције.

112. Такав је однос фреквенције темпоралних синтагми ДО + именица са временским значењем у ОП и ДО + именица *крај* у ОП и у говору јабланичког краја: *ће терамо до Божић*; *не спије до зору*; *неће спије до њоловин ноћ*; *ће ме чека за паре до субоју*; *нећу едем до вечеру*; *неће*

³⁴⁷ Богдановић 1979: 109.

³⁴⁸ Богдановић 1987: 237.

³⁴⁹ Вукадиновић 1996: 255.

³⁵⁰ Ћирић 1999: 157.

³⁵¹ Марковић 2000: 228.

³⁵² Стевановић 1991^а: 297.

³⁵³ Исто.

³⁵⁴ Милорадовић 2003: 91.

има брашно до вршидбу; има работимо све до зиму; ће посејемо до Мидровдњн; ће поправи оцене до расјус; Има се мучи до крај; ће видимо које ће буде до крај.

113. Предлог ДО уз ОП, у значењу временског одређења, фреквентан је и обичан, слично предлогу ОД, и у осталим говорима призренско-тимочке дијалекатске зоне: у говору Бучума и Белог Потока (до свадбу има још две недеље),³⁵⁵ у говору Алексиначког Поморавља (несам застала до савињало),³⁵⁶ у говору Црне Траве и Власине (неки до Крсјовдњн музу),³⁵⁷ у говорима Понишавља (јаганци несу кљали до Ђурђовдњн)³⁵⁸ и у заплањском говору (до Гмијровдан).³⁵⁹

Темпоралне предлошко-падежне синтагме ИЗ + ОП

114. Предлошко-падежна синтагма ИЗ + Г типа из деињсјива, из давнине и сл., у савременом српском језику изгубила је право падежно значење и има функцију прилошког одређивања глагола.³⁶⁰

115. У говору јабланичког краја редовно се употребљава синтагма ИЗ + ОП (у функцији темпоралног генитива) (пођемо и[з] зору) са значењем изјуџра, у њрвим јуџарњим сажима. Дакле, и овде се јасно уочава трансформација генитивног темпоралног значења у прилошку одредбу за време.

116. У синтагматским изразима од предлога ИЗ и именице у Г које означавају одређену временску секвенцу, нпр. из дана у дан, темпорално генитивно значење је ишчезло, тако да се изрази попут овог осећају као прилошке одредбе за начин: из дана у дан значи сваког дана, свакодневнo.³⁶¹ Овакво стање је и у нашем испитиваном говору, у конкретном случају са једним синтаксичким преобликовањем, па је синтагматска веза ИЗ + Г (из дана у дан) из савременог српског језика дала Н (номинатив) + ИЗ + ОП (дњн из дњн).

³⁵⁵ Богдановић 1979: 107.

³⁵⁶ Богдановић 1987: 236.

³⁵⁷ Вукадиновић 1996: 255.

³⁵⁸ Ђирић 1999: 156.

³⁵⁹ Марковић 2000: 224.

³⁶⁰ Стевановић 1991⁵: 237.

³⁶¹ Исто.

117. Генитивном синтагмом од предлога ИЗ и ОП може се у јабланичком крају исказати и темпоралност „оријентационог типа“:³⁶² одала се *и[з] школу одма*. Наведена реченица семантички је еквивалентна реченици: одала се *после (завршену) школу*, али се ова синтаксичка структура неће чути у испитиваном говору. Конструкција *и[з] школу одма* одговара прилошкој синтагми *йосле / након завршене школе* у стандардном српском језику. Овај тип темпоралног генитива констатује и Милорадовић (брат ми *радио и^{III} школе одма*), указујући на околност да је „функција синтаксичког маркера *одма* била . . . пресудна да предлог *из* послужи као кондензатор прилошке синтагме *йосле / након завршене школе*“.³⁶³

118. Темпорална генитивна синтагма с предлогом ИЗ није забележена у Алексиначком Поморављу,³⁶⁴ Бучуму и Белом Потоку,³⁶⁵ Заплању³⁶⁶ и Понишављу.³⁶⁷

119. Предлог ИЗ у темпоралном значењу је ниско фреквентан и у косовско-ресавским говорима.

119. 1. За ресавски говор нисмо пронашли примере с општим падежом.

119. 2. У расправи о трстеничком говору нема потврда просторних и темпоралних синтагми с овим предлогом, али сам аутор напомиње да је његова употреба иста као и у књижевном језику.³⁶⁸

119. 3. У Левчу је забележен само један пример, и то са именом у генитиву.³⁶⁹

119. 4. Занимљиво је да за говор Параћинског Поморавља није регистрована и употреба темпоралних конструкција ИЗ + ОП.³⁷⁰

120. Из овог делимичног прегледа синтагматске конструкције ИЗ + Г/ ИЗ + ОП у генитивној функцији, може се закључити да је она и у већини говора призренско-тимочке и косовско-ресавске дијалекатске зоне, слично стању у стандардном српском језику, изгубила право падежно значење и у функцији је прилошке одредбе за време.

³⁶² Милорадовић 2003: 104.

³⁶³ Исто.

³⁶⁴ Богдановић 1987: 237–238.

³⁶⁵ Богдановић 1979: 108.

³⁶⁶ Марковић 2000: 225.

³⁶⁷ Ђирић 1999: 155–162.

³⁶⁸ Јовић 1968: 164.

³⁶⁹ Симић 1980: 45.

³⁷⁰ Милорадовић 2003: 104.

Темпоралне предлошко-падежне синтагме
ПРЕКО + ОП

121. Конструкција ПРЕКО + ОП (у функцији генитива), семантички је еквивалентна предлошко-падежној вези ПРЕКО + Г у стандардном српском језику, којом се осим просторног исказује и темпорално значење.³⁷¹

122. Наводимо примере из говора јабланичког краја за исказивање времена током којег се врши радња управног глагола наведеном конструкцијом: *преко цел дн спије*; не спије *преко ноћ*, лунса; *преко лејто* се утепамо работјећи, *преко зиму* мало одмарамо; и лошо и арно съм претурила *преко мој век*.

123. Сада ћемо прегледати употребу ове темпоралне синтагме у осталим призенско-тимочким говорима.

123. 1. У говору Алексиначког Поморавља нема посведоченог генитивног темпоралног значења с предлогом ПРЕКО.³⁷²

123. 2. Исти аутор констатује претходно наведено значење у говору Бучума и Белог Потока, реализованог конструкцијом од овог предлога и ОП (он је *преко лејто* сезонац).³⁷³

123. 3. Овако је још и у говору Црне Траве и Власине (праве се *преко лејто*),³⁷⁴ у заплањском говору (*преко њостји*),³⁷⁵ као и у говорима Понишавља (*преко зиму* ткајемо).³⁷⁶

Темпоралне предлошко-падежне синтагме
ОКО + ОП

124. Предлог ОКО у синтагматској вези са управном именичком лексемом у општем падежном облику остварује функцију темпоралног генитива означавајући приближно време које може бити мало пре или мало после времена *x* с именицом у ОП:

³⁷¹ Стевановић 1991⁵: 332, 333.

³⁷² Богдановић 1987: 236.

³⁷³ Богдановић 1979: 112.

³⁷⁴ Вукадиновић 1996: 254.

³⁷⁵ Марковић 2000: 230.

³⁷⁶ Ћирић 1999: 159.

–*Око Светилицу* почне да стасује бостан; ће сипеш помис на свињу *око* *иладне*; треба се отели *око Божић*; такој никако *око Велигден* беше аперисана.

125. Ово генитивно значење остварује се, као и у јабланичком говору, синтагмом од предлога ОКОЛ (другог облика предлога ОКО) и именице у ОП и у говору Бучума и Белог Потока (*окол расџус ће дођу*),³⁷⁷ односно од предлошког лика ОКО и ОП у Говору Заплања (кад *око йодне би*),³⁷⁸ док у Алексиначком Поморављу³⁷⁹ и говору Црне Траве и Владине,³⁸⁰ темпорално значење са овим предлогом није забележено.

126. Занимљиво је да се ОКОЛ + ОП јавља у Говорима Понишавља у генитивном месном значењу, али ова конструкција није потврђена и у генитивном темпоралном значењу.³⁸¹

Темпоралне предлошко-идајне синтагме (У)ОЧИ + ОП

127. Овај предлог се у говору јабланичког краја често среће и у лику ОЧИ. Он у наведеном значењу, у синтагми са ОП, служи „за одмеравање времена према неком познатом временском отсеку“.³⁸² То су обично имена општепознатих празника, или уопштене лексеме типа *слава*, *свешћу*:

– Прасе се не гоји *уочи Божић*; мџтимо јајца *очи Велигден*; дође бџш *уочи Свети Николу*; наиде *уочи славу*, те ни поможе; не работи, ћерко *уочи свешћу* за здравје.

128. Аналитичке темпоралне конструкције с наведеним предлогом или с његовим семантичким еквивалентима (СПРОМ, СПОРЕД, СПРОТИ, (С)ПРЕМА, (С)ПРОМА), својствене су и осталим призренско-тимочким говорима.

128. 1. Тако је у Бучуму и Белом Потоку забележен, додуше, само један пример са темпоралним генитивним значењем од предлога

³⁷⁷ Богдановић 1979: 111.

³⁷⁸ Марковић 2000: 228.

³⁷⁹ Богдановић 1987: 233–245.

³⁸⁰ Вукадиновић 1996: 255.

³⁸¹ Ђирић 1999: 160.

³⁸² Ивић М. 1958: 144.

СПРОМ и ОП (дојдоше *сѣром недељу*), уз опаску аутора да је овај предлог „са значењем *уочи*“.³⁸³

128. 2. Конструкције од предлога (У)ОЧИ / УЧИ и ОП са временским значењем генитива забележене су и у Алексиначком Поморављу (беше некако *очи Први мај*; то се ради *учи Бурђевдан*; *учи њај дан*).³⁸⁴

128. 3. Овакво стање је и у Говорима Понишавља, с том разликом што се уместо предлога (У)ОЧИ јављају синонимични предлози СПОРЕД / СПРОТИ (*сѣред Божич* месимо коврждање; *сѣроџи Нову годину* сеју овьс).³⁸⁵

128. 4. У Заплању се темпорални генитив изражава такође конструкцијом са ОП, али су уместо претходно наведених предлога у употреби предлози (С)ПРЕМА / (С)ПРОМА (*сѣрома Свѣџи Ранђел*).³⁸⁶

128. 5. За разлику од говора Левча, говор Параћинског Поморавља је специфичан, будући да се овде предлози ОЧИ / УЧИ / УОЧИ везују за временску именичку одредницу која се много чешће јавља у облику ОП у генитивној функцији, но у облику генитива (*уочи Сѣасовдан*; *учи њај дан*; *очи Ускрс* се месеи).³⁸⁷

Темпоралне предлошко-падежне синтагме ПОСЛЕ / ПО + ОП

129. У говору јабланичког краја готово да се може говорити о подједнакој фреквенцији ова два предлога у вези са општим падежним обликом у функцији генитива са темпоралним значењем постериорности: *џосле раџи*, вѣшке су не јеље; *изорамо џосле Миџровдџн*, готџво пре[д] *џиму*; *наџде џосле голѣму вечеру*; *џо ручџк* одма отиде; беше тај мука одма *џо свадбу*; умрела е *џо Свѣџи Саву*; *џо обѣд* одма отџмо; *џо славу* она дође, славу бѣмо прекарали.

130. Предлога ПО у темпоралном генитивном значењу нема у употреби у стандардном српском језику.³⁸⁸

³⁸³ Богдановић 1979: 113, у фусноти.

³⁸⁴ Богдановић 1987: 239.

³⁸⁵ Ђирић 1999: 162.

³⁸⁶ Марковић 2000: 232.

³⁸⁷ Милорадовић 2003: 120, 121.

³⁸⁸ Стевановић 1991⁵: 341–343.

131. Стање у осталим призренско-тимочким говорима је следеће:

131. 1. У Бучуму и Белом Потоку предлог ПОСЛЕ се користи за исказивање генитива места, док се предлог ПО са ОП уопштио за темпорално генитивно значење (*њо славу че дојдемо*).³⁸⁹

131. 2. У Алексиначком Поморављу ситуација је обрнута: темпорални генитив се изражава само конструкцијом ПОСЛЕ + ОП (*њосле њразник ђе те потражимо*),³⁹⁰ док се веза предлога ПО са ОП користи за исказивање просекутивног значења инструментала (*идемо по путинку*).³⁹¹

131. 3. У говору Заплања и у говорима Понишавља, за темпорални генитив резервисан је само предлог ПО (*њо Свети Сава*),³⁹² (*њо вршу почну да беру сливе*),³⁹³ али података о предлогу ПОСЛЕ нема, ни за потврду месног ни темпоралног генитивног значења.³⁹⁴

Темпоралне њредлошко-њадежне синњагме ПРЕ + ОП

132. Предлогом ПРЕ у јабланичком говору, у конструкцији са именичком лексемом у општем падежу са функцијом генитива, изражава се временски однос anteriornosti: то је било *њре други райи*; да пође *њре зору*; да не тура дувак *њре свадбу*; завршила школу *њре нику годину*; пође *њре сѓмњивање*; отишла је *њре Пеѓровдѓн*.

133. Овакво је стање у говору Бучума и Белог Потока (*њре Божѓѓ тешко да ѓма јаганци*),³⁹⁵ као и у говору Заплања (да почнеш *њре време*).³⁹⁶ За Алексиначко Поморавље постоје потврде за значење генитива места од синњагме ПРЕ и ОП, али овде није потврђено темпорално генитивно значење.³⁹⁷

³⁸⁹ Богдановић 1979: 111.

³⁹⁰ Богдановић 1987: 239

³⁹¹ Исто: 243.

³⁹² Марковић 2000: 229.

³⁹³ Тирић 1999: 159.

³⁹⁴ Исто: 155-162.

³⁹⁵ Богдановић 1979: 112.

³⁹⁶ Марковић 2000: 230.

³⁹⁷ Богдановић 1987: 236.

*Темпоралне предлошко-падежне синтагме
УСРЕД + ОП*

134. Од два сложена предлога УСРЕД и ПОСРЕД који у вези са Г у стандардном српском језику служе и за исказивање времена,³⁹⁸ у говору јабланичког краја се у овом значењу среће само предлошко-падежна синтаagma УСРЕД + ОП у функцији генитива: да не тераш краве у пашу *усрећ̣и̣ њ̣ладне*; наидоше *усред̣ ноћ̣* ис корзу; кько *викаш̣* да отворим капију *усред̣ ноћ̣*; улегле овеј вртенарке што *скитав̣* по села *усред̣ д̣н̣* у обору; *трунташ̣* се толко *усред̣ леј̣шо*; да *доћеш̣* лето кьд је, а не *усре[д̣] симу*; *усре[д̣] симу* смо там ишле.

135. Ваљало би истаћи да се сложени предлог УСРЕД, заједно са предлозима НАСРЕД и ПОСРЕД, у нашем говору користи и у синтаagma просторног и месног значења.

136. 1. Слично је стање и у заплањском говору у коме се сложени предлози УСРЕД И НАСРЕД користе у просторно-месном значењу, док је за темпорално значење резервисан само предлог УСРЕД (*у сре д̣н̣*).³⁹⁹

136. 2. Говор Бучума и Белог Потока не бележи темпорални генитив ни са једном предлошко-падежном синтагмом, већ се уместо њега користи општи падеж (цел̣ д̣н̣ с̣м̣ те чекал̣).⁴⁰⁰

136. 3. Слично стању у заплањском говору, конструкције с предлозима УСРЕД, НАСРЕД регистроване су у просторно-месном значењу и у говору Алексиначког Поморавља, с том разликом што се овде у темпоралној функцији јавља предлог НАСРЕД који се не везује директно с лексемама временског значења, већ је саставни део описне конструкције у којој и остали елементи упућују на одређени вид темпоралности: темпорални појам „подне“, средина дана, одређује се помоћу предлога НАСРЕД посредно: кад̣ сунце дође *насред̣ небо*.⁴⁰¹

136. 4. За говоре Понишавља немамо регистровану употребу УСРЕД + ОП у функцији темпоралног генитива.⁴⁰²

³⁹⁸ Исто: 348.

³⁹⁹ Марковић 2000: 232.

⁴⁰⁰ Богдановић 1979: 104.

⁴⁰¹ Богдановић 1987: 236.

⁴⁰² Тирић 1999: 155–162.

Закључак

137. Претходно излагање о исказивању темпоралног генитивног значења у говору јабланичког краја омогућава извођење неколико закључака:

137. 1. Темпорално генитивно значење у говору јабланичког краја, осим еквивалентима беспредлошког генитива, исказује се и предлошко-падежним синтагмама у којима се именички део синтагме налази у општем падежном облику са генитивном функцијом (ПРЕДЛОГ + ОП у функцији Г).

137. 2. На основу наше грађе, за ОП у функцији темпоралног Г везују се следећи предлози: ОД, ДО, ИЗ, ПРЕКО, ОКО, (У)ОЧИ, ПОСЛЕ / ПО, ПРЕ и УСРЕД.

138. У говорима дијалекатски сродним испитиваном говору углавном се за исказивање темпоралности користе исти предлози, али се у неким од њих појављују другачији морфонолошки облици (ОКО / ОКОЛ, УОЧИ / ОЧИ / УЧИ / СПОРЕД / СПРОТИ / (С)ПРЕМА / (С)ПРОМА.

138. 1. Запажено је, такође, да се предлог ПРЕ у Алексиначком Поморављу везује са ОП за исказивање генитива места, али се не констатује његова употреба у темпоралном значењу, или нпр. предлог ПОСЛЕ у Бучуму и Белом Потоку резервисан је за генитив места, а темпорално значење се реализује предлошко-падежном везом ПО + ОП.

138. 2. Именички члан темпоралне генитивне синтагме у свим овим говорима представља временску детерминативну лексему, која својом семантиком конкретизује одређени временски одсек (*зима, лето, дњ, ноћ, зора* и сл.).

ПРЕДЛОШКО-ПАДЕЖНЕ СИНТАГМЕ УЗРОЧНОГ ЗНАЧЕЊА

139. У досадашњем разматрању генитивних предлошко-падежних синтагми разноврсних значења (нпр. бројних значења за исказивање просторних и месних односа, затим темпоралног, посесивног и других значења о којима ће накнадно бити речи)⁴⁰³ у говору јабланичког краја, потенцирали

⁴⁰³ За потпунији увид у то која се све значења могу исказати генитивним предлошким конструкцијама у српском књижевном језику, видети код : Ивић М. 1958: 143–145 и Фелешко 1995: 77–153.

смо, између осталих, балканистичку црту аналитичког падежног система која оштро диференцира говор јабланичког краја, као и остале говоре призренско-тимочког дијалекта од стандардног српског језика.

140. Предлошко-падежне синтагме узрочног значења представљају добар пример битне диференцијалне црте нашег испитиваног говора која се тиче везивања мањег броја предлога за ОП у функцији генитива, што је условљено ужом лепезом значења генитивних синтагми, какав је случај са одсуством предлога узрочног значења (*с(а)*, *услед* и *ради*).⁴⁰⁴ Употреба мањег броја предлога није својство само овог, већ и многих других народних говора.⁴⁰⁵

141. Увидом у картотеку примера предлошко-падежних синтагми узрочног значења с генитивним предлозима ОД, ИЗ, ДО, ЗБОГ, ЗАРАД (у значењу узрока) и акузативним предлогом ЗА, формираном након теренског истраживања синтаксе падежа у говору јабланичког краја, наметнуо се утисак о великом броју примера с једним генитивним и једним акузативним предлогом. Реч је о генитивном предлогу ОД, који је вишеструко заступљенији у односу на сваки други генитивни предлог узрока понаособ, и у позамашној је предности над акузативним предлогом ЗА у наведеном значењу. С друге стране, уочено је ширење акузативних синтагми с предлогом ЗА на рачун генитивних узрочних синтагми с предлогом ЗБОГ, али и то да пред њиме узмичу и сви остали генитивни предлози (ДО, ИЗ, ЗАРАД – у исказивању узрока), с изузетком предлога ОД. Ова специфична ситуација је довољно подстицајна да најпре приступимо детаљном истраживању међусобне конкуренције генитивних синтагми узрочног значења, и то оних ниже фреквенције – с предлозима ДО, ЗБОГ, ЗАРАД (када се њиме исказује узрок) и ИЗ, као и најфреквентнијих синтагми с предлогом ОД, да бисмо потом могли да пратимо конкурентски однос продуктивних акузативних синтагми узрока с предлогом ЗА у два смера: у односу на генитивне узрочне синтагме ниске заступљености и у односу на генитивне синтагме с предлогом ОД за реализацију узрочног значења у говору јабланичког краја. Дакле, укључивање акузативних предлошко-падежних синтагми у функцији је формирања што потпуније представе о граматичким средствима реализације узрочног значења у испитиваном говору, с једне стране, а с друге стране, у функцији схватања разлога ређе употребе генитивних

⁴⁰⁴ За предлошко-падежне синтагме узрочног значења с предлозима *са*, *услед* в. Стевановић 1991⁵: 252–256.

⁴⁰⁵ О овоме в. нпр. Јовић 1968: 162, Милорадовић 2003: 84.

узрочних синтагми са свим напред наведеним предлозима, изузев предлога ОД.

Генитивне предлошко-падежне синтагме

Предлошко-падежне синтагме ДО + ОП

142. У стандардном српском језику, осим других значења, синтагмама од именичке или заменичке речи у генитиву с предлогом ДО, исказује се и услов, односно изазивач или узрок вршења радње управног глагола.⁴⁰⁶ Сви примери које Стевановић наводи узети су из дела писаца с краја 19. до средине 20. века, те у данашњем језичком осећању имају призвук архаичног, или се налазе у домену разговорног а не књижевног језика. Међутим, овакви примери су у употреби у многим народним говорима, односно у дијалекатском изразу, а такво стање бележи и говор јабланичког краја.

143. Овде доносимо примере с предлогом ДО забележене на простору јабланичког краја.

– Не ми је *до њаре*, не иде ми се; *неће* тој *до године*, ја съм постара од њум па *не съм* таква *сурка*; па *исушила* се, *до воду* ли е, не знам; *неће до квасъц*, *до брашно* је; не гу *мајка* праксувала, *до мајку* је; *до мајку* ли е, *до џајка* ли е, она упропастана аметом; *нема* род ко друге године, *до годину* је; горчив *краванице*, *до воду* је (краванице треба стално заливати); леб ми спљескан, *до квасъц* ли је, не знам; *поприка* све на *лис*, *до ђубре* вештачко је.

143. 1. Грађа којом располажемо показује да су синтагме с предлогом ДО и ОП у функцији генитива узрока у испитиваном говору, по фреквентности употребе, далеко испод генитивних синтагми с предлогом ОД и акузативних синтагми с предлогом ЗА у узрочном значењу. Судаћи по броју забележених примера, овај предлог је четвороструко ниже фреквенције у односу на предлог ОД и око 2,5 пута ниже фреквенције у односу на акузатив узрока с предлогом ЗА. Узрочне синтагме с предлогом ДО иду у ред нискофреквентних синтагми, заједно с предлозима ЗБОГ, ИЗ и ЗАРАД. Наиме, с предлогом ДО смо забележили десет примера, с предлогом ЗБОГ четрнаест, с предлогом ИЗ осам, с предло-

⁴⁰⁶ Стевановић 1991⁵: 295.

гом ЗАРАД девет, а са предлозима ОД и ЗА, четрдесет један пример за први и двадесет седам за други предлог.

143. 2. Од осталих призренско-тимочких говора, узрочно значење синтагми с предлогом ДО регистровано је још у говору Алексиначког Поморавља и Запања. Док се у Богдановићевом исказу: „Мислимо да је и у следећим примерима с предлогом *до*, у питању значење узрока: све то *до мају*, све то *до мајку*, слабо ница, *до семе*“⁴⁰⁷ наслућује извесна резерва, Марковић за говор Запања безрезервно тврди да се предлог ДО овде, између осталог, употребљава и у узрочном значењу, поткрепљујући то примерима: неће му *до њој*, неје било *до њаре*, истичући да су ове конструкције у синонимији с конструкцијама ДО + Г.⁴⁰⁸

143. 3. У односу на говор јабланичког краја, у говорима Алексиначког Поморавља и Запања, синтагме с предлогом ДО у значењу узрока, такође су ниске фреквенције, али се она одмерава у овим говорима према два различита предлога с највишом фреквенцијом. У говору Алексиначког Поморавља то је предлог ЗБОГ, што одступа од стања у осталим призренско-тимочким и неким косовско-ресавским говорима. У говору Запања одмеравање се врши према најфреквентнијем предлогу ОД, а тако је и у јабланичком говору.

143. 4. Предлог ДО у узрочном значењу није потврђен у говору Бучума и Белог Потока,⁴⁰⁹ Црне Траве и Власине⁴¹⁰ и у говорима Понишавља.⁴¹¹

144. Из овог кратког прегледа видимо да сви говори у којима остаје узрочно значење предлога ДО припадају сврљишко-заплањском или тимочко-лужничком поддијалекту призренско-тимочког дијалекта. Од овога, како смо видели, одступа говор Запања који је највећим делом сврљишко-заплањски, с далеко мањим јужноморавским делом, отвореним према јужноморавској долини. Ако се у обзир узме чињеница да примери из Запања потичу управо из овог дела, можда би се могао извући закључак да је предлог ДО са значењем узрока својствен првенствено јужноморавском поддијалекту. С друге стране, може се размишљати и у правцу постојања предлога ДО у узрочном значењу и у остатку призренско-тимочког дијалекта, имајући у виду две чињенице: једна од њих подразумева и лингвистички и географски врло блиске

⁴⁰⁷ Богдановић 1987: 236–237.

⁴⁰⁸ Марковић 2000: 224.

⁴⁰⁹ Богдановић 1979: 107–108.

⁴¹⁰ Вукадиновић 1996: 254–256.

⁴¹¹ Ћирић 1999: 156.

зоне, док се друга односи на могућност изостављања споредних и мање фреквентних значења, с обзиром на унапред зацртан циљ монографских описа наведених говора и мали простор предвиђен за синтаксу падежних облика.

145. Узрочна конструкција с предлогом ДО, осим у левачком говору са занемарљиво ниском фреквенцијом,⁴¹² није позната косовско-ресавским говорима.

146. Овакво стање се може објаснити одсуством наведеног значења с овом конструкцијом у већини призренско-тимочких говора или релативно ниском фреквенцијом у остатку ових говора с једне стране, а с друге стране фреквентном употребом осталих узрочних конструкција с предлозима ОД, ЗБОГ, РАДИ (у узрочном значењу), као и конструкција с акузативним предлогом ЗА у значењу узрока, које се као такве јављају и у већини призренско-тимочких говора.

Предлошко-падежне синтагме ЗБОГ + ОП

147. За разлику од предлога ОД, ИЗ, ДО који су полисемични, са узрочним значењем између осталих, предлог ЗБОГ у стандардном српском језику има једно и основно значење, а реч је о узрочном значењу.⁴¹³

148. Расположива грађа с подручја јабланичког краја показује знатно ужу употребу генитивних синтагми узрочног значења с предлогом ЗБОГ. Прецизнији однос ових синтагми према осталим генитивним синтагмама узрочног значења, као и однос према синтагмама с акузативним предлогом ЗА, моћи ће да се сагледа упоређивањем статистичких података које нам грађа нуди. Посебно ће бити прокоментарисана појава мешања узрока и циља, као и могућност замене нискофреквентним предлогом ЗАРАД и акузативним предлогом ЗА, који је у великој мери покрио поље употребе предлога ЗБОГ.

– Да га молиж да се врене због деца; сџ збок твоју будалишину и деца патив; неће се свађамо због деца па јутре да се замињујемо; ће изеш ћутек збок твоје засмејување; чувамо ги због убаву вуну; сви му се смејев деца, збок њреврскување; рж смо највише сејали збок стоку и сламу; татко ти се опасно намрсја збок твоје смуцање; твоји деца си фрљија збок њуј курвејшину; изедем

⁴¹² Симић 1980: 47.

⁴¹³ Стевановић 1991⁵: 257.

си по чешњ уз оброк . . . збок ѿреѿисак; повиш сам седи збок ѿуј болну ногу; највише због деца съм се заробила с тебе; нису дошли због једење и ѿијење, него због девојку да видив; мора моторче попраљам због навађување; збок ѿвоју школу ѿиву съм продаја.

149. Како видимо, у грађи се нашло четрнаест потврда с предлогом ЗБОГ. Судаћи по броју забележених примера с осталим предлозима, овај предлог иде у ред предлога узрочног значења ниже фреквенције, какви су и ДО (десет примера), ИЗ (осам примера) и ЗАРАД у узрочном значњу (девет примера). У поређењу с предлогом ОД има три пута нижу, а са акузативним предлогом ЗА двоструко нижу фреквенцију. У овом говору је приметно ширење синтагми узрочног значења с предлогом ЗА које готово редовно, без померања семантике, могу заменити синтагме с предлогом ЗБОГ.

150. Наведени примери показују да се предлог ЗБОГ, осим у значењу узрока употребљава и у значењу циља, исто онако као што се предлог циља ЗАРАД употребљава и у узрочном значењу што ће бити показано приликом његове обраде. Самим тим постаје јасно зашто у испитиваном говору долази до замене предлога ЗБОГ узрочног значења синтагмама с предлогом ЗАРАД. На овом месту ћемо показати како је предлог ЗБОГ употребљен и у значењу циља. Наиме, од четрнаест забележених примера с овим предлогом, у осам примера налазимо узрочно, а у шест значење циља: у првом примеру, деца су циљ и сврха повратка оца у брачну заједницу; у петом примеру, циљ гајења оваца јесте вуна; циљ и сврха сејања ражи у седмом примеру је прехрана стоке; у дванаестом примеру жена остаје у лошем браку како би била са својом децом; јело и пиће нису узрок доласка просаца у кућу, већ је циљ девојка коју треба испросити (тринаести пример); поправку мотора треба извршити ради наводњавања повртњака (четрнаести пример).

151. Чињеница о мешању узрочног значења и значења циља у синтагмама с предлозима ЗБОГ и ЗАРАД с могућношћу замене узрочног предлога ЗБОГ предлогом ЗАРАД у значењу циља, додатно сужава узрочно семантичко поље предлога ЗБОГ. Наведени разлози, у сваком случају, умањују фреквенцију овог предлога за означавање узрока, те у говору јабланичког краја он узмиче пред конкурентнијим предлозима ОД и ЗА.

152. Сада ћемо предлог ЗБОГ прегледати у осталим призренско-тимочким, а потом и у неким косовско-ресавским говорима.

152. 1. За говор Бучума и Белог Потока констатује се употреба предлога ЗБОГ у узрочном значењу, али и то да се он не користи напоре-

до с предлогом ЗАРАД, семантичким еквивалентом предлога РАДИ.⁴¹⁴ Даље, за предлог ЗАРАД се каже да се употребљава у истом значењу као и предлог РАДИ.⁴¹⁵ (Богдановић мисли на значење циља предлога РАДИ у стандардном српском језику). Такође, на основу изнетих ставова о употреби предлога ЗБОГ и ЗАРАД, намеће се закључак да је у говорима Бучума и Белог Потока присутна дистинкција између предлога ЗБОГ као предлога узрока и предлога ЗАРАД као предлога циља. Овакво стање одудара од стања у говору јабланичког краја и осталих призренско-тимочких и косовско-ресавских говора, а подудара се са стањем у стандардном српском језику у коме се предлог ЗБОГ употребљава у узрочном значењу, а предлог РАДИ у значењу циља.

152. 1. 1. Судаћи по грађи датој уз предлог ЗБОГ, ипак се уочава мешање узрока и циља. Тако је у примерима: *стално се кара због некакву радњу*, а не види да смо га доработили; *љут због њензију* и *ослабел због болес*, предлог ЗБОГ употребљен у узрочном значењу, док је у примерима: *ошли у салу због ширцање* и *ошљ у Књажовац због зайослење*, предлогом ЗБОГ исказан циљ вршења радње, те да је он могао бити замењен предлогом ЗАРАД.

152. 1. 2. Када је реч о односу предлога ЗБОГ с осталим предлозима узрока по ширини употребе, наведени примери уз њих иду у прилог тезе да је предлог ЗБОГ најфреквентнији предлог узрока, како у сфери генитивних, тако и у сфери акузативних синтагми с предлогом ЗА узрочног значења, што је у позамашном раскораку у односу на говор јабланичког краја и осталих призренско-тимочких и детаљно истражених косовско-ресавских говора (Синтакса левачког говора и Употреба падежних облика у говору Параћинског Поморавља).

152. 2. У оквиру монографског описа говора Алексиначког Поморавља, Богдановић у одељку *Синтакса падежа*, у врло суженом обиму представља и употребу падежних облика у овом говору. Тако, између осталог, наводи да конструкције с предлогом ЗБОГ узрочног значења не треба посебно објашњавати,⁴¹⁶ не наводећи при том ниједан пример, што се може протумачити да је њихова употреба, суштински гледано, иста као и у стандардном језику, а разлика се своди на везивање предлога ЗБОГ с општим падежом у функцији генитива. Такође се може схватити да је употреба овог предлога фреквентнија у односу на остале генитив-

⁴¹⁴ Богдановић 1979: 114.

⁴¹⁵ Исто: 112.

⁴¹⁶ Богдановић 1987: 238.

не предлоге узрочног значења, као и у односу на акузативне синтагме с предлогом ЗА у значењу узрока, које се са тим значењем и не помињу.⁴¹⁷ За предлог УСЛЕД се каже да у овом говору није у употреби.⁴¹⁸

152. 2. 1. Када је реч о односу значења предлога ЗБОГ и ЗА-РАД, који је семантички еквивалент предлога РАДИ, аутор је нешто одређенији, па каже да „није увек јасно да ли се (предлогом ЗАРАД – подвлачење моје) означава узрок или циљ“.⁴¹⁹ Дилема у овом смислу потврђује став да се овим предлогом може исказати и узрок радње што би било у складу са стањем у говору јабланичког краја. Склони смо да претпоставимо да је тако и код предлога ЗБОГ, али у недостатку примера, на претпоставци и остајемо.

152. 3. У говору Црне Траве и Власине, Вукадиновић не потврђује генитивно значење узрока с предлогом ЗБОГ.⁴²⁰ Чињеница да је овај предлог заступљен у свим осталим призренско-тимочким, као и у косовско-ресавским говорима, наводи на закључак да је његово одсуство само у говору Црне Траве и Власине мало вероватно, исто толико колико је вероватно да се овде предлог РАДИ (у узрочном значењу) јавља баш у том, а не у лику који се наводи за суседне и њему сасвим сродне говоре призренско-тимочког типа.⁴²¹

152. 4. Тирић за говоре Понишавља наводи само један пример с предлогом ЗБОГ: *свѣ због Крану (Крана је хип. од Хранислав – подвлачење моје)* се оделил од нас. Само на основу једног примера није могуће извучити ваљане закључке, првенствено оне који се односе на фреквенцију овог предлога и могућег мешања узрока и циља, својственог већини говора.

152. 5. Марковић, генитивно значење узрока у говору Запања, потврђује, између осталог, и предлошко-падежном синтагмом ЗБОГ + ОП у функцији генитива са два примера: *онѣ због њашаљк, збо козу*. Судећи по броју наведених примера, овај предлог је исте фреквенције као и предлог ДО и ширина његове употребе је значајно сужена у односу на предлог ОД и акузативни предлог ЗА у узрочном значењу. То говори о идентичној ситуацији овог предлога у запањском и јабланичком говору.

⁴¹⁷ Исто: 241–242.

⁴¹⁸ Исто: 238.

⁴¹⁹ Исто.

⁴²⁰ Вукадиновић 1996: 256.

⁴²¹ Исто.

152. 5. 1. Недовољан број примера, као и у случају говора Понишавља, није меродаван за оцену о мешању узрока и циља синтагми с овим предлогом. Наше размишљање се креће у границама претпоставке да је ова појава и овде присутна као и у већини осталих говора.

153. Релативно ниска фреквенција предлога ЗБОГ и алтернација са предлогом циља РАДИ,⁴²² мешање циља и узрока код ова два предлога,⁴²³ најфреквентнији узрочни предлог ОД, висока заступљеност акузативног предлога ЗА у узрочном значењу, употреба и општег падежног облика у функцији генитива – само су неке синтаксичке црте по којима је говор Праћинског Поморавља, у односу на остале косовско-ресавске говоре, најприближнији јабланичком јужноморавском говору.

Предлошко-падежне синтагме
ЗАРАД / РАДИ + ОП

154. О врло широкој употреби предлога РАДИ, као и сложених предлога ЗАРАДИ и ПОРАДИ у узрочном значењу предлога ЗБОГ у српском књижевном језику, говори се у Стевановићевој Граматици.⁴²⁴

154. 1. Појава је распрострањена и у многим народним говорима. Мешање циља и узрока овог предлога у лику ЗАРАД бележи и говор јабланичког краја, али његова употреба у оба значења показује релативно ниску фреквенцију.

– Стоку испродадо *зарад* њојну *свадбу*; шталу испразни *зарад* *свадбу*; *зарад* моју *глууишину*, деца да испаштав; *зарад* *наз* *безмозгоње*, деца да патив; зацрнила съм мој живот с њега, *зара[д]* *иција* *дечица*; они несу заслужили, *зарад* *њум* *јадну* *ћу* *идем*; не се толко дери *зара[д]* *деише*; *зарад* *унука* па ме мене *викав* у суд; ја да се срмујем прет комшику *зара[д]* *ивој* *лош* *йамей*.

154. 2. Судаћи по примерима које смо забележили, предлог ЗАРАД је нешто мање фреквентан у поређењу с предлогом ЗБОГ.

154. 3. Из прегледане грађе с предлозима ЗБОГ и ЗАРАД видимо, да у говору јабланичког краја није присутна дистинкција узрока с предлогом ЗБОГ и циља с предлогом ЗАРАД, будући да се оба ова предлога

⁴²² Милорадовић 2003: 84.

⁴²³ Исто: 124.

⁴²⁴ Стевановић 1991⁵: 258.

употребљавају и у једном и у другом значењу. Међу примерима с предлогом ЗАРАД, два последња су употребљена у узрочном значењу.

155. Предлог ЗАРАД, семантички еквивалент предлога РАДИ, у говору Бучума и Белог Потока, употребљава се у истом значењу као РАДИ (мисли се на књижевну употребу предлога РАДИ – подвлачење моје). У наведеним примерима попут овог – тој се работи (празнује) *зарад срећу и здравје* –, заиста се конструкцијама РАДИ + ОП исказује циљ радње. Примери за узрочно значење нису дати, јер се пошло од констатације да је ово предлог циља.

155. 1. О значењу предлога ЗАРАД, који је семантички еквивалент предлога РАДИ, у говору Алексиначког Поморавља, Богдановић каже да „није увек јасно да ли се (предлогом ЗАРАД – подвлачење моје) означава узрок или циљ“.⁴²⁵ Овај навод упућује на размишљање да се у синтагмама с предлогом ЗАРАД мешају значења узрока и циља што је у складу са стањем у говору јабланичког краја и још неким говорима призренско-тимочког дијалекта, за које смо потврде пронашли у већ помињаним монографијама. Међутим, у свим примерима попут овог – није он доша *зарад шебе*, но за себе – предлог ЗАРАД је употребљен у значењу циља, што опет, с обзиром на навод аутора, не значи да се не употребљава и у узрочном значењу.

155. 2. За говор Црне Траве и Власине, Вукадиновић с предлогом РАДИ само у узрочном значењу наводи примере попут овог: *ради њу поносни*. Одсуство предлога ЗБОГ наводи на помисао да његово узрочно значење покрива предлог РАДИ, или неки од других предлога узрочног значења, што је мало вероватно. О разлозима изостајања предлога ЗБОГ в. т. 173. 3.

155. 3. Предлог РАДИ или његов еквивалент ЗАРАД, ни у једном од значења, није регистрован ни у говорима Понишавља, ни у говору Заплања. Први, по нама највероватнији разлог је селективни приступ значењима предлошко-падежних синтагми, али можда не треба искључити ни могућност његове замене другим, фреквентнијим предлозима.

Предлошко-падежне синтагме ИЗ + ОП

156. Предлошко-падежне конструкције узрочног значења с предлогом ИЗ су нискофреквентне, што је поменуто у оквиру досад обрађених

⁴²⁵ Богдановић 1987: 238.

узрочних синтагми с другим предлозима. Овде ће, на примерима с овим предлогом, додатно бити потврђена његова употреба у реализацији узрочног значења.

157. Предлог ИЗ у говору јабланичког краја, попут стања у стандардном српском језику,⁴²⁶ одликује полисемичност (в. т. 34, 34.1-34.3., 130, 131 и 132). Бројним значењима места и просторних односа као и темпоралном значењу, придружује се и узрочно значење.

158. „Генитивом с предлогом *из* казује се и узрок услед којег се врши радња“.⁴²⁷ У стандардном српском језику, зависни члан предлошко-падежних синтагми с предлогом *из* чине именице које представљају неку личну особину, стање или расположење субјекта са семантиком подстрека односно узрока за свесно вршење радње управног глагола. Стевановић наводи бројне примере у којима се као узрок вршења радње налазе појмови: *незнање, учтивост, гордост, страх, сумња, злоба, љубав, осветља, обест, завис, иринциј, језа, сујета, милосрђе* којима се означавају особине самог субјекта, а ређе и околности у којима се субјекат налази: *из моде, из дуга времена, из нејриликe, из недостајка доказа* и сл.⁴²⁸

159. Забележени примери узрочног значења с предлогом ИЗ у јабланичком говору показују да се он везује за ОП именица које представљају унутрашња својства субјекта која се као узрок неке радње или стања испољавају под одређеним околностима, као реакција, обично негативна, у односу на објекат радње који често није експлициран али се подразумева у резултату радње или стања чији се узрок налази у некој унутрашњој побуди субјекта. То су својства обично са негативном конотацијом: *шашављк, инат, незнање, мржња, глупштина, бес, њма* (завидљивост), *големство*. *Шала* коју у примеру имамо претвара се у збиљу која постаје узрок неке радње непожељне по објекат. У примерима које за савремени српски језик наводи Стевановић, позитивна својства субјекта су малобројна, док их наша грађа уопште не потврђује: *Она је тој направила и[з] шашављк; затворија ми њу из инат; из бес викне па тепа деца; све му неваљашно натрпа на куп, из бес; неје из незнање тој направила, неје она дете; куче да ми отрује из мржњу; бајагим и[з] шалу, они се стварно потепали; из глупштину твоју да вређаш, тој е.*

⁴²⁶ В. Стевановић 1991⁵: 212-232.

⁴²⁷ Исто: 238.

⁴²⁸ Исто: 239.

160. У већини ових примера предлог ИЗ може бити замењен предлогом ОД, или пак, цео израз, прекомпоновањем елемената може бити замењен узрочном реченицом, а да при том семантика остане непромењена: *из бес* ви¹кне па те¹па де¹ца / *од бес* ви¹кне па те¹па де¹ца / те¹па де¹ца *ши¹о је бесна* (што гу бес уватија); *куче* да ми отру¹је *из мрж¹њу* / *куче* да ми отру¹је *од мрж¹њу* / *куче* да ми отру¹је *ши¹о ме мрзи*.

160. 1. Ово говори о извесној нестабилности предлога ИЗ у узрочном значењу, чак и у ограниченем броју именица за које се везује. Овим се свакако може објаснити његова врло ниска фреквенција у наведеном значењу у говору јабланичког краја, као и одсуство његовог узрочног значења не само у неким призренско-тимочким, већ и у косовско-ресавским говорима.

160. 2. Како видимо, у узорку грађе с предлозима узрочног значења на подручју јабланичког краја, нашло се свега осам потврда с предлогом ИЗ. Поредиши ширину његове употребе с резултатима истраживања фреквенције осталих предлога узрочне семантике у говору јабланичког краја, можемо извести следеће закључке: предлог ИЗ иде у ред предлога узрочног значења ниже фреквенције какви су и предлози ДО (десет примера),⁴²⁹ ЗАРАД у узрочном значњу (девет примера)⁴³⁰ и ЗБОГ (четрнаест примера).⁴³¹ У поређењу с предлогом ОД као најфреквентнијим предлогом узрока у овом говору,⁴³² предлог ИЗ је петоструко ниже фреквенције, а са акузативним предлогом узрока ЗА⁴³³ као другим предлогом по ширини употребе, троструко ниже фреквенције.

161. Упоредним истраживањем употребе предлога ИЗ у нашем говору са стањем у њему блиским говорима, у прилици смо, да и по овом критеријуму ближе одредимо место јабланичког говора у оквиру осталих призренско-тимочких и неких косовско-ресавских говора.

161. 1. У говору Бучума и Белог Потока, разматрајући значења предлошко-падежних синтагми с предлогом ИЗ, Богдановић као трећу и последњу наводи и ову функцију: „За изражавање унутрашње побуде за остварење нечега: то је он све *из незнање*, што човек не работи *из глупос*, *из игру* и *рова*”.⁴³⁴ У суштини, реч је о генитивном узрочном значењу.

⁴²⁹ За фреквенцију предлога ДО у јабланичком говору в. т. 143.1.

⁴³⁰ За фреквенцију предлога ЗАРАД (у узрочном значењу) у јабланичком говору в. т. 154.1.

⁴³¹ За фреквенцију предлога ЗБОГ у јабланичком говору в. т. 149.

⁴³² За фреквенцију предлога ОД у јабланичком крају в. т. 166.

⁴³³ За фреквенцију предлога ЗА узрочне семантике у јабланичком говору в. т. 172.1.

⁴³⁴ Богдановић 1979: 108.

Аутор, сходно концепцији ове студије, не коментарише однос фреквенције ових и осталих генитивних синтагми узрока (реч је о предлошко-падежним синтагмама с предлозима ОД и ЗБОГ), као ни конкурентски однос генитивних и акузативних синтагми с акузативним предлогом ЗА у наведеном значењу, али се из датих примера може видети, да се и у овом говору, попут јабланичког, предлог ИЗ везује за тачно одређене именице чиме се може објаснити његова ниска фреквенција. О њиховом међусобном односу по заступљености, уколико се руководимо бројем наведених примера (на располагању имамо само овај критеријум), могли бисмо да закључимо да је предлог ЗБОГ најфреквентнији (седам примера), предлог ОД има исту фреквенцију као акузативни предлог ЗА у узрочном значењу, док је предлог ИЗ са најнижом фреквенцијом. Дакле, сличност међу овим говорима се уочава у погледу ниске фреквенције предлога ИЗ у узрочном значењу, али се одмеравање врши према различитим најфреквентнијим предлозима у једном и у другом говору. Док је у јабланичком говору реч о предлогу ОД,⁴³⁵ у говорима Бучума и Белог Потока реч је о предлогу ЗБОГ.⁴³⁶

161. 2. За говор Алексиначког Поморавља, Богдановић износи констатацију да је употреба предлога ОД у узрочном значењу нешто шира у поређењу с предлогом ИЗ уз запажање да „предлог ОД може ићи са свим речима“, док се предлог ИЗ везује за неколико конкретних именица као што су *инайи*, *мржња*, *йакос*, *йизма*, *незнање*, уз које, изузев последње именице, уместо предлога ИЗ може бити употребљен и предлог ОД.⁴³⁷ Дакле, као и у досад прегледаним призренско-тимочким говорима, предлошко-падежне синтагме ИЗ + ОП у функцији генитива узрочног значења, далеко су ниже фреквенције у поређењу са конструкцијама ОД + ОП. Овде се наводе само два примера с предлогом ИЗ од којих се први може употребити и с предлогом ОД: *из инайи тури ограду до сам њега* и *од инайи то раде*, док се у другом примеру уз именицу *незнање* може употребити само предлог ИЗ: *млого се што напраи из незнање*.

161. 2. 1. За синтагме с предлогом ЗБОГ, Богдановић не наводи ниједан пример, уз констатацију да конструкције с предлогом ЗБОГ узрочног значења не треба посебно објашњавати,⁴³⁸ што се може

⁴³⁵ О фреквентности предлога ОД у јабланичком говору в. т. 166.

⁴³⁶ О фреквентности предлога ЗБОГ у ББП и његовом односу према осталим предлозима узрока в. т. 152.1.2.

⁴³⁷ Богдановић 1987: 239.

⁴³⁸ Исто: 238.

протумачити да њихова употреба, у суштини, одговара употреби у стандардном језику, а разлика се своди на везивање предлога ЗБОГ с општим падежом у функцији генитива. Такође се може закључити да је овај предлог фреквентнији у односу на остале генитивне предлоге узрочног значења ОД и ИЗ.

161. 2. 2. Занимљиво је да је фреквентни однос предлошко-падежних синтагми овог јужноморавског говора, изузев одсуства синтагми узрочног значења с акузативним предлогом ЗА, у свему осталом, уместо стању у јабланичком говору као јужноморавском, идентичан стању у говору Бучума и Белог Потока.

161. 2. 3. У осталим призренско-тимочким говорима: у говору Црне Траве и Власине,⁴³⁹ у говорима Понишавља⁴⁴⁰ и говору Заплања⁴⁴¹ није забележена употреба генитивног узрочног значења с предлогом ИЗ.

162. Изостајање узрочног генитивног значења с предлогом ИЗ у претходна три говора, од којих прва два представљају мешавину сврљишко-заплањског и тимочко-лужничког поддијалекта призренско-тимочког дијалекта, а трећи мешавину сврљишко-заплањског и јужноморавског поддијалекта, објашњавамо свесним нерегистровањем овог нискофреквентног предлога у узрочном значењу, односно изостављањем овог значења по селективном принципу, у врло кратком прегледу синтаксе падежа, како би била истакнута примарна и заступљенија значења. Овоме у прилог иде чињеница да је у сродним и територијално блиским говорима Бучума и Белог Потока, који припадају сврљишко-заплањском и тимочко-лужничком говору, као и у говорима јабланичког краја и Алексиначког Поморавља као јужноморавским говорима, ипак забележено узрочно значење с овим предлогом.

Предлошко-падежне синтагме ОД + ОП

163. Истраживање предлошко-падежних синтагми узрочног значења с генитивним предлогом ОД у говору јабланичког краја биће сконцентрисано на установљивање њихове конкуренције с осталим генитивним узрочним синтагмама ИЗ, ДО, ЗБОГ, ЗАРАД + ОП с једне стране, и с акузативним синтагмама узрочног значења с предлогом ЗА + А / ОП, с друге стране.

⁴³⁹ Вукадиновић 1996: 255.

⁴⁴⁰ Ђирић 1999: 158.

⁴⁴¹ Марковић 2000: 225.

164. Синтагме с предлогом ОД, попут стања у стандардном српском језику,⁴⁴² и у говору јабланичког краја показују изразиту полисемичност.⁴⁴³ Бројним значењима места и просторних односа, темпоралном и посесивном значењу, придружује се и узрочно значење.

165. Сада ћемо на примерима показати употребу генитивних конструкција с предлогом ОД у различитим типовима узрочног значења.

165. 1. За означавање да неко стање, односно расположење, а ређе и радња, долазе од неког појма као узрока, у стандардном српском језику у употреби је конструкција од предлога ОД и имена појма за узрок у генитиву.⁴⁴⁴ На сличан начин се ово узрочно значење исказује и у говору јабланичког краја, с том разликом што је овде морфолошки генитив замењен ОП у функцији генитива:

– Тресе се *оџи стџра*; *оџи стџуденило* помодреја; зачађавела соба *оџи чур*; нигде не идем *од моје болево*; она много пати *од мешину*; пати *од главобол*; прсти ву све жути *о[д] дуван*; дете рипа *од радос*; кука *од болез* преко ноћ; уцрвенело се дете *од ваџру*; не те чујем *од овуј галаму*; осушила се *о[д] шај болес* аметом; пропала *о[д] џерей*; све по поље изгоре *оџи сушу*; попадале сливе *од веџар*.

165. 2. Предлог ОД у узрочној конструкцији с генитивом (у нашем говору с ОП у функцији генитива) обележава сметњу, препреку ономе што се казује управним глаголом.⁴⁴⁵

– Не смем да прођем *оџи куче*; не сме те дирне *од мајку*; не мож се улегне у башчу *оџи кисло*; босган се не види *о[д] џраву*; не мож да глића *оџи скрници* големи; не мож без чижме да прођеш *од воду*.

165. 3. За означавање узрока вољне, организоване радње чији је повод у особини, стању, расположењу субјекта или у околностима у којима се субјекат налази, уместо предлога ИЗ како је у стандардном језику,⁴⁴⁶ као и за означавање узрока невољних процеса,⁴⁴⁷ у говору

⁴⁴² В. Стевановић 1991⁵: 212–232.

⁴⁴³ За значења синтагми с предлогом ОД у јабланичком говору в. т. 12., 13., 15., 31–31.3., 165.

⁴⁴⁴ Стевановић 1991⁵: 217.

⁴⁴⁵ Исто: 218.

⁴⁴⁶ Стевановић 1991⁵: 219.

⁴⁴⁷ Исто.

јабланичког краја у употреби је конструкција с предлогом ОД и ОП у функцији генитива:

– Ћути при татка си *ош сѣра*; окривила комшију *о[д] ѿму*; сестре повилнеле *од завидљивос*; девојка дигла нос *од големсѣо*; глава ме боли *ош секирање*; не мог га у очи погледам *ош срмош*; изгорела *од жали* за дете; црцамо преко лето *од рабош*; ће цркне *од муку*; умирам *ош сѣра* докле не дође; ја да црвеним *ош срмош* за тебе; вије се у кревет *од болеж*.

165. 4. Иста предлошко-генитивска веза користи се за обележавање изазивача радње и стања, односно расположења⁴⁴⁸ (у говору јабланичког краја синтагма ОД + ОП):

– *О[д] ѿвоје бајање*, глава ме заболела; руке ме заболеше *од овој бување* черге; *о[д] ѿуј кучешину* сѣм се разболела; *од умор*, сѣс врзоглавку сѣм легнула; испоснела *од болови*; *о[д] ѿвоју арнош* сѣм овакој пропала; *од њојно зајецкување* мука ми припадне; помрели би *од глад*; *од његово жвањање* ћу бегам из обор; биљосала сѣм се *од мој лош живош*; *о[д] ѿвоје врекање*, цел ноћ несѣм спала; *од њино глошење*, свѣки дѣн метем обор.

166. На основу резултата анализе генитивних синтагми узрочног значења с предлогом ОД, упоређеним с резултатима анализе генитивних синтагми узрочног значења с предлозима ИЗ, ДО, ЗБОГ, ЗАРАД (са узрочном семантиком), могу се извући следећи закључци: фреквенција генитивних узрочних синтагми с предлогом ОД одговара трострукој фреквенцији синтагми с предлогом ЗБОГ, четворострукој фреквенцији синтагми с предлогом ДО и петострукој фреквенцији синтагми с предлозима ИЗ и ЗАРАД. Из овакве међусобне конкуренције генитивних предлошко-падежних синтагми произилази, да су у јабланичком говору, за исказивање различитих нијанси узрочног значења, најчешће резервисане синтагме с предлогом ОД који је у великој предности над сваким другим генитивним предлогом понаособ. Дакле, у говору јабланичког краја, узрочно значење се најчешће исказује предлошко-падежном везом ОД + ОП у функцији генитива.

167. Ради компарације, прегледаћемо употребу генитивног узрочног значења с предлогом ОД у осталим призренско-тимочким говорима.

⁴⁴⁸ Стевановић 1991⁵: 220.

168. 1. Узрочно значење с предлогом ОД бележи и Богдановић у говорима Бучума и Белог Потока: *пати од главу*, поболел се *од сѝра*, *од глад* се не мре, не боли глава *од смејање*, него *од ровање*.⁴⁴⁹ Аутор, сходно циљевима ове студије, не коментарише конкурентски однос ових и генитивних предлошко-падежних синтагми узрочног значења с осталим генитивним предлозима (ИЗ, ЗБОГ), као ни конкурентски однос генитивних и акузативних синтагми с акузативним предлогом ЗА у наведеном значењу. О њиховом међусобном односу по заступљености, уколико се руководимо бројем наведених примера (на располагању имамо само овај критеријум), могли бисмо да закључимо да је предлог ЗБОГ најфреквентнији (седам примера), предлог ОД има исту фреквенцију као акузативни предлог ЗА у узрочном значењу, док је предлог ИЗ са најнижом фреквенцијом. У поређењу са стањем у говору јабланичког краја, разлика је очита. Сличност се једино уочава у погледу фреквенције предлога ИЗ.

168. 2. За говоре Алексиначког Поморавља, Богдановић износи констатацију да је употреба предлога ОД у узрочном значењу нешто шира у поређењу с предлогом ИЗ уз запажање да „предлог ОД може ићи са свим речима“, док се предлог ИЗ везује за неколико конкретних именица.⁴⁵⁰

168. 2. 1. Овде наводимо примере узрочног значења генитива с предлогом ОД: *рипа од радос*, *спекла се од жал*, *од жал* се више *никад* не просвестила, то гу *од жа*, дала му *од милос*, болује *од муку* за ћерку, *ради од сѝра*. Однос њихове фреквенције према синтагмама с предлогом ИЗ, уклапа се у слику о општем стању употребе ових двају предлога узрочног значења у говору јабланичког краја.

168. 2. 2. О конкуренцији предлога ОД и ЗБОГ у говору Алексиначког Поморавља можемо судити на основу Богдановићеве констатације да је употреба предлога ЗБОГ сасвим обична,⁴⁵¹ односно врло високе фреквенције у односу на остале узрочне предлоге, што је у позамашном раскораку са стањем у јабланичком говору и осталим призренско-тимочким, као и неким косовско-ресавским говорима (говор Параћинског Поморавља).

⁴⁴⁹ Богдановић 1979: 110.

⁴⁵⁰ Богдановић 1987: 239.

⁴⁵¹ За шири коментар о овоме в. т. 168.2.2.

168. 2. 3. Занимљиво је да Вукадиновић, узрочно значење у говору Црне Траве и Власине потврђује само генитивним ситагмама с предлозима ОД и РАДИ,⁴⁵² при чему су ове с предлогом ОД заступљеније: че се смејете од мене, укисели се од квасџи, нема живот од њега, не мож да га извадите од њаре, празник од гром, ја се препадо од шебе, погинул од њаршизани, нај-пазе од мачку.⁴⁵³ Дакле, изостају остали предлози који су својствени већини призренско-тимочких говора, те смо у вези с тим пре склони закључку о ауторовом селективном приступу предлозима и њиховим значењима у синтагмама с општим падежом, него њиховом одсуству у овом говору. Само одсуство предлога, јасно је, не дозвољава успостављање било каквих паралела у смислу фреквенције предлога са стањем у говору јабланичког краја.⁴⁵⁴

168. 2. 4. Сличну слику о узрочном значењу даје и Ћирић за говоре Понишавља. Он наводи два предлога за узрочни генитив: ОД⁴⁵⁵ и ЗБОГ,⁴⁵⁶ потврђујући предлог ОД са свега два примера: дошло ми дрвото да искубем од болеш; и деда и баба умрли од муку а предлог ЗБОГ с једним. За одсуство осталих предлога в. објашњење у претходном ставу. Заступљеност и овако малобројних примера с једним и другим предлогом, предност даје синтагмама с предлогом ОД које су најфреквентније у говору јабланичког краја.

168. 2. 5. За говор Заплања, ауторка значење узрока с предлогом ОД потврђује следећим примерима: од глад умреја; њега па стра о чейници; ал се ја прекрсти од мое муке; ће поцрцау од стира; па се све уста израђаве од кучинишџа; млого имаш притисак од нервозу; она си умре од шлог.⁴⁵⁷ За узрочно значење наводе се и синтагме с предлозима ДО (два примера), ЗБОГ (два примера) и акузативним предлогом ЗА (пет примера). Однос са говором јабланичког краја могао би бити дефинисан: узрочне конструкције с предлозима ОД и ЗА су фреквентније од конструкција с предлозима ДО и ЗБОГ.⁴⁵⁸

⁴⁵² Вукадиновић 1996: 255 и 256.

⁴⁵³ Исто: 255.

⁴⁵⁴ Детаљније о могућим разлозима изостајања предлога ДО в. т. 144; предлога ЗБОГ у. т. 168.2.3. и предлога ЗА у т. 175.

⁴⁵⁵ Ћирић 1999: 156.

⁴⁵⁶ Исто: 161.

⁴⁵⁷ Марковић 2000: 227.

⁴⁵⁸ О фреквенцији предлога ДО у Заплању в. т. 143. О употреби предлога ЗБОГ и његовом односу по фреквенцији према предлозима ДО и ЗА в. т. 152.5. О фреквенцији предлога ЗА и његовом односу према предлозима ОД, ДО, ЗБОГ в. т. 174.3. О међусобном односу наведених предлога у говору јабланичког краја в. т. 172.1.

169. У говору Параћинског Поморавља „најчешћи је тип узрочне конструкције с предлогом *од*“.⁴⁵⁹ Од бројних примера различитих нијанси узрочног значења, наводимо само неколико: *умро од бешџке*, *није ои̑ њдврѣде умро*, *није мого ои̑ сои̑дне* да прѣђе. Цитирајемо и неколико примера с ОП уместо генитива: *побили се плаќајући од жѣлос*, *ће поцрќамо од бра̑ње*, *ишо у бању о^и и̑е убивѣи̑ине*.

170. Релативно ниска фреквенција предлога ЗБОГ, алтернација са предлогом циља РАДИ, мешање циља и узрока код ова два предлога, најчешћи узрочни предлог ОД, висока заступљеност акузативног предлога ЗА у узрочном значењу, употреба и општег падежног облика у функцији генитива – само су неке синтаксичке црте по којима је говор Параћинског Поморавља, у односу на остале косовско-ресавске говоре, најприближнији јабланичком јужноморавском говору.

Акузативне њредлошко-ѡадежне синтагме
ЗА + А / ОП

171. Узрочно акузативно значење с предлогом ЗА, у стандардном српском језику, спада у секундарна акузативна значења, те је као такво ниске фреквенције.⁴⁶⁰ Акузативну ситагму с предлогом ЗА у узрочном значењу у српском језику потврђују још Гортан-Премк⁴⁶¹ и Љ. Милинковић.⁴⁶² Други аутор констатује да у српском језику постоји широк спектар глагола уз који се може употребити узрочна одредба у виду конструкције *за + акузатив*. Она може бити реализована и уз оне глаголе који својим значењем не прејудуцирају експлицирање узрочног односа.⁴⁶³ Ипак, ширина употребе акузатива с предлогом *за* у узрочном значењу, у поређењу са генитивним узрочним синтагмама је знатно мања.

172. У грађи забележеној на подручју јабланичког краја, нашао се велики број примера управо са синтагмом ЗА + А / ОП узрочног значења. Њену фреквенцију, као и конкурентски однос са генитивним синтагмама узрочног значења коментарисаћемо након изложене грађе:

⁴⁵⁹ Милорадовић 2003: 84.

⁴⁶⁰ Стевановић 1991⁵: 436.

⁴⁶¹ Гортан-Премк 1963–1964: 446–449.

⁴⁶² Милинковић 1987: 155–157.

⁴⁶³ Исто: 157.

– Што те тебе брига за њојно аљавење; немам за куга да се мучим, деца ми се по свет растикали; сров судови за едн ручк; не се секирај за њигово баљузгање; да отидне за безлебара, за њигово убавило; бригнем за оној деише што га још нема да се врне; чувамо сџмо краве, за млеко и за сирење; има те све искидам за оној врљање по кућу; што си се с пријетели замерила одма на свадбу за дар; она не би отишла за њигово убавило; продава едно по едно за ишење; ал сџм се ете заробила за иија деца, мајку да имав; докачиле се сестре за имање, па да се поједев ко кучке; немала за куга да се мучи; после стари ће се замерава за ваш мерак; ал ме она кори за иуј школу, а ја несџм крива; дође време за залченце леб да трпите; несџм зборила с моју сестру две године, за имање; све се издроби за онија деца што ги још нема; ја ћу гу њум искарпим за њојан голџм језик; направили калабуку там у њиве за нику мећу; ја ћу га њџга коледујем за њигово скиишање; бев опаднули Станка за иаре, а после се изнађе кој ги смотаја; оћутујеш му за једно, оћутујеш му за друго; имање је промуваја за ракију; ће изеш ћутџк за иој иркаљање; он је њиве продаваја за ракију.

172. 1. Ако упоредимо број забележених конструкција ЗА + А / ОП с узрочним значењем (двадесет седам) са бројем забележених генитивних конструкција анализираних у овој студији: ДО (десет), ЗБОГ (четрнаест), ЗАРАД (девет), ИЗ (осам) са ОП у функцији генитива, можемо закључити да су акузативне синтагме ЗА + А / ОП далеко фреквентније од сваке појединачно наведене генитивне конструкције. Наиме, оне су у односу на конструкције с предлогом ДО безмало три пута фреквентније, с предлогом ЗБОГ скоро два пута фреквентније, с предлогом ИЗ (који се готово увек може заменити предлогом ОД) безмало три и с предлогом ЗАРАД / РАДИ три пута фреквентније.

172. 2. Поређењем броја забележених примера с конструкцијом ЗА + А / ОП и ОД + ОП, може се констатовати да су акузативне синтагме с предлогом ЗА у узрочном значењу око 1, 5 пута ниже фреквенције у односу на генитивне узрочне конструкције ОД + ОП.⁴⁶⁴

173. У закључку бисмо рекли, да је у говору јабланичког краја присутна експанзија акузативних узрочних синтагми с предлогом ЗА на рачун генитивних синтагми с предлозима ДО, ЗБОГ, ЗАРАД / РАДИ и ИЗ.

174. Након овога, прегледаћемо ширину употребе предлога ЗА у узрочном значењу у осталим призренско-тимочким говорима.

⁴⁶⁴ За фреквенцију предлога ОД у јабланичком говору и његовом односу према предлогу ЗА в. т. 172.2.

174. 1. Предлог ЗА у наведеном значењу бележи и Богдановић у говору Бучума и Белог Потока са пет примера од којих ћемо овде навести само један: боји се за *мајтер*. Истим бројем примера потврђено је и узрочно значење с предлогом ОД, па се у том смислу може говорити о њиховој равноправној заступљености, односно о истом степену фреквенције који је нижи у односу на предлог ЗБОГ.⁴⁶⁵

174. 1. 1. У поређењу са стањем у говору јабланичког краја, разлика је очита. Сличност се једино уочава у погледу ниске фреквенције предлога ИЗ у оба говора.⁴⁶⁶

174. 2. У говору Алексиначког Поморавља није забележена узрочна конструкција ЗА + ОП.⁴⁶⁷ Такво је стање и у говору Црне Траве и Власине⁴⁶⁸ као и у говорима Понишавља.⁴⁶⁹

174. 3. Узрочно значење с овим акузативним предлогом познаје и говор Заплања, а ауторка га потврђује с пет примера: *немој да плачеш за свонац*, *ако те тепама за њој љушење*, *да те убие за залок леб*, и *тг било криза за леба*, *ја сам рђа за једење*.⁴⁷⁰ Судаћи по броју наведених примера, он је по фреквенцији одмах иза предлога ОД и има знатно шире поље употребе узрочног значења у односу на генитивне предлоге узрока ДО и ЗБОГ. Дакле, оваква ситуација у конкуренцији предлога узрочног значења одговара оној коју смо потврдили за говор јабланичког краја, мада лингвистички и географски фактори дозвољавају пре сличну ситуацију са говором Бучума и Белог Потока.

175. Можда се одсуство овог предлога у наведеним призренско-тимочким говорима може правдати селективним приступом аутора мање фреквентним значењима појединих предлога, какав смо случај имали и при обради неких других предлога. Ова се претпоставка чини заснованијом за призренско-тимочке говоре и за ресавски говор, док је за трстенички говор мање вероватна, будући да је за њега карактеристично изостајање неких предлога или појединих њихових значења са чиме смо се сусретали у овом раду.⁴⁷¹

⁴⁶⁵ В. Богдановић 1979: 114, 110.

⁴⁶⁶ Исто: 108.

⁴⁶⁷ Богдановић 1987: 241–242.

⁴⁶⁸ Вукадиновић 1996: 256–257.

⁴⁶⁹ Ђирић 1999: 155–162.

⁴⁷⁰ Марковић 2000: 224.

⁴⁷¹ О овоме в. нпр. Јовић 1968: 162 и 164.

176. Симић за левачки говор потврђује узрочно значење конструкцијама од предлога ЗА и акузатива с десетак примера од којих ћемо као илустрацију навести само два: ка-цу га а'дѹци погорели за *йаре* и тѹ си се сѹдила за *неко имање*.⁴⁷² У односу на врло фреквентне предлоге ЗБОГ и ОД, предлог ЗА има нижу фреквенцију, али је његова употреба у овом говору замашнија у односу на остале узрочне предлоге. У овом смислу се може успоставити паралела са стањем у јабланичком говору.

177. Предлошко-падежне синтагме ЗА + А у узрочном значењу бележи и Милорадовић за говор Параћинског Поморавља. Од више примера које ауторка наводи, овде ћемо пренети само два: мајка читаво прецркла за *ћерку* и кукам за *родитељи*, што и остављам.⁴⁷³ Ако констатације ауторке да су у овом говору синтагме с предлогом ЗА + А обичније од синтагми са типичним узрочним предлогом ЗБОГ + Г⁴⁷⁴ и да су овде најчешће узрочне конструкције с предлогом ОД,⁴⁷⁵ доведемо у везу са стањем у јабланичком говору, може се закључити да се у оба ова говора узрочно значење најчешће реализује синтагмама с предлогом ОД, а да одмах за њим долазе акузативне синтагме с предлогом ЗА.

Закључак

178. У говору јабланичког краја, за исказивање узрочног значења, најфреквентније су предлошко-падежне синтагме ОД + ОП и акузативне синтагме с предлогом ЗА у узрочном значењу.

179. У консултованој литератури, за све остале призренско-тимочке говоре, наводе се синтагме с предлогом ОД у узрочном значењу. У већини њих, изузев у говору Бучума и Белог Потока и говору Алексиначког Поморавља, уочава се доминација узрочног предлога ОД над осталим генитивним предлозима узрочне семантике и акузативним предлогом ЗА у узрочном значењу.

180. Попут јабланичког говора, узрочне конструкције с предлогом ОД иду у ред најфреквентнијих узрочних синтагми у левачком говору и говору Параћинског Поморавља.

⁴⁷² Симић 1980: 85.

⁴⁷³ Милорадовић 2003: 180.

⁴⁷⁴ Исто.

⁴⁷⁵ Милорадовић 2003: 84.

181. У испитиваном говору, генитивне конструкције ЗБОГ + ОП имају троструко нижу фреквенцију у конкуренцији с генитивним предлогом ОД и двоструко нижу фреквенцију у поређењу с акузативним предлогом ЗА узрочног значења. Овако сужена употреба предлога ЗБОГ објашњава се не само ширењем синтагми узрочног значења с предлогом ЗА на рачун синтагми с предлогом ЗБОГ, већ и могућношћу замене предлога ЗБОГ узрочног значења предлогом РАДИ у коме, као и код предлога ЗБОГ, нису издиференцирана значења узрока и циља.

182. Сходно јабланичком говору, употреба узрочних конструкција с предлогом ЗБОГ у осталим призренско-тимочким говорима значајно је сужена. Од овога одступају говори Бучума и Белог Потока у којима је предлог ЗБОГ најфреквентнији предлог узрока, што је у позамашном раскораку са стањем у говору јабланичког краја и осталим призренско-тимочким, као и неким косовско-ресавским говорима (говор Параћинског Поморавља).

183. Предлошко-падежне синтагме узрочног значења с предлогом ДО, у говору јабланичког краја, заједно са синтагама с предлозима ЗБОГ, ИЗ, ЗАРАД, релативно су ниске фреквенције. Ово се може објаснити употребом конкурентских синтагми врло високе фреквенције с предлогом ОД и узрочних акузативних синтагми с предлогом ЗА.

184. О могућим разлозима изостајања синтагми с предлогом ДО у узрочном значењу у осталим призренско-тимочким говорима, с изузетком говора Алексиначког Поморавља и Запања, в. т. 165.

185. У испитиваном говору, предлошко-падежна синтагма ЗАРАД + ОП је ниске фреквенције. О могућим разлозима оваквог стања в. објашњење у т. 194.

186. У осталим призренско-тимочким говорима, фреквенција предлога ЗАРАД или његовог семантичког еквивалента РАДИ, такође је ниска, а присутна је и појава мешања употребе узрока и циља. Ове предлоге не познају говори Понишавља и Запања.

187. Појава мешања употребе узрока и циља у синтагама с предлозима ЗБОГ И ЗАРАД, није одлика само јабланичког говора, већ и осталих призренско-тимочких (ЗБОГ, ЗАРАД / РАДИ), као и косовско-ресавских говора (ЗБОГ / РАДИ). Слична појава је запажена и у стандардном српском језику.⁴⁷⁶ Ипак, овде се скреће пажња, да стандардни

⁴⁷⁶ Стевановић 1991⁵: 258, 259.

српски језик разграничава узрочно значење формално обележено предлогом ЗБОГ и значење циља које се исказује предлогом РАДИ.⁴⁷⁷

188. На разлоге мешања ових двају предлога, поред Стевановића, пажњу скрећу и најновија истраживања у којима се закључује: „Границе између значења циља и узрока често су веома колебљиве: кад започињемо радњу са намером да постигнемо неки циљ, онда се тај циљ – као 'покретачка снага' – често може сматрати и за узрок радње. Спољашњи израз таквог наслојавања значења јесте помешаност употребе одговарајућих конструкција“.⁴⁷⁸

189. Попут стања у јабланичком говору, предлог ИЗ је у разматраном значењу нискофреквентан и у осталим призренско-тимочким говорима у којима је забележен (Бучум и Бели Поток и Алексиначко Поморавље) што се објашњава његовим везивањем за мали број тачно утврђених именица и великом могућношћу супституције предлогом ОД. Сматрамо, да се у осталим говорима призренско-тимочког типа (Црна Трава и Власина, Понишавље, Заплање), одсуство предлога ИЗ у узрочном значењу може објаснити селективним приступом аутора предлозима и њиховим значењима, у монографским описима ових говора са врло ограниченим простором за разматрање употребе падежних облика. Шире о овоме в. у т. 181. 2. 4.).

190. Дијапазон употребе предлога ИЗ у синтагмама узрочног значења, што је потврдило упоредно истраживање, креће се од слабе заступљености у јабланичком говору и говору Бучума и Белог Потока, до потпуног одсуства у осталим призренско-тимочким говорима.

191. У говору јабланичког краја присутна је експанзија акузативних узрочних синтагми с предлогом ЗА на рачун генитивних синтагми с предлозима ДО, ЗБОГ, ЗАРАД / РАДИ и ИЗ. Оне су далеко фреквентније од сваке појединачно наведене генитивне конструкције, с изузетком синтагми с предлогом ОД: у односу на конструкције с предлозима ДО, ИЗ, ЗАРАД / РАДИ, фреквентније су око три пута, а с предлогом ЗБОГ скоро два пута.

192. Поређењем броја забележених примера с конструкцијом ЗА + А / ОП и ОД + ОП, може се констатовати да су акузативне синтагме с предлогом ЗА у узрочном значењу око 1,5 пута ниже фреквенције у односу на генитивне узрочне конструкције ОД + ОП.

⁴⁷⁷ Исто: 261.

⁴⁷⁸ Фелешко 1995: 137.

193. Од осталих призренско-тимочких говора, узрочне конструкције с предлогом ЗА бележе још говори Бучума и Белог Потока и говор Запања. Занимљиво је да је по фреквенцији синтагми с предлозима ЗА, ОД и ЗБОГ, говор Запања много ближи јабланичком, него говору Бучума и Белог Потока што не бисмо очекивали с обзиром на географску и лингвистичку блискост запањског говора и говора Бучума и Белог Потока.

194. Предлошко-падежне синтагме ЗА + А у узрочном значењу бележи и Милорадовић за говор Параћинског Поморавља. На основу упоређених резултата анализе узрочног значења са стањем у јабланичком говору, може се закључити да се у оба ова говора узрочно значење најчешће реализује синтагмама с предлогом ОД, а да одмах за њим долазе акузативне синтагме с предлогом ЗА.

ПРЕДЛОШКО-ПАДЕЖНЕ СИНТАГМЕ ЗА ИЗУЗИМАЊЕ

195. Број предлога којима се исказује изузимање једног појма у односу на други, у говору јабланичког краја је мањи него у стандардном српском језику и своди се на три предлога: БЕЗ, ОСВЕМ и ИСПРЕКО. Овај други је семантички еквивалент књижевних предлога ОСИМ, СЕМ, а изостају предлози ВАН, ИЗВАН, ДО као и предлози КРОМ, ОКРОМ, РАЗМА из Стевановићеве Синтаксе који се по данашњем језичком осећању могу сматрати застарелим.⁴⁷⁹

Предлошко-падежне синтагме БЕЗ + ОП

196. У најширем смислу, конструкцијама с предлогом БЕЗ означава се однос изузимања, издвајања једног појма и појма од кога се изузимање, издвајање врши. Другим речима означава се растављање једног појма од другог, те је у том смислу реч о аблативном значењу. Устаљени изрази: *сѐмке без љуску*; *лубеница бе[з] сѐмке*; *човек бес памет* и сл., у дубинској структури представљају одричне реченице: *сѐмке немав љуску*; *лубеница нема сѐмке*; *човек нема памет*. Аблативност сама по себи упућује на одсуство, лишеност појма с овим предлогом некога или нечега у односу на радњу или стање управног глагола. На

⁴⁷⁹ Стевановић 1991⁵: 281–301.

синтаксичкој равни, значи, синтагматска веза с предлогом БЕЗ, односно елементи одсуство, лишеност, одрицање онога што значи појам с предлогом БЕЗ одређују околности у којима се „врши или збива оно што се казује управним глаголом“.⁴⁸⁰ Грађа којом располажемо показује да је у говору јабланичког краја највише примера управо у овом значењу:

– Остала си *без нишџа*; остаја *без рабоџу*; они људи остали *без рабоџу*; испатила у детињство *без мајку*; кько съм *без мајку* останула; дозволија си да останеш *без зуби*; обукла аљину *бес комбилизон*; такој тесну мајичку *без јелеченце*; отиде *без леб* на копање; грађани *бес ѝаре*; *без ваздук* остане; који су *без родиџеља*; *бес кудељку* да не останем, ја нумем да писујем; била съм *без мајку*; другу ћерку да оставиш *без ѝејелишџе*; муке ће онај жена види, сама *без домаћина*; кько ће *без мајку*; нађе се и по ника сѣмка голка, *без љуску*; а не *без ич леб* да отиднеш; неје лько *без домаћина*; не мож да испуштиш кућу *без гоџовинку*; неће *бес кемикалије* и *без веџџачко џубре*; не мог *без зуби* брго да једем; не мог да носим сепетку *бес коџељак*; он *бес ѝљоску ракију* не пођује; не мож да иде *без раље*; не смем те пуштим *бес карџу*; не мож га тераж *без гориво*; неће ти даде пређу *без рабуш*; ништа на данџшњицу *бес џагу*.

197. У свим наведеним примерима, предлогом БЕЗ се исказује одсуство, лишеност, немање онога што значи именска реч у синтагми. На синтаксичком плану ове конструкције стоје у односу синонимије с одричним конструкцијама.

198. Слично је стање и у неколико примера у којима се наведеном предлошко-падежном синтагмом исказује значење начина вршења радње управног глагола, проистекло из околности: *работиш бес ѝлан*; живи *без бригу*; још емпут ли ми ти мрднеж *бес ѝџџање*; зашто е ишла *бес ѝџџање*; да не отвараж *бес ѝџџање*.

199. Предлог БЕЗ посведочен је и у осталим призренско-тимочким говорима, али без посебне спецификације значења. Тако се за говор Бучума и Белог Потока наводе три примера у оквиру једног значења „одрицање појма с именом у општем падежу“: *без њег* ми по лько; пошљл *без ѝушку*; како ће он *без маџер*,⁴⁸¹ мада сваки од примера има извесну значењску нијансу.

199. 1. Предлошко-падежне синтагме с овим предлогом потврђене су и у говору Алексиначког Поморавља без систематизације значења, али се у четири наведена примера огледа ауторова намера да покаже

⁴⁸⁰ Исто: 281.

⁴⁸¹ Богдановић 1979: 107.

њихову семантичку различитост. Тако је у примеру: остаа *без бабу* лако препознатљиво основно значење изузимања, у примерима: *немој да он умре без свећу* и *нигде не иде без бициклу*, уз значење изузимања и значење околности, док је примером *буди без бригу* посведочено начинско значење.

199. 2. Наше је мишљење да је у примеру: *без њогаче* свадба нема⁴⁸² (именица уз предлог је употребљена у множинском облику, дакле у ОП а не у Г јединице – прим. Р. Ж.), забележеном у говору Црне Траве, реч о значењу изузимања али се намеће и значење омогућивача радње, док се у примеру *иде без свирачи* може говорити о значењу околности у којима се врши радња управног глагола.

199. 3. У говору Понишавља, у свим наведеним примерима с овим предлогом (има их пет), посведочено је основно значење изузимања, или како аутор то каже, конструкцијом с предлогом БЕЗ “се одриче оно што је означено ОП”.⁴⁸³ Овде, илустрације ради, наводимо само један пример: *никад несмо без сџоку*.

199. 4. Марковић за говор Запања, у девет примера од којих овде наводимо један: *остај без руку*, потврђује конструкције с предлогом БЕЗ „у функцији немања, изузимања онога што значи реч у ОП с којом је предлог“.⁴⁸⁴

199. 5. Синтагме с предлогом БЕЗ, у српском призренском говору, употребљавају се и са ОП у функцији генитива: у основном значењу изузимања (*Без наше девојке нема га весел’е*) (464), *тица бес њич’е* (467). У примеру *без мајкино њијање* (465) реч је о значењу околности, док је примером *без игл’ич’е* се не *шије* потврђено значење омогућивача радње (467).⁴⁸⁵

200. Као што је и очекивано, у свим призренско-тимочким говорима предлог БЕЗ је употребљен са ОП у функцији генитива. Већина наведених монографија из којих смо црпили грађу посведочује овај предлог мањим бројем примера, без задирања у његове семантичке нијансе, али у некима од њих, брижљиво бираним, присутна је диференцијација значења.

⁴⁸² Вукадиновић 1996: 256.

⁴⁸³ Ђирић 1999: 161.

⁴⁸⁴ Марковић 2000: 228.

⁴⁸⁵ Реметић 1996.

Предлошко-падежне синтагме
ОСВЕМ + ОП

201. Предлог ОСВЕМ је семантички еквивалент предлога ОСИМ, СЕМ у стандардном српском језику. Најчешће се јавља у значењу изузимања, искључивања свега осталог изузев онога што је означено појмом у генитиву, у нашем испитиваном говору у ОП у генитивној функцији. По приоритету значења, овде се успоставља паралела једнакости са стањем у стандардном српском језику:⁴⁸⁶

– Све је покосија *освем оној њарче* у Трасци; несам ништа друго рекла *освем њој*; све смо друго прекарали *освем сено* ис Корењачу; доживела съм од моји унуци све *освем њејане*; све съм пољске работе работила *освем косење*; не пием ништа *освем воду*; ништа ми не закрађује *освемке љушо* и *кисело*; сви бев дошли *освем њум*; све је овршија *освем њашу њченицу*.

202. Ова предлошко-падежна синтагма, као и у стандардном српском језику, употребљава се и у нашем говору у значењу „придруживања другоме чему“⁴⁸⁷, као у примерима: *освем жену* и деца је тепаја бес кџ га увати; *освем куђу* сасидаја е и помоћно левинче и шталу; *освем сламу* дава ги и сено и зоб свџки дџн; *освем једење* давала съм ги и пијење на мајстори; *освем њлејење* ишло ву е од руку и ткање, и везење и млого што још; и стоку оставив на мое руке, *освем деца*; и вечеру ги спраљам *освем обед* на мајстори; *освем дар* и мираз ву е спремија; и њива и намишћај ву е мираз *освем дар*.

203. Овај предлог се уз именице *свејџ* и *људи* употребљава као устаљени израз за исказивање компаративности. Такво значење имамо у примерима: немој да идеш⁴⁸⁸ *освем свејџ*; све работиш *освем свејџ*; идеш *освем људи*; да се обучеш кџко треба, а не да идеш *освем свејџ*; убаво да однесеш, не да идеш ко божјак *освем људи*; оченчија те бог, ти си *освем свејџ*.

204. У последњем примеру, глаголом *оченчим* у значењу „издвојим“, субјекат самим тим што је *оченчен* бива упоређен по некој особини са оним што је исказано синтагмом ОСВЕМ и појмом у генитиву.

⁴⁸⁶ Стевановић 1991⁵: 287.

⁴⁸⁷ Исто: 287–288.

⁴⁸⁸ Глагол *идем* је употребљен у помереном значењу и подразумева и начин понашања, и начин одевања, и вид расположења, што је некада имплицирано исказом који му претходи. Субјекат се упуђује на то да у конкретној ситуацији буде исти као остали припадници његове врсте, односно да не чини другачије од осталих припадника своје врсте.

205. Од осталих говора призренско-тимочке дијалекатске области, овај предлог се разматра само у студији о говору Бучума и Белог Потока. У Бучуму се јавља у ликовима СЕМ, ОСЕМ и ОСВЕМ, док је у Белом Потоку присутан само фонетски лик ОСИМ. Конструкције с овим предлогом аутор дефинише као конструкције за изузимање: сви пуштили *сем њи* и *осем мене* у Штип је служио војску и Добривој.

Занимљиво је Богдановићево запажање о лику ОСВЕМ, како он каже да му се учинило да „значи неко јаче издвајање, нешто као изван, супротно од: не ваља да си *освем људи*, он је *освем цел свет*“.⁴⁸⁹

Предлошко-падежне синтагме *ИСПРЕКО + ОП*

206. Сложени предлог ИСПРЕКО има у говору јабланичког краја семантичку вредност предлога ОСВЕМ у његовој основној реализацији изузимања. Осим што је синоним овог предлога, он је семантички еквивалент и књижевног предлога ИЗУЗЕВ.

207. Наша грађа, сем са општим падежом у функцији генитива, бележи предлог ИСПРЕКО и с обликом номинатива.⁴⁹⁰

– Најпре, као бројније, наводимо примере конструкција ИСПРЕКО + ОП:

нема тој кој други да је направија *испреко Васиљка*; *испреко њиву* и намишћај сџм ву даја; ћу ти дам за теј паре и теле *испреко краву*; ништа друго неје донела *испреко овој*; ти немаж другуга *испреко њум*; не пијем друго *испреко воду*; немаж другу убаву ванелу *испреко овуј*; нема које да набереш *испреко шуљбави клашчки*.

– Примери конструкција ИСПРЕКО + Н:

нема други такв човек у нашо село *испреко Никола*; други неје дођуваја у кућу *испреко она*; нема кој да е прођуваја с кола овде *испреко Дивна*; вишњице никој други неје искршија *испреко он*; кој ће ми обор заличи *испреко унук*.

208. Овај предлог није посведочен ни у једном другом говору призренско-тимочке и косовско-ресавске дијалекатске зоне.

⁴⁸⁹ Богдановић 1979: 111.

⁴⁹⁰ Слично стање за предлог *осим* потврђује и Стевановић 1991⁵: 288.

Закључак

209. Генитивно значење изузимања реализује се у говору јабланичког краја предлошко-падежним синтагмама од предлога БЕЗ, ОСВЕМ(КЕ) и ИСПРЕКО и ОП у функцији генитива.

210. Предлогом БЕЗ се исказује примарно значење одсуства, лишености, немања, одрицања онога што значи именска реч у синтагми (не мож да испуштиш кућу *без гоштовинку*; неће бес кемикалије и без *вештачко ђубре*; не мог без *зуби* брго да једем), што се у синтаксичкој равни може подвести под општи појам околности у којима се врши радња управног глагола. У истом смислу, ове конструкције стоје у односу синонимије с одрчним конструкцијама.

211. Мање фреквентно значење начина вршења радње управног глагола, проистекло из околности, забележено је у неколико примера: *работиш бес ѿлан*; *живи без бригу*; *отидне бес ѿишање*.

212. Ова конструкција је посведочена у свим призренско-тимочким говорима, али у монографијама из којих смо црпли грађу нема семантичке систематизације примера. Ипак, у неким од њих (Говор Бучума и Белог Потока, Говор Алексиначког Поморавља), она је имплицитно присутна у брижљиво одабраним примерима.

213. Предлог ОСВЕМ у нашем испитиваном говору, најчешће се јавља у значењу изузимања, искључивања свега осталог изузев онога што је означено појмом у општем падежу у генитивној функцији (доживела сам од моји унуци све *освем ѿејање*). Посведочен је још и у значењу придруживања онога што се казује појмом у општем падежу уз овај предлог нечему другом (*освем жењу* и деца је тепаја бес кд га увати), као и у компаративном значењу у устаљеним изразима са синонимичим именицама *свѣи* и *људи* (све *работиш освем свѣи*; идеш *освем људи*).

214. Изузев у говору Бучума, у ликовима СЕМ, ОСЕМ и ОСВЕМ, и Белог Потока у лику ОСИМ, овај предлог није посведочен ни у једном другом призренско-тимочком говору.

215. Сложени предлог ИСПРЕКО се у говору јабланичког краја употребљава у значењу изузимања и у тој реализацији представља синоним предлога ОСВЕМ.

216. Наша грађа, сем са општим падежом у функцији генитива (*испреко њиву* и *намишћај сѣм ву даја*), бележи предлог ИСПРЕКО и с обликом номинатива (нема кој да е прођуваја с кола овде *испреко Дивна*).

217. Овај предлог као да је специфичност само јабланичког говора, јер није посведочен ни у једном другом говору признено-тимочке и косовско-ресавске дијалекатске зоне.

ПРЕДЛОШКО-ПАДЕЖНЕ СИНТАГМЕ ЗА ОДРЕЂИВАЊЕ ОДНОСА ЗАМЕНЕ

218. За исказивање односа замене једнога појма чије је место заузео други, у јабланичком говору се користи синтагматска веза од предлога МЕСТО(М) (НАМЕСТО, УМЕСТО) и имена појма у ОП у генитивној функцији.

– Кько ће продавамо коња, ја ли ћу тегљим *местіо* њега; ти ли ће работиш *местіо* мене; дава ми петла *местіо* кокошку, да се мењавамо; *местіо* *шайка* да слуша, он слуша жена које му рекне; *местіо* *ћерку*, зет му дошја; *местіом* *њојно* *деије* ударила пајсторку; турила прет краве сирову детелину *местіом* *сено*; *наместіо* *месо* турила коске; довела у кућу *нерадника* *наместіо* *домаћина*; *наместіо* *кокошињи* *јајца* она насадила *шачији*; не мож шталско *ђубре* *наместіо* *вештачко*; комплет обукла *наместо* *венчану* *аљину*; пуштила на корито свињу *стару* *наместіо* *йрасци*; напоила коња *наместіо* *краве*; ти си мори сол турила *наместіо* *шићер*; *уместіо* *йченицу* самелаја ржено брашно; *уместіо* *слогу*, свају донела; *уместіо* *цвеће*, у башчу коприве; *уместіо* *ћерку*, она да е умрела; *уместіо* *обор*, собу прво смела; кукалку *уместіо* *вилу* узела; *уместіо* *девојку*, жену з дете довеја.

219. Сви примери из наше грађе показују да се овде ради о одређивању апстрактног односа замене у сваком другом смислу осим у смислу просторне замене. О врло ретком исказивању просторног односа замене овом предлошко-падежном везом, не наводећи ниједан пример, говори и Стевановић.⁴⁹¹ Сматрамо врло корисним објашњење М. Ивић о томе о каквом се обележавању односа замене ради у синтагмама МЕСТО + Г у стандардном српском језику, те га стога овде и наводимо. Наиме, М. Ивић констатује да се овом предлошко-падежном везом даје „карактеризација, тј. ближе одређивање, једне појаве другом по вези која се успоставља између њих – било издвајањем друге појаве према првој било њеним приближавањем тиме што се указује на улогу коју врши према првој појави“.⁴⁹²

⁴⁹¹ Стевановић 1991⁵: 357.

⁴⁹² Ивић М. 1958: 144.

220. Говор јабланичког краја не познаје употребу израза У ИМЕ (= МЕСТО), а такође ни употребу предлошких израза ПРИЛИКОМ и ПОВОДОМ. Изостајање последња два израза објашњава се њиховим пореклом, јер они представљају инструментале именица у својој основи. Аналитички тип деklinације искључује, дакле, њихово присуство. С друге стране, одсуство прилошког израза ПОВОДОМ у испитиваном говору произилази и из одсуства његове основинске лексеме *повод*. Међутим, у напред приложеној грађи с предлозима замене, наведена су и два примера с предлогом МЕСТОМ као синонимом за МЕСТО (НАМЕСТО, УМЕСТО), који је истог порекла као и предлошки изрази ПРИЛИКОМ и ПОВОДОМ. Овај предлог се узима као један од ретких примера окамењеног инструментала у испитиваном говору, попут временских прилога *зором*, *дањом*, *ноћом*.

221. Предлог МЕСТО није посведочен ни у једном другом призренско-тимочком говору, изузев у говору Бучума и Белог Потока. Аутор констатује да се он употребљава у значењу УМЕСТО, а од неколико примера, као илустрацију, наведићемо овде само један: пију пиво *место* воду.⁴⁹³

Закључак

222. За исказивање односа замене два појма у сваком другом смислу изузев просторне замене, у говору јабланичког краја у употреби је предлошко-падежна веза од предлога МЕСТО(М) (НАМЕСТО, УМЕСТО) и имена појма у ОП у генитивној функцији (кџко ће продавамо коња, ја ли ћу тегљим *место* њега; *местом* њојно дете ударила пајсторку; ти си мори сол турила *наместо* шићер; *уместо* иченицу самелјаја ржено брашно).

223. Предлог МЕСТОМ, у нашој грађи потврђен са два примера, истог је порекла као и предлошки изрази ПРИЛИКОМ и ПОВОДОМ у књижевном језику, односно временски прилози *зором*, *дањом*, *ноћом* у испитиваном говору.

224. Предлог МЕСТО није посведочен ни у једном другом призренско-тимочком говору, изузев у говору Бучума и Белог Потока.

⁴⁹³ Богдановић 1979: 109.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

О ИСКАЗИВАЊУ ГЕНИТИВНИХ ЗНАЧЕЊА У ГОВОРУ ЈАБЛАНИЧКОГ КРАЈА

225. Анализирана грађа је потврдила да одсуство морфолошког генитива у испитиваном говору не представља препреку исказивању најразноврснијих генитивних значења, како примарних и фреквентних, тако и секундарних и мање фреквентних са бројним значењским нијансама, која карактеришу наш стандардни језик. Наиме, овде се може говорити само о употреби другачијих граматичких средстава (о општем падежу у функцији генитива) и, у крајњем случају, о могућности другачије организације синтаксичких елемената. Тако је задовољен основни лингвистички постулат да је сваки језик (говор) способан да изнађе сопствена граматичка средства у циљу исказивања најразноврснијих односа међу појмовима, што је показано и на примеру исказивања генитивних значења у говору јабланичког краја. Тиме је задовољена основна комуникативна функција језика.

226. Истраживање је показало да се у говору јабланичког краја различита значења беспредлошког адноминалног генитива исказују различитим синтаксичким средствима, која су еквиваленти беспредлошког, адноминално употребљеног генитива у стандардном српском језику. Овде су условно укључени и еквиваленти предлошко-падежних синтагми ОД / У + Г, а разлози којима смо се руководили јесу семантичке природе, односно истоветност њиховог значења са значењима беспредлошког адноминалног генитива.

227. Посесивност се у овоме говору никада не исказује морфолошким генитивом, који је из њега потпуно истиснут услед надвладавања аналитичког типа падежног система.

228. Значење беспредлошког посесивног генитива исказује се у говору јабланичког краја посесивним придевом (*комишикин* петљ прелића преко плот у мој обор).

229. Еквивалент беспредлошког посесивног генитива или предлошко-падежне везе ОД + Г, за исказивање припадања, порекла и потицања је предлошко-падежна синтагма ОД + ОП у функцији генитива (*деда ће ти даде од меримку* јагње).

230. Однос дела према целини са партитивно-посесивном семантиком најчешће се остварује употребом општег падежног облика уместо адноминалног беспредлошког генитива (дај му *чашу ракију*), али је присутна и мање фреквентна форма ОД + ОП у функцији генитива (да си га закачила сџс сечиво *од мајику*).

231. Конструкција У + Г у књижевном језику има у говору јабланичког краја еквивалент У + ОП у генитивној посесивној функцији (*једна у мајку била*).

232. Субјекатски генитив у ретким лексикализованим изразима јавља се уз девербативну именицу у виду конструкције ОД + ОП у функцији генитива (да се лечи *од зайалење зглобови*), или пак као беспредлошки употребљен општи падеж с генитивном функцијом (*има оболење живци*).

233. Уместо објекатског генитива са посесивним значењем, у испитиваном говору имамо беспредлошки општи падеж уз девербативну именицу (дај крупачу за *мељање мумуруз*).

234. Квалитативни генитив се изражава аналитичком социјативном конструкцијом С / САС / СЪС + ОП (*младић с крајику*, *йочишану косу*).

235. У осталим призренско-тимочким говорима се као еквиваленти беспредлошког посесивног генитива или предлошко-падежних синтагми ОД / У / + Г, користе посесивни придев, партитивно-посесивна допуна у општем падежу уз квантификатор и предлошко-падежне синтагме ОД / У / С / САС / СЪС + ОП у функцији генитива.

236. Значење партитивног адноминалног беспредлошког генитива, исказује се у говору јабланичког краја синтагмама од партитивног квантификатора (број, именица или прилог) и партитивне именичке допуне у општем падежу у функцији генитива (*има две краве стелне и три јуничке*; *девет шегле* смо турили; *турим комат леб* и *велију сирење*; *има мумуруз доста*; *има га гороцвей* пуно по бузалци).

237. Партитивни генитив се и у осталим призренско-тимочким говорима реализује истим синтаксичким средствима као и у говору јабланичког краја.

238. У говору јабланичког краја, беспредлошки партитивни генитив с придевом као допуном (*йун, сийи, жељан, жедан, гладан*), реализује се двојаким граматичким средствима: у првом, ређем случају, придев захтева допуну у беспредлошком општем падежном облику (реч је само о придеву *йун*: *пун шифоњер цољке*).

Далеко фреквентнији начин реализације овог значења с наведеним придевима који захтевају допуну у беспредлошком генитиву, у нашем испитиваном говору чине аналитичке синтагматске везе од предлога С и општег падежног облика у функцији инструментала (*лонац пун с йомије расипа; сита сџм ја с йвоје добро*), односно предлога ЗА и општег падежног облика у функцији акузатива (*жељни остадомо за босџан; нећу сок, жедна сџм за воду; несџм гладна за йвој чорбуљак; гладни смо били за леб*).

239. Из говора јабланичког краја је у потпуности истиснута употреба адвербалног беспредлошког генитива као синтаксичке допуне потврдних и одричних глагола.

240. Функције беспредлошког генитива преузимају синтаксичко-семантички еквиваленти: општи падежни облик / акузатив, општи падежни облик у функцији генитива, генитивна аналитичка конструкција ОД + ОП, акузативна аналитичка конструкција ЗА + ОП и номинатив.

241. Номинатив је у синтаксичкој позицији субјекта знатно проширио своје поље употребе преузимајући неке генитивне функције у потврдним и одричним презентским и перфекатским конструкцијама с егзистенцијалним глаголом *имати* 'постојати' (*има још зајиси; девојке нема у село; имале седењке до половин ноћ; имало Цигани у село; немало тџ сџруја*), као и у потврдним и одричним перфекатским конструкцијама с егзистенцијалним глаголима *бити* и *имати* (*воденица је била у Коњинско; било свадбе ко сџг; шџорети на струју несу били; неје било креденци за судови; имало йарџизани; имаја рак и тџг; немало тџг вунене чераје; неје имало леб; неје имала йченица талијанка; несу имали конџиваџори*).

242. Субјекатски номинатив преузима место субјекатског генитива уз демонстративне партикуле *еве, еџе (џе), ене* (*еве гу мајка; еве шићер, па сџпи*), а употребљава се и у конструкцији од партикуле и енклитике глагола *јесам* (*еве су цедуљке на остал*).

243. Општи падежни облик / акузатив, као именска допуна у функцији објекта, употребљава се уместо беспредлошког генитива или акузатива, у конструкцијама с глаголом *има* = 'поседује' за конкретизацију посесивног и партитивног значења (партитивност је садржана у глаголу *има*) (*имам сџоку* пуну шталу; ел *имаш њојрике* и *њџлуџани*), потом у адвербалним партитивним конструкцијама са глаголима или именицама партитивне семантике (накосила сџм *деџелину*, омеси*ла леб* и донела *воду сџудену*, сви деца *једев гра*), уз одричне глаголе (ти *немаш мозак* у главу; несмо имали *сџрују*; нема *момци* у село; не тражи она *нове цџйеле*) и уз транзитивни глагол *игра* без повратне морфеме (деца *играли џмурке*).

244. У испитиваном говору, уз рефлексивне глаголе партитивне семантике *наједџ се*, *наџје се*, уместо беспредлошког генитива налазимо општи падежни облик у генитивној функцији (најела се *њојару*; најело се *чорбицу*; напија се *винце блага*; напила се *сџуден сок*). Интранзитиван глагол *игра се*, такође захтева допуну у општем падежу у генитивној функцији (*играв се клиску*).

245. Предлошко-падежном конструкцијом ОД + ОП у функцији генитива, у испитиваном говору се формализује беспредлошки адвербални генитив (чешће) као допуна глагола с *аблативним значењем* (*мани се о[д] њуј мангуйарију*), или конструкција ОД + Г (ређе) (*бега оџ кућу*). Такође, уместо аблативног генитива уз глаголе типа *џлашим се*, *срамујем се*, употребљава се синтагма ОД + ОП у функцији генитива (*уплашила се оџ куче*; *срамује се од гостџи*).

246. Уместо беспредлошког генитива у функцији индиректног објекта после рефлексивног глагола *сеџи се*, у испитиваном говору се као допуна јавља аналитичка конструкција ЗА + ОП / А (*плаче, сеџила се за мајку*).

247. У коначном закључку о граматичким средствима којима се реализују генитивна значења у адвербалној позицији, могло би се рећи следеће: улогу беспредлошког генитива, у говору јабланичког краја преузима најчешће облик номинатива у функцији логичког субјекта, односно када је именска допуна у синтаксичкој позицији субјекта. Уколико је именска допуна у функцији правог објекта, употребљава се ОП, односно акузатив. Као еквиваленти адвербалног беспредлошког генитива јављају се општи падежни облик у функцији генитива и аналитичке конструкције ОД + ОП у функцији генитива и ЗА + ОП у функцији акузатива.

248. У говору јабланичког краја, еквиваленте беспредлошког темпоралног генитива представљају темпоралне конструкције са беспредлошким ОП у функцији генитива.

249. Независно од потпуне обухваћености аналитизмом, јабланички говор је у стању да изрази све три семантичке реализације темпоралног генитива стандардног српског језика: време *када* се врши радња исказана предикатом (кромид беше убаво родија *лањску годину*; неколцина млади су настрадали *прошлу годину*), време *колико често* се врши радња садржана у предикату (оскупљуе *свѣки дѣн*; ја стара *свѣко јуѣро* да ви пртим на вас млади) и време *колико дуго* се врши радња садржана у предикату (не видиш кѣко се витла *цел дѣн*; *цел дѣн* рита фузбал).

250. Примарна одлика генитивних предлошко-падежних синтагми у испитиваном говору јесте везивање предлога за општи падежни облик, што је у складу са постојањем аналитичког типа дефлекције у призренско-тимочким говорима.

251. Битно је истаћи да предлог у нашем говору преузима улогу падежног наставка. Проблем полисемичности предлога разрешава семантика другог, именског члана предлошко-падежне синтагме (разлучивање темпоралног и просторног, оријентационог значења у синтагмама *ѣреко ноћ* и *ѣреко ѣуѣ* не представља тешкоћу, јер је потпогнута семантиком самих именица).

252. Редослед обраде генитивних значења начињен је на основу примарности функција које се могу изразити овим падежним обликом. Фактор који ово подупире може бити и број предлога који у вези са општим падежом имплицира одређено значење. Руковођени овим, ми смо најпре размотрили предлошко-падежне синтагме просторног и месног значења. Потом смо обрадили предлошко-падежне синтагме темпоралног значења, узрочног значења и значења циља вршења неке радње. На крају су размотрена значења изузимања и замене.

253. Највећи број предлога везује се за општи падеж изражавајући разноврсна просторна и месна значења, односно исказујући многобројне просторне и месне односе међу појмовима. Будући да је ово детаљно размотрено у самој студији, овде ћемо то показати на примеру неких предлошко-падежних синтагми, док је исцрпно презентовање предлога ове значењске категорије на овом месту нужно због значаја који предлози као затворен скуп речи имају у свим говорима, а посебно у говорима аналитичког типа.⁴⁹⁴

⁴⁹⁴ То значи да сваки говор располаже једним утврђеним бројем предлога, за разлику од апелативне лексике која се богата и формира кад год се јави потреба за именовањем неког ентитета.

254. Тако се конструкцијом ОД + ОП реализује аблативна служба растављања, одвајања од неког места, предмета, или уопште од појма с општим падежом у генитивној функцији (узни од онај куј поприку). Њоме се означава и почетна тачка у одмеравању просторних односа (бега од мајку), затим потицање или порекло од рода х (она је од нашу фамилију).

255. За означавање завршне границе кретања или места завршетка радње, односно досезања самог појма који се одређује (препрати гу до стианицу), употребљава се конструкција ДО + ОП. Истом синтагмом се исказује и месно значење оријентационог типа (кућа ву туј до зелени њијац), затим завршна тачка неке просторне релације (да ви пртим до кайију), као и значење просторне релације од почетне до завршне границе кретања (иде од ћошку до ћошку).

256. Предлошко-падежном синтагмом КУДЕ + ОП врши се означавање лица као крајњег циља радње (иде там куде мајку); исказивање месног значења оријентационог типа у значењу „поред“ (кућа ву куде школу); исказивање места вршења радње у границама појма с именом у општем падежу (добивала некције куде кућу), као и исказивање личности или места код којих се реализује радња управне глаголске речи (станује куде шейку).

257. Предлогом ИЗ и ОП означава се одвајање радње од именованог места у унутрашњости нечега, односно одмеравање почетне границе кретања (избуташе ме из ред); место порекла, односно место становања или боравка (узеја невесту из нашу село); место одакле потиче кретање са адвербално употребљеним именом локалитета (ми побегнемо ис Прекоичелицу), или место одакле неко или нешто потиче са адноминално употребљеним именом локалитета (ваша баба ис Коњино била).

258. Предлошко-падежна конструкција ПРЕКО + ОП уз глаголе кретања и прелажења означава радњу која се врши с једне на другу страну појма с именом у ОП (да не прелића њреко њлош); кретање с једне на другу страну насељеног места (ишли њреко село). Такође, користи се у служби месног значења локационог типа када радња захвата површину појма с именом у ОП (удари га њреко њушку); за означавање да се један предмет ставља на други, односно да један предмет стоји на другом (турим њреко лонац цедаљку) као и у функцији месног значења оријентационог типа (кућа ву је ... одма њреко мос).

259. У говору јабланичког краја, предлошко-падежним синтагмама с предлогом ОКО првенствено се означава место вршења радње са свих страна појма који је означен појмом у општем падежу. Истом кон-

струкцијом исказује се обухваћеност неког предмета, дела тела радњом која се врши са свих његових страна (набијемо притке *око корењ*, заградимо га; клечка ву се врже на свињу *око гушу*).

260. У испитиваном говору, конструкцијама с предлогом ПОРЕД и ОП исказују се два значења: примарно значење позиције некога / нечега, односно вршења радње у непосредној близини појма у општем падежу (*стадо њоред младожењу, те овакој; сњоред лезербу ги пасла краве*) и динамика кретања и релација тог кретања у односу на појам у општем падежу којим се именује одређено место (*провужда њоред мајку си ко ветар да гу носи; прође сњоред мене сњару жену, ни добројтро, ништа*).

261. Овакво стање је забележено и у говору Заплања, док остали призренско-тимочки говори констатују само прво наведено значење с овим предлогом.

262. Предлошко-падежним синтагмама с предлогом ПОЗА, у говору јабланичког краја, исказује се позиционо значење места, прецизније да се неко или нешто налази иза онога што се казује именом у ОП (*кантиче мармуладу сакрила њоза грнци*).

263. Предлог ПОЗА је, у значењу у коме се јавља у јабланичком говору, својствен оним призренско-тимочким говорима који су уже опредељени као призренско-јужноморавски у целини (говор јабланичког краја), или у једном свом делу који се по положају наслања на јужноморавске говоре (говор Заплања и говор јужноморавске зоне Алексиначког Поморавља).

264. У говору јабланичког краја, конструкције с предлозима ВИШЕ (ПОВИШЕ, ИЗВИШЕ) имају позиционо просторно-месно генитивно значење да се неко или нешто позиционира изнад некога или нечега што означава појам с именом у ОП (*кџси онам више Борино лојзе; тури туј слику њовише моју главу; камара сламу му била одма извише кућу*).

265. Од призренско-тимочких говора, предлог ВИШЕ и његов лик са препонираним елементом ПО- јављају се још и у говору Алексиначког Поморавља, док је у осталим говорима у употреби или предлог ИЗНАД (Црна Трава и Власина и говори Понишавља), или предлог НАД (Бучум и Бели Поток и заплањски говор).

266. У испитиваном говору, предлошко-падежна конструкција ИЗНАД + ОП представља мање фреквантан семантички еквивалент конструкција ВИШЕ / ИЗВИШЕ / ПОВИШЕ + ОП у функцији генитива.

267. У основном позиционом значењу да се нешто врши или налази над појмом с именом у ОП (слика у рамче *изнаӣ крѣвѣӣ*; закачив *изнаӣ йолицу тига̄њ*), синтагма с предлогом ИЗНАД, без икаквог семантичког померања, могла би бити супституисана синтагмом с предлогом ВИШЕ. Такође, у овом значењу, као и у стандардном српском језику, могућа је напоредна употреба генитивних синтагми са сложеним предлогом ИЗНАД и инструменталних синтагми с простим предлогом НАД (оној играчке висив *изнад деӣӣњу главу*).

268. Међутим, у значењу кретања простором над појмом у ОП, поготову уколико се кретање протеже и ван простора над појмом у ОП (прокара Веља кола *изнад Драгино лојзе*), до супституције генитивне и инструменталне конструкције не долази, како је то и у стандардном идиому.

269. Изузев у говору јабланичког краја, Црне Траве и Власине и говору Понишавља, у осталим призренско-тимочким говорима, предлог ИЗНАД готово да је потиснут из употребе предлогом ВИШЕ.

270. У испитиваном говору, предлошко-падежна синтагма ИС-ПОД + ОП употребљава се у значењу потицања од појма под којим се налази субјекат и покретања из места које је под тим појмом (гледа *исйод мараму*; прну јеребица *исйод руковѣӣ*). Њоме се означава и кретање испод појма с именом у ОП или пролажење с доње стране појма који је обележен падежним обликом (протрчи *исйод сѣреју* да се не намокриш; овце ники прекаруваја *исйод нашу кућу*). У овим значењима, како је и у стандардном српском језику, не постоји могућност замене конструкције ИСПОД + ОП конструкцијом ПОД + ОП.

271. За означавање места процеса радње или стања, и уз глаголе мировања и уз глаголе кретања, уместо предлога ИСПОД употребљава се и предлог ПОД без семантичког померања (*исйод село* ни је тај њива за продаву; немој ми се јурцате *исйод йрозор*).

272. Предлог ИСПОД је у говору Бучума и Белог Потока поменут у оквиру предлога ПОД у синонимичном значењу „за означавање места испод доње површине нечега“, у говору Понишавља је регистрован у свом основном значењу, а у говору Црне Траве и Власине у две семантичке нијансе просторног значења: Алекинци су *исйод Сурдулицу*; седи *исйода дуд*. Овај предлог није регистрован у Заплању и Алексиначком Поморављу.

273. У говору јабланичког краја, за означавање почетка кретања из одређеног простора (да ми се мѣкнеш *исйред очи*, да те не гледам;

ис̄пред очи ће ти га *отне*), потом за означавање кретања простором ван предмета који је у именском облику, или кретања с једног краја појма на други, поготово ако се оно продужава и ван граница одређеног простора (ће прођеш ти *ис̄пред нашу кайију*; провужда *ис̄пред нас* без „добројтро“; еве, прошја ники с кола *ис̄пред нашу баичу*; *ис̄пред очи* ми пролете *цепанка*), употребљава се само конструкција са сложеним предлогом ИСПРЕД што значи да се не може заменити конструкцијом с предлогом ПРЕД и ОП у функцији инструментала.

Код ових значења, и на основу малобројних забележених примера, успоставља се паралела са стандардним српским језиком.

274. У свим осталим значењима, за разлику од стандардног српског језика у коме имамо напоредну употребу конструкције ИСПРЕД + Г и ПРЕД + И, у говору јабланичког краја конструкција с предлогом ИСПРЕД се јавља ретко и уступа место конкурентнијој конструкцији ПРЕД + ОП у функцији инструментала (у позиционом значењу одређивања места с предње стране појма у генитиву (*седимо њред кайију*); у значењу остваривања радње динамичних глагола на једном одређеном простору који је с предње стране појма у ОП (не шекукај такој *њред моје ноге*)).

275. За означавање простора уз глаголе заустављања чија се радња врши на једном месту, у нашем говору је истрвена дистинкција између конструкција с предлогом ИСПРЕД и с предлогом ПРЕД у корист овог другог предлога. Ми располажемо само примерима синтагми ПРЕД + ОП у функцији инструментала (она застаде *њред једну њродавницу*; застанумо *њред болничку кайију*, па блејимо, ништа не знам; што си се уколчила туј *њред враћа*).

276. Овакво стање у говору јабланичког краја се уклапа у општу слику односа конструкција с предлозима ИСПРЕД и ПРЕД у осталим призренско-тимочким говорима.

277. У говору Бучума и Белог Потока, Алексиначког Поморавља и Заплања, конструкција ИСПРЕД + ОП у месном значењу, употребљава се напоредо с конструкцијом ПРЕД + ОП у функцији инструментала. Говор Црне Траве и Власине познаје само генитивне синтагме ИСПРЕД + ОП, док се у говору Понишавља, уместо конструкција с предлогом ИСПРЕД користе синтагме с предлогом ПРЕД.

278. Предлошко-падежна синтагма са сложеним предлогом ИЗМЕЂУ и ОП у генитивној функцији је врло фреквентна у јабланичком говору, у значењу вршења радње у месту, збивања или постојања нечега у некој средини, а посебно кретања неким простором са чијих страна су

различити појмови или делови једног појма с именом у ОП у функцији генитива (тикве оставили *између редови мумуруз*; бунар заједнички у међу, *између моју и кум-Лекину баичу*; иди *између редови* да не газиш; видиж да се прасци протињав туј *између суд и кайицик*).

279. У овом значењу, обухватајући и примере с глаголима кретања одређеним простором што је у стандардном српском језику искључено, уместо предлога ИЗМЕЂУ с ОП у функцији генитива, могао би бити употребљен и предлог МЕЂУ с ОП у функцији инструментала.

280. У говору јабланичког краја имамо напоредну употребу генитивних конструкција с предлогом ИЗМЕЂУ и акузативних конструкција с предлогом МЕЂУ у значењу места завршетка кретања са чијих се страна налазе појмови обележени самосталном речју (ти стани *између деца* да се не бијев; врљи траву *међу краве*; увати се у оро *међу момци*).

281. Попут неких претходно разматраних генитивних предлошко-падежних синтагми, поједини призренско-тимочки говори (заплањски говор и говор Понишавља) не региструју ни синтагме с предлогом ИЗМЕЂУ. Запажа се, такође, појава мешања предлога ИЗМЕЂУ и МЕЂУ у месном значењу (Бучум и Бели Поток). Или, у говору Алексиначког Поморавља, судећи по наведеној грађи, предлог ИЗМЕЂУ у месном значењу се употребљава са ОП у функцији генитива, а предлог МЕЂУ са ОП у функцији инструментала. Најзад, у говору Црне Траве и Владине региструје се само предлог ИЗМЕЂУ у конструкцијама са ОП у генитивној функцији за означавање места, док се прост предлог МЕЂУ не јавља ни међу инструменталним, ни међу акузативним значењима.

282. У говору јабланичког краја, предлог ВРЗ у синтагматској вези с ОП употребљава се у једној од четири семантичке реализације просторног и месног значења предлога ПРЕКО, конкретно у оној којом се означава да се један предмет ставља на други, односно да један предмет стоји на другом (прво компири па *врз компири* петлужани; квачка ги врљила, пилики једно *врз друго* заедно).

283. На ову семантичку вредност предлога ВРЗ указују Симић за левачки говор и Милорадовић за говор Параћинског Поморавља.

284. Од предлога анализираних у овој студији, предлог ВРЗ је једини који се среће у свим осталим разматраним призренско-тимочким говорима.

285. Предлошко-падежним синтагмама с предлозима НАСРЕД, УСРЕД, као и у стандардном језику, означава се просторни однос, односно „место које се налази у границама појма с именом у томе падежу“

(зацапала леб и поприку *на срећ њијац*; стане коњ *усред реку* и неће да мъкне).

286. Од осталих призренско-тимочких говора, синтагме с предлозима НАСРЕД / УСРЕД бележи само заплањски говор.

287. Предлошко-падежна синтагма БЛИЗО + ОП у говору јабланичког краја (варкај, немој дете *близо казан*) употребљава се у истом значењу као и синтагма БЛИЗУ + Г у стандардном српском језику.

288. Врло је фреквентна конструкција БЛИЗО + ДО + ОП (седите си туј *близо до бабу*), која је осим у јабланичком говору посведочена и у говорима Бучума и Белог Потока и говору Понишавља.

289. Нерегистровање предлога БЛИЗО / БЛИЗУ у неким призренско-тимочким говорима можда се може објаснити, напросто, његовим подразумевањем, будући да се њиме исказује тип просторног односа који је својствен свим говорима.

290. Осим еквивалентима беспредлошког адвербалног темпоралног генитива, темпорално генитивно значење у говору јабланичког краја исказује се и предлошко-падежним синтагамама у којима се именички део синтагме налази у општем падежном облику са генитивном функцијом (ПРЕДЛОГ + ОП у функцији Г). На основу наше грађе, за ОП у функцији Г везују се следећи предлози: ОД, ДО, ИЗ, ПРЕКО, ОКО, (У)ОЧИ, ПОСЛЕ / ПО, ПРЕ и УСРЕД.

291. У појединим призренско-тимочким говорима запажено је одсуство неких претходно наведених предлога. Тако на пример, предлог ИЗ није потврђен у говору Бучума и Белог Потока, Алексиначког Поморавља, Заплања и Понишавља. Или, предлог ПРЕКО одсуствује из говора Алексиначког Поморавља, предлог ПОСЛЕ из говора Бучума и Белог Потока, предлог ПО из говора Алексиначког Поморавља, предлог УСРЕД из говора Понишавља.

292. С друге стране, у неким призренско-тимочким говорима јављају се фонетске варијанте предлога, или другачији предлози који су семантички еквиваленти предлога својствених јабланичком говору: у Алексиначком Поморављу, уз УОЧИ употребљавају се и фонетске варијанте ОЧИ И УЧИ, у Бучуму и Белом Потоку, уз ОКО и ОКОЛ, у Заплању и Бучуму и Белом Потоку СПРОМА, у Понишављу СПРОТИ.

293. Резултати истраживања показују да је у јабланичком говору, предлог ОД најфреквентнији генитивни предлог узрочног значења. Његова фреквенција је једнака укупној фреквенцији свих генитивних

предлога узрочног значења (ИЗ, ДО, ЗБОГ, ЗАРАД) и око 1,5 пута већа у односу на фреквенцију акузативног предлога ЗА узрочне семантике.

294. Генитивне конструкције ЗБОГ + ОП су троструко ниже фреквенције у конкуренцији са синтагмама с предлогом ОД и двоструко ниже фреквенције у поређењу са синтагмама ЗА + ОП узрочног значења. Овако сужена употреба предлога ЗБОГ објашњава се не само ширењем синтагми узрочног значења с предлогом ЗА на рачун синтагми с предлогом ЗБОГ, већ и могућношћу замене предлога ЗБОГ узрочног значења предлогом РАДИ у коме, као и код предлога ЗБОГ, нису издиференцирана значења узрока и циља.

295. Четвороструко нижа фреквенција предлога ДО у односу на предлог ОД, скоро три пута нижа фреквенција у односу на акузативни узрочни предлог ЗА и око 1,5 пута нижа фреквенција у односу на предлог ЗБОГ, објашњава се врло високом фреквенцијом генитивног узрочног предлога ОД и акузативног предлога ЗА узрочног значења.

296. Ниска фреквенција предлога РАДИ узрочног значења, објашњава се не само доминантном употребом узрочног генитивног предлога ОД и акузативног предлога ЗА у узрочном значењу, већ и његовом честом заменом предлогом ЗБОГ.

297. У говору јабланичког краја, синтагме узрочне семантике с предлогом ИЗ су најниже фреквенције. Овакав однос према узрочним синтагмама с осталим генитивним предлозима (ОД, ДО, ЗБОГ, ЗАРАД) и акузативним предлогом ЗА узрочног значења, објашњава се могућношћу његовог везивања за ограничени број именица.

298. У испитиваном говору је присутна експанзија акузативних узрочних синтагми с предлогом ЗА на рачун генитивних синтагми с предлозима ДО, ЗБОГ, ЗАРАД / РАДИ и ИЗ. Оне су далеко фреквентније од сваке појединачно наведене генитивне конструкције.

299. Може се закључити, да се у јабланичком говору узрочно значење најчешће реализује синтагмама с предлогом ОД, а да одмах за њим долазе акузативне синтагме с предлогом ЗА.

300. На основу грађе којом смо располагали, за остале призренско-тимочке говоре, утврдили смо неуједначеност у исказивању узрочног значења, како у погледу заступљености предлога с узрочним значењем, тако и у погледу њихове међусобне фреквенције.

301. Слично стању у говору јабланичког краја, у осталим призренско-тимочким говорима, изузев у говору Бучума и Белог Потока и гово-

ру Алексиначког Поморавља, уочава се доминација узрочног предлога ОД над осталим генитивним предлозима узрочне семантике.

302. Употреба узрочних конструкција с предлогом ЗБОГ показује неуједначеност која се креће од потпуног одсуства у неким говорима (говор Црне Траве и Власине), преко значајно сужене употребе у другим (говори Понишавља и Заплања), до врло високе фреквенције у трећим (говори Бучума и Белог Потока и говор Алексиначког Поморавља).

303. Попут стања у јабланичком говору, у осталим призренско-тимочким говорима у којима се јавља (Бучум и Бели Поток, Црна Трава и Власина, Алексиначко Поморавље), фреквенција предлога ЗАРАД или његовог семантичког еквивалента РАДИ, такође је ниска, а присутна је и појава мешања употребе узрока и циља.

304. Узрочне синтагме с предлогом ДО, ниске фреквенције, забележене су у говору Заплања и Алексиначког Поморавља.

305. Нискофреквентан предлог ИЗ посведочен је у говору Бучума и Белог Потока и говору Алексиначког Поморавља, али га не бележе говори Црне Траве и Власине, Заплања и Понишавља.

306. Узрочне конструкције с предлогом ЗА, уз јабланички говор, потврђују још и говори Бучума и Белог Потока и говор Заплања. Занимљиво је, да је по фреквенцији синтагми с предлозима ЗА, ОД и ЗБОГ, говор Заплања много ближи јабланичком, него говору Бучума и Белог Потока, што не бисмо очекивали с обзиром на географску и лингвистичку блискост заплањског говора и говора Бучума и Белог Потока.

307. Значење изузимања се у говору јабланичког краја реализује предлошко-падежним синтагмама од предлога БЕЗ, ОСВЕМ и ИСПРЕКО и ОП у функцији генитива (не мож да испуштиш кућу без *гоштовинку*; доживела сам од моји унуци све *освем шейање*; *испреко њиву* и *намишћај сџм ву даја*; нема кој да е прођуваја с кола овде *испреко Дивна*).

308. Конструкција с предлогом БЕЗ је посведочена у свим призренско-тимочким говорима, али то није случај и са преостала два предлога. Тако се предлог СЕМ (још и у ликовима ОСЕМ, ОСВЕМ) јавља још и у говору Бучума, а у лику ОСИМ у Белом Потоку, док је предлог ИСПРЕКО, изгледа, специфичан само за говор јабланичког краја.

309. У испитиваном говору, за исказивање односа замене једнога појма чије је место заузео други, користи се синтагматска веза од предлога МЕСТО(М) (НАМЕСТО, УМЕСТО) и имена појма у ОП у генитивној функцији (кџко ће продавамо коња, ја ли ћу тегљим *место њега*;

ти си мори сол турила *наместѝо шићер*; *уместѝо ѝченицу* самелјаја ржено брашно).

310. Уместо предлога МЕСТО (НАМЕСТО, УМЕСТО), забележили смо два примера с предлогом МЕСТОМ (турила прет краве сирову дегелину *местѝом сено*).

311. Предлог МЕСТО није посведочен ни у једном другом призренско-тимочком говору, изузев у говору Бучума и Белог Потока.

О ШИРИНИ УПОТРЕБЕ НЕКИХ ПРЕДЛОГА У РЕАЛИЗАЦИЈИ ГЕНИТИВНИХ ЗНАЧЕЊА И СУЖАВАЊУ ГЕНИТИВНОГ СЕМАНТИЧКОГ ПОЉА ПАДЕЖНОМ СИНОНИМИЈОМ

312. Преглед реализације генитивних значења у говору јабланичког краја, што је и очекивано сходно његовом аналитичком систему деклинације, показао је знатно ширу употребу неких предлога, који се изузев у предлошко-падежним синтагмама својственим и стандарном српском језику (при чему се дистинкција између ова два идиома огледа у форми падежног облика: општи падежни облик/морфолошки генитив) јављају и у предлошко-падежним синтагмама као еквивалентима беспредлошког генитива, или су у појединим значењима своју употребу проширили на рачун неких других предлога.

313. Ово је најочитије на примеру предлога ОД. Он је своју употребу у говору јабланичког краја проширио на посесивне конструкције (турим *од жиловлак* лис), као и на партитивно-посесивне конструкције (закачи га с крај *о[д] ѝојагу*) као еквиваленте беспредлошког адноминалног генитива. Такође, овај предлог је продро у аблативно семантичко поље предлога (С)А (*идев од орање*) као и предлога ИЗ (*пођемо од Лебана*). Конструкцијама с предлогом ОД формализује се беспредлошки адвербални генитив као допуна аблативних глагола (*мани се о[д] туј мангуйарију*, *уплашила се оѝ куче*, *срамује се од гостѝи*). Узрочне конструкције с предлогом ОД су у овом говору најфреквентније у конкуренцији с осталим узрочним предлозима (ДО, ИЗ, ЗБОГ, ЗАРАД) (*о[д] ѝвоје врекање*, *цел ноћ несъм спала*). Полисемични предлог ОД у узрочној семантичкој реализације може увек заменити моносемични узрочни предлог ЗБОГ, чиме се објашњава његова ниска фреквенција у испитиваном говору.

314. Међутим, анализа је показала да се поједина генитивна значења реализацију другим падежним облицима (номинативом, беспредлошким

акузативом, дативним, акузативним или инструменталним предлошко-падежним конструкцијама). Падежна синонимија генитива са номинативом, дативом, акузативом и инструменталом, води сужавању његовог семантичког поља, односно преузимању неких генитивних функција.

315. Сужавање генитивног семантичког поља постигнуто је потпуним истискивањем адвербалног беспредлошког генитива као синтаксичке допуне потврдних и одричних глагола.

316. Номинатив је у синтаксичкој позицији субјекта знатно проширио своје поље употребе преузимајући неке генитивне функције у потврдним и одричним презентским и перфекатским конструкцијама с егзистенцијалним глаголом *имати* 'постојати' (*има још зайиси; девојке нема у село; имале седењке до половин ноћ; имало Цигани у село; немало тг струја*), као и у потврдним и одричним перфекатским конструкцијама с егзистенцијалним глаголима *бити* и *имати* (*воденица је била у Коњинско; било свадбе ко сг; шјорети на струју несу били; неје било креденци за судови; имало њартизани; имаја рак и тг; немало тг вунене чераје; неје имало леб; неје имала њченица талијанка; несу имали конџивајори*).

317. Субјекатски номинатив преузима место субјекатског генитива уз демонстративне партикуле *еве, еје (је), ене* (*еве гу мајка; еве шићер, па сипи*), а употребљава се и у конструкцији од партикуле и енклитике глагола *јесам* (*еве су цедуљке на остал*).

318. У испитиваном говору, генитив сужава своје поље употребе супституцијом беспредлошког генитива беспредлошким акузативом / општим падежним обликом у коме се налази именска допуна у функцији објекта, у конструкцијама с глаголом *има* = 'поседује' за конкретизацију посесивног и партитивног значења (партитивност је садржана у глаголу *има*) (*имам стјоку пуну шталу; ел имаш њојрике и њејлужани*). Овако је и у адвербалним партитивним конструкцијама са глаголима или именицама партитивне семантике (*накосила сгм дејелину, омесиља леб и донела воду стјудену, сви деца једев гра*), потом уз одричне глаголе (*ти немаш мозак у главу; несмо имали струју; нема момци у село; не тражи она нове цијеле*) и уз транзитивни глагол *игра* без повратне морфеме (*деца играли жмурке*).

319. Сужавање семантичког поља генитива огледа се у делимичном или потпуном исказивању неких генитивних значења дативним, акузативним или инструменталним предлошко-падежним конструкцијама.

320. Тако се нпр. значење посесивног генитива, осим посесивним придевом (тој била *Вељкова унука*) и синтагмом с предлогом ОД (*деда*

ће ти даде од меримку јагње), у великој мери исказује дативном НА конструкцијом (на Јосима унука дођува; на Вере нашо мајка; дете мушко на моју сестру).

321. Запажа се и ширење акузативних конструкција с предлогом ЗА које у потпуности преузимају партитивно значење беспредлошког генитива уз придеве *жељан, жедан* (дете ми е жељно за обукло и обукло; не съм жедна за воду). Глагол *сети се*, уместо допуне у беспредлошком генитиву има допуну у акузативној конструкцији ЗА+ОП (у функцији акузатива) (*сетила се за мајку* па тој плаче). Акузативне синтагме с предлогом ЗА су у великој мери продрле у поље узрочног генитива и конкурентније су у односу на сваки други генитивни предлог узрока (ДО, ИЗ, ЗБОГ, ЗАРАД), изузев предлога ОД (што си се с пријетели замерила одма на свадбу за дар).

322. Инструментална конструкција с предлогом С/САС употребљава се као једини еквивалент беспредлошког квалитативног генитива у овом говору (младић с крајку, њочишану косу), или беспредлошког партитивног генитива уз придев *сиш* (сита съм с њвоје добро), односно као један од еквивалената партитивног беспредлошког генитива уз придев *јун* (пун ковчак з дар и јун лонац воду расипа).

ИНВЕНТАР ГЕНИТИВНИХ ПРЕДЛОГА У ГОВОРУ ЈАБЛАНИЧКОГ КРАЈА И ЊИХОВ ОДНОС ПРЕМА ГЕНИТИВНИМ ПРЕДЛОЗИМА У СТАНДАРДНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

323. Употреба генитивних предлога (и предлошких израза) у говору јабланичког краја, упоређена са стањем у стандардном српском језику, може се посматрати с два аспекта. С једне стране, у нашем говору наилазимо на потпуну елиминацију неких предлога и предлошких израза својствених стандардном идиому (нпр. узрочни предлози СА, УСЛЕД; предлози за изузимање: ВАН, ИЗВАН, ДО, или предлошки изрази за одређивање односа замене: У ИМЕ, ПОВОДОМ, ПРИЛИКОМ). У оваквој ситуацији могућна су два решења: једно је употреба еквивалентних предлога, а друго употреба описних конструкција (нпр. замена узрочног предлога УСЛЕД предлогом ЗБОГ или предлога за изузимање СЕМ, ОСИМ еквивалентом ОСВЕМ, предлога УМЕСТО еквивалентом МЕСТО(М), односно описно исказивање односа замене: *јприликом* знојења ваља ... – кџ се зноиш треба ..., ако се зноиш треба

и сл.). У сваком случају, примена и једног и другог решења резултира осиромашењем дијалекатског израза.

324. С друге пак стране, неки предлози се јављају као семантички еквиваленти одговарајућих предлога у стандардном српском језику: ВРЗ (ПРЕКО), ПОЗА /ПОСАДИ (ИЗА), ОСВЕМ/ОСВЕМКЕ (ОСИМ, СЕМ), КУДЕ (КОД), СПРОТИВ (НАСПРАМ), СПРЕМА (УОЧИ), ИСПРЕКО (СЕМ, ОСИМ), ПОВИШЕ/ИЗВИШЕ (ИЗНАД), ЗАРАД (РАДИ), БЛИЗО (БЛИЗУ), МЕСТОМ (МЕСТО), ОКОЛО (ОКО).

325. Већина предлога у нашем говору има исти фонетски лик као и предлози у стандардном језику: ОД, ДО, ИЗ, ПОРЕД, ПРЕКО, ВИШЕ, ИСПОД, ИЗНАД, ИЗМЕЂУ, ИСПРЕД, У, ОКО, НАСРЕД, УСРЕД, УОЧИ, ПОСЛЕ, ПРЕ, ЗБОГ, БЕЗ, МЕСТО, УМЕСТО.

326. Ако је број генитивних предлога параметар за исказивање броја генитивних значења, подзначења и релација уопште, онда би се на основу нешто мањег броја предлога уз генитив у нашем испитиваном говору могло судити и о мањем броју релација исказаних еквивалентима генитива. Ова чињеница се може узети начелно, али не треба сметнути с ума могућност исказивања неких значења беспредлошког генитива двојаким граматичким средствима (употребом само беспредлошког општег падежа и предлошко-падежне синтагме), као и могућност реализације неког генитивног односа еквивалентним инструменталним или акузативним предлошко-падежним синтагмама, потом могућност покривања значења адвербалног генитива уз потврдне и одричне глаголе конструкцијама с обликом номинатива у позицији субјекта, или акузатива у позицији правог објекта, као и могућност употребе реорганизованих синтаксичких елемената: *тепа деца из бес / тепа деца шито е бесна*.

327. Када је реч о могућностима за исказивање генитивних значења, могло би се констатовати одсуство неких генитивних релација у говору јабланичког краја, али анализа укупног инвентара генитивних значења је показала да је и јабланички говор, користећи средства која су му на располагању, попут било ког другог говора, у стању да изрази оне падежне односе које корисницима одређеног говора омогућују комуникацију са корисницима стандардног идиома српског језика или неког другог дијалекта на јединственом српском језичком простору.

ИСКАЗИВАЊЕ ГЕНИТИВНИХ ЗНАЧЕЊА
У ЈАБЛАНИЧКОМ ГОВОРУ И ЊЕГОВ ОДНОС ПРЕМА
ОСТАЛИМ ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИМ ГОВОРИМА

328. Анализа граматичких средстава при реализацији генитивних значења у говору јабланичког краја, као и богата грађа с овог подручја која може послужити за увид у проблематику синтаксе падежа уопште, уз досадашње податке о синтакси падежа, дате, додуше, у врло суженом обиму у оквиру монографских описа призренско-тимочких говора, потврђују да испитивани говор припада призренско-јужноморавском дијалекту, који са осталим говорима призренско-тимочке дијалекатске зоне иде у ред високобалканизованих српских народних говора.

329. У складу с лингвистичком универзалијом о међусобном утицају говора у суседству, у циљу дефинисања једне појаве као системске, стање употребе генитивних значења у говору јабланичког краја упоређено је са стањем у осталим призренско-тимочким говорима. Будући да до сада синтакса падежа ни у целости ни парцијано није монографски истражена ни у једном говору призренско-тимочке дијалекатске зоне, ми смо упоредно истраживање у смислу постојања или одсуства неке генитивне реализације у наведеним говорима заснивали на прилично оскудном корпусу представљених синтаксичких својстава, датих у монографијама које детаљно описују фонетски и морфолошки ниво датог говора. За потврђивање неког нерегистрованог значења у оквиру кратког описа синтаксе падежа користили смо често примере које смо пронашли у поглављима о фонетици и морфологији, али су се најиздашнијим показали *Текстови* као, између осталог, веома драгоцен извор информација о синтакси падежа. Нека пак значења за која нисмо имали баш никакву потврду коментарисана су као могућа на основу припадања истом дијалекатском типу, а путем аналогije с неким другим блиским значењима, док смо за нека значења у одсуству свих горе-наведених елемената само констатовали чињенично стање.

330. Резултати истраживања употребе генитивних значења у говору јабланичког краја показали су да се јабланички говор „влада“ према општим узусима аналитичке деκлинације и осталих падежних балканистичких особености других призренско-тимочких говора: а) општи падеж као једини и искључиви облик у реализацији свих падежних облика; б) велика надмоћ еквивалентна предлошких генитивних конструкција над еквивалентном формом беспредлошког генитива; в) значајно сужавање семантичког поља генитива на рачун

искључиве употребе номинатива у функцији субјекатског генитива као синтаксичке допуне потврдних и одричних, личних и безличних форми глагола *имаџи* и *биџи* у конструкцијама с егзистенцијалном и партитивном семантиком; г) сужавање поља генитива као допуне потврдних и одричних глагола партитивног значења на рачун ширења употребе ОП у акузативној функцији објекта; д) употреба инструменталних или акузативних конструкција уместо посесивног или партитивног адноминалног беспредлошког генитива; ђ) ширење посесивних дативних НА конструкција уместо беспредлошког посесивног генитива; е) употреба општег падежа у функцији акузатива као допуне глагола *немам* и прелазних глагола с негацијом, или уместо адвербалног беспредлошког генитива игре и генитива заклетве.

331. Наше опредељење да се у оквиру студије о исказивању и употреби генитивних значења у говору јабланичког краја нађу упоређени и прокоментарисани подаци о употреби генитива у осталим призренско-тимочким говорима, бар до појаве монографски описаних синтаксичких прилика у њима, сматрамо корисним и потребним из неколико разлога. На овај је начин успостављена систематизација генитивних значења у говорима призренско-тимочке дијалекатске зоне, а у оквиру тога показани су, у највећем броју случајева, идентични граматички еквиваленти својствени овом дијалекатском подручју. Показана су и у систематизацију унета и нека генитивна значења на која су нас упутили примери који илуструју неке фонетске или морфолошке црте, будући да она нису унета у поглавље о синтакси падежа, јер су аутори, сходно задатим циљевима, морали правити селекцију и уносити само најобичнија и најфреквентнија значења. Трећи, по нама најважнији разлог проистиче из чињенице да је овде реч о генитиву као једном од централних падежних облика, тако да се његовом обрадом открива позамашан део слике падежног система призренско-тимочких говора.

ТЕКСТОВИ

СВЕ БОЛНИ ЉУДИ, И МЛАДО И СТАРО

Млого се, душо забавимо, извињавај! Пъл идомо на пијац, онај поприка ће се скапе под ает, откъ[д] туј седи. Од другу работу не дооди ред њум да гу цамбошем там, па колко иде да иде, сџм да се не пропасти.

Доцкан отидомо, оно пијац пун, нанело се много. Млого роба, а грађани бес паре. Нема плате, нема пенсије, ништа. Узне по мало, колко за једење, о[д] симницу ништа. На кило гу продавам. Па такој сви, дабоме. Оно, у прв крај, бџш онеј ране кџ[д] ће буднев, тџг на комат иде. Тој тџг да се узне ника пара, кџд је поскупо.

Па ране поприке, такој и петлужани, по бараке кој си може сади. Па бараке, лале, под најлон, све покриено с најлон. Ал тој много тешко за работу, тој у бараке. Мунеш се у бараку, ел да плевииш, ел да копаш, ел да гу прскаш, које треба. Аа, много су се људи по теј бараке изгубили. Угуши се, без ваздук остане, дџк оно све запрушено с онија најлони. Па прска се, душу ти ја изела, ти све тој знаш кџко се работи, тој те ентере-суге. Па дабоме, ти си овде од наши. Сељачко си дете, не се срмуге от своје потекло, ко ники што има. А толке школе, изем те! Викам ти, с теј кемикалие се прска. Не мож да остане бес кемикалие и без вештачко ђубре. Оно тој неје здраво, неје, све болни људи, и младо и старо. А мора такој, друкше неје роди. И компири такој, и бостан, па лојзе, жито, ама све што посадиш и посееш. Људи на лекови живив. Ете, родило се, одма по доктури, од дете. И стока болна. Па тешко за сељака. Ене, ичерке, крава се зателила, ал се не мож истели. Овија мужи вукоше, вукоше, па Коле виде што ће се крава пропасти па на телефон вика мрвењака из Лебане. Такој спасимо краву, оно и теле. Ми о[д] туј стоку живимо. И млекце да има, и сиренце, за деца, за стари.

Кој си има младињу у кућу, он тој може. Ми стари, терамо још ко ники пут што си било. А оно стигне за едење, чък там по Стопрокопје. Тък па јевтино, па не се исплати. Ете, ко ми сџ. Цабе гу издавамо поприку, сџм да гу дом не врџамо. Млого се нанело, прековише.

Па пијац, жмиџеш туј, мислиш сџ[д] ће ники најде да пазари. А раније, лале, овеј фабрике докле работешев, друкше е било. Народ е по имаја паре. Па се купувало. И такој, што се доплadne продаде, па после чекамо овија радници да искочив ис фабрику. И тике видиш, идев. Е, они сврнев на пијац, и све покупујев. Сваки купуе. Ал тој беше. Сџ нима фабрике, нима људи. Ми си стоимо такој, ко будале, а још мало, а још мало, те ће најде ники да узне колко узне. Све цабе. Испоклањамо си робу, сџм да гу не врџамо дом, куде ћу гу носимо на раме пешке. Оно у автобус па тражи и за њум да плати ко за човека. Па дабогме, заузима место. А, бре, па такој му наредено, и он не сме од онија горе. Ете га, Дака кондуктор из нашо село. Ал вика, тетке, не смем те пуштим бес карту, после ћу ја одговарам. Не иде друкше.

Поприку ли кџко садимо? Па еве, лале, све ли по ред да ти искажем? Аа, оћу. Ти ме, Видо, поцићај ја ако ништо прескочим. Па прво гу сејемо, такој око свети Тривун (14. фебруар). Посеемо гу, туј си у обор. Направимо леју, и туј гу посеемо. Па све покриемо с најлон, а рание најлон кџд не имаја, ми сџс старе черге, с покровци, преврљимо ги преко онија колци и прућа. Мож и с талу, сџс сламу, од мраз, да не измрзне. Па насрџа стално по ники што дом остане, па кџд је убаво, кџт слунце огреје, дигнемо оној све, докле се не залади. Оно па и кокошке и пилишта оће да улазав па да чапрљав. Тој гу пазимо и од њи.

Па никне расад за петнаез, дваез дџна, све до време кџкво је. Ако е потопло, оно пре никне. То је расад от поприку. И њега га пестуемо, да порасне. Прскамо га с онеј канте прскаљке што ги викамо. Е, кџт порасне, такој, оволко о[д] семњу, еве оволко, ај ће га пресаћуемо. Па направимо поголему леју, па ву туримо убаво овој џубре, нашо си от стоку, нађубримо, нађубримо, убаво. Па изравњамо све убаво, па викнемо з гребуље, да будне рамно. После мало посипемо туј леју с воду. После узнемо, па вадимо онија ситни коренчики, и ги садимо у другу леју, онакој раздолек, да не буднев млого густо, да мож биљчица да вире. Е, тај расат кџ[д] це уцврсти, ће га износимо одотле там у њиве, у башчу да га садимо. Кџко ли га износимо. Па убаво: такој, свџко кореџче се полџк вади с едно дрвце, сџсвем земњу и турамо ги такој једно до друго у корито, у лавори, у вангле, тој у тија стари судови, ништо испрошупљено, ништо без дршку остало, углавно, с тија ствари се више не служимо за

друго. Тој кој ли работи? Па пови[ш] жене, девојчики, мужи не толко. Е, после с њи све тој товаримо у кола, тој и мужи помагав и тој терамо с кола у њиву. С какви ли кола? У, лале, па с овија си наши кола, гумени што ги викамо, раније били дрвени кола, з дрвени точкови. Кој си па има трактор, он товари у приколицу, па вуче с трактор. Сџк повиш људи с трактори работив. Ал добро е сваки сељак и кола да си има. Па еве зашто: трактор к[д] це поквари, ти си имаш кола и завршевљаш си твоје работе, докле се тај глобосија поправи. Оно, и паре к[д] имаш, нема га па дел, па трчив овија мужи по Лесковац, утепав се тражеећи дел. А ти си твоју работу завршевљаш. Нема чекаш, нема куга да молиж да те послужи. Те затој е добро да си имаш обе урутке. Викаш, нећев кола сама. Е, па нећев, душо, ја ти казува што сељак мора да чува сточицу. Ете, и затој. Па си прегнеш, краве, ел коња, које имаш, и тераш. Па и тој, дабогме. Докара се ники пут човек, нее при пару, а трактор не мож га тераж без гориво. Тетакој е тој, сељачка мука е голема. Онија што сџм писуев, не мислив о[д] тој. А овам вика, скупо тој, млого сте наткачили цене. Па надокрајке и скупо, они људи остали без работу, и немав паре па ги све скупо.

Ја па млого долеко отидо. Не ти каза оној што ме ти питуеш. Забанда се с овој што ти прича, ко ника шунтава. Еве после к[к]о. Тој куде што садимо поприку, петлижани, краставице, тој га место викамо ми овде башча. Па туј башчу садимо, еве има триез године. Д[к] голема њива, па ни е башча на доњи крај, туј и компир и бостан, а у продужетак, там према пут, там па мумуру[з] садимо. Не, не, што би ники краја башчу, нема тој куде нас, сваки си има башчу. Него при пуд би се башча прашњивила. Оно селски пут, нее да кажеш асвал, тој такој, него селски си пут па пршина млого.

Тој га место за башчу два пут оремо. Прво с трактор емпут наесен, после напролет још емпут. После га ђубримо, оно земња испосни. Е, к[д] дође време да садимо поприку и петлижани, ми узнемо па прво направимо леје. Све с матику, убаво тој копамо, копамо, онакој све ситна земња да будне. Па леју направимо гу, с матику онакој између леје ко бедеми направимо. Е, па по тија бедеми после садимо репу, шангарепу, и цвећке. Тој цвећке обовезно. Бес цвећке никако башча да не остане. Ја сџм ћеро, млого мераклика за цвећке. Тој сџм такој да си ги гледам к[д] дођем у башчу, а не ги кидам. Па викашем такој по моју зљву Јованку, бог душу да ву прости, она је одџмно умрела, сџг ме жал. Тој она у башчу к[т] ће дође, има да накида и тој онеј најубаве за у теглу дом носи, собе да украшава. Она ги такој волела, а ја не, ја сџм да ги гледам

у башчу. Она башча много тешка работа, свѣки дѣн дођуем, те копај, те о[д] траву гу брани, а навађување, тој па најтешко. И ја онеј цвећке си ги гледам, и по лько за работу. Јес, богами, такој.

Е, па после леје кѣд направимо, садимо гу поприку. Сваки струк онакој раздолек, она кѣ[д] це ушума, мора да има онакој раздолек, да мож убаво да роди. Ја такој, ники па викав добро е по густо да се посади. И чим гу посадимо, ми око свако струче одма вештачко ђубре, и свѣко струче по мало посипемо, ђубре да гу не изгори.

Па ако е време кишовно много, и тој не ваља за поприку. Онакој зајутне на лис, ко болна, па гу оће нападне пламењача от слунце. И одма се тој мора прска там с нике кемикалије. Тој гу Вељко прска. Направи у пумпу од воду и теј кемикалије, напне пумпу на грбину и с оној црево све по ред испрска. Такој више пут, кѣко се време покаже. А, затој, о[д] теј кемикалије, вржем му мараму преко уста, да га не гуши. Он много пати о[д] тој. А кѣд је кишовно, дете, има и друга мука. Нападне гу трава, поприка се не види о[д] траву. Тој па тешко исто за работу, плевимо онуј траву, све потулене. Па кѣд је онај што гу пировина викамо, она најдосадна. Мора гу извучеш ис корењ, друкше не бива. Она се друкше па запати. Често гу плевимо, чим видимо да има трава. Ел тај трава, дете, она отима на онија стручики поприку и ђубре што е бацено, и влагу, такој све тој.

Па за копање поприку имамо си малечки матичики, онакој згодни, да мож да доватиш око свако струче да окопаш. Копамо гу бѣрем двапут.

Овде куде нас, почне да цѣвти такој кѣд ђаци да се распуштав и[з] школу, не знам тачно кѣко се вика тај месец, ја съм неписмена, ал ај ђу кажем по празници, такој око Спасовдѣн. И ако гу убаво пестуеш, она за петнаез, дваез дѣна зададе попричики већем. Па за месец дѣна мош по мало да кидамо поприке за једење. И такој, лале, туј гу поприку једемо, готово до Митровдѣн. Све друго што има, ал поприка обовезно: и овакој си живу със сирење гу једемо, и печемо гу, па гу пржимо с јајца. Слабо гу покуемо, много тој заметно, ми сељаци много лете работимо. Тај работетина не скаса. Тој ђерка ми кѣд може, она ги покуе, и тој су много убаве поприке за једење, боље од месо.

Она не мож лале, без воду. Па лете, дѣл ђе[ш] жетву и мумурус копање ел башчу да гу гледаш. Па овеј године сушне, болез га у тѣкво лето, па гу стално мора навађуемо, да се не исуши. Цабе после наша мука о[д] симу се мучимо с туј поприку. С моторче гу навађуемо. Имамо си моторче за навађување. Бунар је ископан туј годину кѣт почемо овде

да садимо башчу. Па кџ има вода у бунар, брго гу навадимо. А кџ нема вода, навађуј, чекај вода да навири, и све такој. Па пробавимо у башчу цел дџн. Кџ гу па вода има, те ти га, моторче се покварило. Па Вељко узне, па га попрала. Он се много разуме у тија моторчики. Ал мука. Цел дџн на слунце. Деца донесев ни обед у њиву, да обедуемо. Тој седнемо на обед, и тој ни е. Па Вељко там око бунар с воду, а ја с матику овам, отварам ле'е, па кџ[д] це једна напуни с воду, ја туј затварам, а другу отварам. Овакој стара сџм жена, па тој за мене тешко. Вода те неће чека. Све мора постигнеш. Па врућо, од врућо ме мене глава много боли. Па викнем с онуј воду па се ладим. Па намокрим мараму, па вржем преко главу. Најголема мука ни је туј у тој место куде ни је башча, тија слепи кучики, кртиџци што ги викав. Све башчу изровев. И кџ навађуемо, оно вода све иде по[д] земњу. Кукам, закуку'ем онеј рупе, не мок си башчу навадим. Колко пуд ги тија кртиџци вода изјури из земњу. Е, тџк па викнем с матику да тепам кртиџци. Они душу изедоше. Запатили се много туј. И компири ми све изровали. Знаж, дете, кџко је тој. Да се чудиш, кџд откопаш оцак компири, нема га компирче ниедно. Тој све слепо куче увуче у земњу, и цабе си се мучија. Па сељак се, ете, много мучи. И надокрајке, мош се деси овуј годину да докупуемо компири за зиму, при толку нашу муку. Ал, ете, бог је голем, теј животиџке такој да се запатив.

Посипуемо и краставице и петлужани. Њи ги садимо до сџм бунар. Оне неће иц без воду. Горчив ако се не посипуев, петлужани па све изгорив. Лепка, јетрва ми, често такој припадне напривечер у башчу, кџ[д] це откачи од њојне работе, до башчу, па вади воду из бунар с котличе, па ги сџм њи посипуе. Па, дете, домаџица мора да има у кућу. Ми по њиве стално, она па дом домаџица. Растрза се и сџс спремање и сџс стоку дом. Спрема за људи, по'и краве, кобилу, свиње, пуно работа и за њум.

Ја, дете, имам седомдесет и четири године, а јетрва седомдесет и осам. И она и ја веће не можемо да овољимо туј работу, ал ете, ће гурамо докле можемо. Ће не наз докарав сељани емпут из њиве у кола с краци напред. Ми смо доскрцали. Несмо ми више за у њиве с толку работу. Јетрва, она па од лани сасвем не може. Неје кадър више. Борила се е до лањску годину, ал године много одвиле и не може више. Повиш лега. И одневидела. Много је работила, ако деца не'е имала. Све се мучила ко да има сто сина. Такво ву ајдало. Вика она, такъв ву терач, не мож без работу ич. Е, сџг ву викам: Даде, ете кџко можеж без работу сџг. Она ме сџм гледа и се расплаче. Па за твои деца и унучики сџм се мучила, ако мои несџм имала. Бок такој судија. Па ме ниједно тво'е дете никџд

не'е увредило. Чував ме ко мајка да съм ги а не стринка. Марама тебе, марама мене. Бомбонка тебе, бомбонка мене. Па на твоју ћерку, ко да је моја, никад ву не мог добро њоно забравим. Питуе преко телифон за мене. Па вика, съм ви стринку оставете у болницу да се залечи, плаћање е моја брига. Тој онуј зиму кџ бе много болна. И она је све паре испратила за болницу, за лекови, за све. Тој ми е ко ћерка. Съм што не дођуе често, тој ми мука много да гу видим. Ал ће да бог да дође сџк преко лето з дете.

Казивале: Ружа Цветановић (1929)
и Лепка Цветановић (1924) из Лугара

ТАКОЈ СЕ ТАЈ КУЋА ЗАТВОРИЛА ЗБОК ПИЈАНКУ

Еве, све по ред. Нас не татко пет имаја: три мушки и две женски. Па едно мушко умрело. Големо дете било. Па мислим такој пе-шез године. Разболело се и умрело. Тџ дете, друкше било. Несу имали доктури ко сџг. Оно имало е, ал тој долеко. Не мож да дођеж до доктура, немаш с које да га превезеш. Несу имали аутобуси ко сџг. Ништа немало. Съм кола дрвени кој имаја. Они се повиж дом лекували. С кџкво ли? Па не знам тачно, ал такој с травке, бабе преба'ев на дете. Па које остане, остане. Божја управа. Тџ жене по рађале. Изнаврљав ги такој деца, повиж да има, па ко'е остане. Сви такој. Једно ко ниједно. Па сиротиње су били.

Мој татко е сирома бија. И они били пет. Две сестре и два брата је имаја. Па ги татко такој сви оставија. Приженија се при нику удавицу туј у село. Сви деца оставија. Сви јож деца, несу били способни да работив. Ко су живели, не знам. Е, тој знам. Татко је причаја ко су га њега оженили у четрнаез године за нику дево'ку ис Коњино. Она па била по-стара од њега кочка. И била с једну пократку ногу. Ал татко гу оженија за имање. Она била мирошчика. Немала браћу. И добар му мираз донела. Па татко мало кџ објакнуја, викне па све теј њиве миразовину там испродаде, а купи си њиве туј у село. Еве кџко је купуваја он теј њиве. Бија ники одма туј у комши'е. Па много пија, ич се не трезнија. И за пи'ење почне да продава њиве. Едну по едну, све испродаде за ракију. Съм кућа остала и обор. Па су он и жена његова надокрајке свиње сел-

ске чува^{ли}. Свиња^р је би^{ја}. Нигде ништа. Тако^ј распу^ћка^{ја} има^{ње}, деца^и отиш^{ли} у свет, надокра^јке и та^ј обо^р и ку^{ћу} прода^{де} ту^ј си одма^{на} на брата оделено^{га}. Тако^ј се та^ј ку^{ћа} затво^{ри}ла збо^к пи^јанку. Па од то^{га} је и мо^ј татко^у покупу^{ва}ја њиве. Па била ^{је} и селска утри^{на}, шум^{ља}к, там повише село. И т^к тако^ј било. Они ту^ј шуму^у секли, трсили и њиве направи^{ли}. Па га опту^{жи}ја ники и[з] село. Ал он има^{ја} там у Леб^{ане} никуга што га брани^{ја}, и не да^{ја} држава то^ј да му узне. Па с то^ј има^{ње}це се држа^{ја}. Па к^ь[д] це одели^{ја} од бра^{ћа}, они га мрзели, што он повиш^и има њиве. А ете, казуем ти к^ько је повиш^и има^{ја}. После, ми деца^и к^ь[д] цмо припорасли, ми смо работили, сви. Ту^ј зем^{љу} смо работили. Њиве доста имало, ал т^г дете не^{је} толко ра^ђало ко с^ьг. Неси има^{ја} с кое да поореш. То^ј смо садили све од нашо семе, и оно слабо ра^ђало. Па несе прскало ко с^ьг. Узнемо то^ј што остане, и оно малко, нема да се прекранимо с то^ј.

Паре ли? Ма јок, паре несмо т^г ни видели. Кве паре? Откуд? После ми к^ьд настигомо, почемо да идемо у печаловину. Куде ли? Па куде сви, ту^ј и ми. Цело село. Преработимо то^ј нашо колко е имало, и дигнемо се сви мужи па у печаловину. Па ишли смо т^г у Банат. По банацке њиве живот смо оставили. Цел д^ьн работи^ж. Газда ти донесе сланину и леб, и на то^ј тераш цел д^ьн. Па смо по штале њине спали, не те пушта у простори^{ју}. Работиш му цел д^ьн по њиве, па к^ь[д] до^ђеш, па преду^{жи}ш. Он те не^{ће} пла^{ћа} цабе, ти да му седи^ж, да спиеш. Не^{го} до ко^{је} време работиш. Чистиш му штале, ко^{њи} тимари^ж, завршев^љаш све. Па по баштоване. Они много садив. Па узнеш оно^ј па за пи^{ја}ц спре^{ма}ш. Нема да се наспи^еш ти. Ујутро, у зору те он вози у њиве куде ^{ће} работиш. Све смо работили пољопривреду. Е, од друге работе, цигле смо секли. Цигле и тугле. То^ј па још по тешка работа. Много тешка. То^ј прави^ж блато, па с^ьс калуп, тураш с руке у калуп, па гу израм^њаш, па она^ј калуп изврнеш там на чистину, куде цигле тураш. Па тако^ј по цел д^ьн: з блато, у блато, у воду руке, боже чу^{ва}ј. После се те^ј цигле сушив на слунце, ал ги мора стално обр^ђаш: по дватрипут на д^ьн. Е, к^ь[д] це оне осушив, ^{њи} ги преносимо и денемо ги там за пече^{ње}. Тако^ј и тугле. И ту^ј те газда тера, нема да сед^{њу}еш ти к^ьд о^ћеш, не^{го} с^ьм за обед, и к^ьд донесев друго да поедемо. Овако^ј, не. Па к^ь[д] це смркне, а ми од ону^ј тешку работу, ко раскостени. Цела те снага боли. Ал одмориш се преко но^ћ, па ујутро па, ко да ништа не^е било. Та^ј се работа по бо^{ље} пла^{ћа}ла, па то^ј к^ьд наидемо на т^кву работу, радуемо се, што не газда погоди^{ја} то^ј да работимо. То^ј највише у Зре^њанин. Работешемо ја и Мирко, брат што ми је умре^{ја} пре нику годину, и на гра^ђевине. Овде јед^ьн из нашо село, преду^{зи}мач је би^{ја}. И он не викне с ^{ње}га да работимо ко помо^ћни радници. Тако^ј смо

дете, на други по свет куће правили прво, после онуј нашу кућу што гу сџг викамо стара кућа, њум смо правили. А овај нова је от печену циглу, цврста кућа, убава. За њум смо све песък и камења из реку докарали. Па много смо се мучили, и дџн данс. Све работа, немаш одмор ич. И дуван једно време садешемо, сви сељани па и ми. Тој га е откупувала Задруга. Па неси, дете, имаја отку[д] динар да узнеш.

О[д] цтоку чувамо краве, коња, свиње. Имали смо рание и овце, ал сви ги испродадоше у село, па и ми. Овце смо чували на ред, на по недељу дџна. Једџн чува све селске овце. Сџг, ја не могу сам да чувам мои пешеснаез брава. Треба еднога члана да заробиш сџм овце да чува, а друга работа да пусти. Не се исплати. Па има вада о[д] цтоку: сточица ти за све ништо ваља. И за вучу, и за млекце, па ники пут и теле продамо, узнемо нику пару да мож да површевљамо друге работе. Прасци највиш продавамо. И за нас си имамо да закољемо за зиму. А преко лето кољемо пилики, кокошке. Оно сџг има и овија замрзњувачи што ги викав, па туј натурамо и свињско месо, и кокошињо, и поприку. Много е тој добар ствар. Једеж гу поприку у сре[д] шиму, ко да е из башчу сџг донесена. Жене тој распраљав, оне знав које колко да оставив да има до другу годину.

Има за једење сџг. Неје ко рание што беше. Однапрет смо јели више мумурузан леб. Пченичан слабо, не имало, не рађала добро пченица. Тој сџм за благодџн, за славу, за Божић, за Велигден, ел кџ[д] ће ти дође сраман човек у гости. Овакој, гулили смо мумурузницу. Тој па кџд има да се помеша, да се турне мало и овој чисто брашно, такој викамо овој от пченицу, радос. Па онај мумурузан леб, он је убав докле је врућ. А ли се олади, ништа, троши се, задављаш се с њега. Па неје имало ни леб ни с леб. Еве, тетка Ружа ће ти тој боље искаже.

А бре, дете, у сви је било такој, тџг у тој време. Жито слабо рађало. Сејали су сви нику осилкаву пченицу, она слабо рађала. Тџк па не беше вештачко ђубре ко сџк што се тура. А орало се с плуг, плитко, не имало ко данс што гу земњу работимо. И тај пченица, онакој ситни клашчики, нема ништа. Кџ[д] ће дође ред да гу вршимо, кое ће овршимо три-четири вреће, тој до дветристотине кила пченицу. И ти, кое ћеш с њум? Да гу чуваж за срамни људи, за кућовни мумурузница. Па ники пут и тој нема. Такој пред жетву, нема ни мумуруз ни пченица. Па се сећам, туго мајке, много е страшно било. Ај за нас стари, ми ће ћутимо, но деца треба да раниш. Па такој кџ[д] це треви, колко пут, уватим кокошке, па у крошње, и пре[д] сору пешке пођемо у Лесковац. Све пешке, око дваес километра. Тџг је такој било, несу имали аутобуси ко сџг. Па треба ни

мож четири-пет сата да стигнемо. Стигнемо у Лесковас зором, и продадемо онеј кокошке, па за теј паре купимо мало брашњце и мало леб, онеј векме. Донесемо дом, деца ће се потепав за леб. Сув леб једев, нема да питујеv има ли што с леб. Поштено, глад је владаја. Дечица запупавели од мумурузницу гулење. Сьм једна мешинка у њи, све овакој грчави. Ја гледам даньс, моја снака, има га искањуе с једно, па з друго, које ти не му даде да еде. И оно неће тој, сьм на благиши да живи. И болни викав деца. Па болни, не употребљаваv добру крану, ако га сьг има.

Е, после, поче мало по мало да се одимује. Залебимо се одвај. Онуј пченицу што гу викамо талијанка, почемо њум да гу сејемо. Она по боље рађа. Па искочише овија трактори, па ђубре вештачко, па теј кемикалие. Сьг има леб, и с леб, ал се остарело, оболело. Неће душа ништа. Ськ самун свьки дьн једемо. Повиш ти се исплати купован леб од месење. Ал никој не једе. Ако има, слабо мож да једемо. Све на лекови па да живимо. Такво време дошло.

Оно, тьг никој неје имаја много, ал ми па дибидус. Немка голема. Па да ти испричам и овој. Такој, лето, пред жетву. Ја ћу идем да копам. Без леб. Нима леб, нима с леб. Копам, копам, па сьднем на зьмњу. Кључим се такој, мешина ме боли од гладно. И ај, кое ћу работим. Ћу идем дом, бајагим дом има кое да обедујем. Па ме срете Санда, стара жена, туј комшика. “Откуд идеш? – питуе ме онај жена. – “От копање, мома Сандо, па пођо дом да обедуем, па ћу се врнем да докопам”. И она, мома Санда, Бог душу да ву прости, она ће рекне: – “Почекај туј прет капију, нике цвећке да ти дадем! Ја, које ћу, ћу почекам. Те гу она иде, па вика: – “Ја па цвећке забрави, него еве накида ники лук, мош тој волиж да једеш с овај врућ леб”. Ја се сети што ми она тој дава, ал узедо, гладна душа. Кь[д] дођо, они деца плачев, не јели. Ја ти узнем па ги онај леб раскршим, на свако по мало и ги дадем. Ако за мене нема. Ја па узнем онај лук, исечем га ситно, па откинем ники зелени сливчики, па ги исечем у воду, мало солчьк, и такој оној дође провирно, убаво, накисњуе. Па онај коричка о[д] деца, што ги остало, покуса, покуса, лично. Озлачи се мало, па се врнем у њиву.

Такој смо се мучили и ми стари и дечица. Е, мои унуци ськ, све имаv, и па ги нее добро. Сьм на благиши да се живи. Ја не давам на снау такој да ги али. Имаv кое друго да едев. Ал не ме слуша никој.

Казивали: Велимир (1924) и Ружа (1929)

Цветановић из села Лугара

КОЈ ЗАПОВИЋА У КУЋУ

Тој ли да ти причам? Ако, ћу ти казуем све што знам, оћу. Ал ја несъм писмена, бре дете, дѣл ћу знам? Немој ништо погрешим, ће ми се смејете. Е, па, кѣд је такој, ја ћу причам.

Па заповиђа, лале, домаћин, најстар човек у кућу. Он на сви заповиђа. Увечер се допитујемо које ће се јутре работи. Допитамо се, и свекров реч послећан. Овај ће иде да оре, овај љубре ће носи, овај стоку ће чува, сви не распореди такој.

Еве, овакој. Ја сѣм имала свекра, па свекрву, па две зѣлве неодате, па девера старејога, па јетрву, па мој муж и наши две дево'чки. Пуна кућа, фамилијарна. Тѣк такој било. Не се браћа делили. Сви у једну кућу докле слогуев. Ако па не слогуев, они се оделив браћа, кѣ[д] це оженив. Па татко си њи'ан ги подели. Тебе тој, тебе овој, и он си ги подели. Татко ли и мајка с куга? Па с куга сина си они оћев. Кој ги боље сматра, тој кој ги по поштуе, они с њега. И повучев и њин дел там за онога сина с куга ће живив. Тѣк се родитељ поштуваја. Он командуе на сви, он кое каже, такој ће буде. Овај ли друг? А, не, он се мож љути колко оће, ал татко такој разделија и готово. Нема се свађав, они си наставив да стичав, да работив, кој е колко способан. Ако се па етрве свађав, оне ће добиев по нос. Нема туј. На њи па командуев њини мужи. Цврста команда. Ако се браћа поштуев, и оне мора се поштуев.

Дешавља се на више места, кои су људи ко људи. Не се делив браћа, сви си живив заедно. Такој ми. Еве што се несмо делили. Девер и етрва, да ми простиш, они несу имали деца. Кој ће се от куга дели, нема што да се дели. Па и тај постара зѣлва, она па нее била способна за мушку кућу, не мога се одаде. Па ништо болна е била. Па и она остала с нас у кућу. Онај па малеја зѣлва, и она седе неодата до триез године. Доћев људи, тражив гу, а ће буде работа да се одаде, нема, размашили људи. Такој више пут. Све до триез године. А вредна е много била, но бесна. Оће она да командуе. А тој па никој неће трпи. Е, нађе се једно момче, туј одма у друго село до нас. Наша комшика ће е наводацика. Они људи, сѣм да се тури у веру, да се одаде, па ако не мож да живи с тија људи, ће се врне дом куде браћа. Такој и беше. Одаде се она. Правимо и јабуку и свадбу, све по ред, лично. А они сиротиње, сиротиње, па нема више куде. Оно и ми несмо били ники, ал па друкше. Они тро'ица браћа били, имаѣце мало, такој кућица една. Разградено, нима сидови, нима капија, ко на утрину. А свекрва там њона, она па неработна дибидус. Они сви тѣкви били. Никој не работи, и ко ће има да живи. Тој

једн свекар, он па бија матрпазин със стоку. Купује там у Медвеђу у торник, у петак препродава тој у Лебане, ако па не јутредан у Лесковац, узне ники динар. Тој сџм за дуван нема, сви пушили. Дође зълва едн-пут, пешке, онакој подноћ, плаче. Жали се о[д] цви. Неће да седи там у тија безлебари, па не суди боже. Не прођоше два-три месеца, дође и вика: ја се више там не врћам, а ви ме искарајте на прудину ако оћете. И такој, врна се и она. Ал душу нећу грешим, не срећу имала, ал много е вредна била. Кој ће, море, своега човека да искаруе. Туј се родило, туј ће живи. Кько ми, такој и она. Па си виче она да работи, лично, оправи се. И да ти казуем, дете, од живого човека штета нема. Тьк па беше оној, кој оће иде по друге државе да работи, преко биров рада. Ми несмо тој ни знали, она оправила да иде на работу у Немачко. Тој Тита ги је наши одовде праћаја, много лично. Кь[д] цве беше оправила ти'а документи, она каза. Ћу идем, вика, да работим у Немачко. Имам и друсто одовде, Смаља из Лебане ће иде. А свекар ми, њо'ан татко, беше много болан. У постелу, з душу се дели. Ми му не казуемо ништа. Па такој, никако око свети Николу он умре, а она мало по тој отиде. Отиде јадна с еднo куверче у туђ свет. На нас ни на сви мука. За кратко време, два човека отоше ис кућу. Свекрва ли моја? А, она е умрела дваез године пре[д] цвекра. У тија николко месеца и мое малејо дево'че отиде у школу у Београд, а стареја ми па ћерка, она се беше понапред одала. И ете, лале, били смо десет човека у кућу, оно остадомо ми петина. Па ми зачудо: – “Бошке, викам, кько тој људи си однемаш, па си с тебе ники одведеш, а ми останемо по њи да ги спомињамо”. Ал па викам: – “Лично од Бога, по ред нека иде, тој е божја управа. А зълва и мои деца ће си дођу'ев”.

Па заприча ти о[д] туј малеју зълву. Дете, она не подиже с њо'ну работу. Много е на сви кућовни помагала. Па дьк не'е деца имала, она је братанчики помагала највише. А и нас, сви је помагала. Па кућу нову направимо заедно, она отуд с паре, ми па овам с работу. Па туј ти и трактор купи, и контиватор, па машине на струју. Па не закући, па не подиже сви. А највише е волела што ву сестру туј неспособну чувамо, што водимо ред од њум. Па тај сестра кьд ву умре, она е три дьна по тој дошла, а беше на телифон на браћа си рекла: “Нема гу закопуете ја докле не стигнем”. Па се све беше искидала од жал за туј сестру. Па кьд гу сарањувамо, она довела свирачи, па свирачи оцвирише сьлте едну песму над гроб, дьк се овај нее одавала. Па сви попадамо од жал.

Ете, дете, мозак ме заболe што ти причам од њум. Па тај душа најлошо дочека. Она е скоро од рак умрела. Аперисали су гу там у Немачко, ал нема лек о[д] тој. Па гу бев мало освежили, да мож дом

да си дође, дом да умре. И не састави ни два месеца, умре. Млого се мучила. Ал цврста душа у њум. Ја ћу гу питаем: “ Боли ли те млого, доктура да викамо?”. Она ништа не одговара, сџм стеза уста. И ће гу видиш, вози онија очи, они пуни сџс слуге, по целу собу. Све гледа по собу. Млого се е измучила докле душу испушти. Плакамо сви, плакамо, нема вајда, однема га још едџн човек ис кућу. Девџр па беше умрџја четири-пед године пре[д] тој.

Е, сџк смо остали о[д] цтари сџмо етрва, ја и муж ми. Три чурука. Сви смо доскрцали. Па молим бога да не узне, овој неје живот. Деца не наглићав колко можев, ал нашо се види. Бџмо десет у кућу, а сџк? Ал деца ми живи и здрави, па бог јак. А ми смо стари и смо оболели. Ја сџм на сви ред извела, а викам мене ће ме тузив у тезгере, неће ни споменик да ми тузив. Ал, ако. Тој па глупи селски обичаји. Ем те жал једе за човека, ем терет и голем трошак. Тој данџс све скупо.

Врије ми, дете мозак. Не мог више тој да причам.

Ти, умори ли се? Па неје ни тебе лџко, дабоме. Тој се мозак мути с туј школу. Но, ти, гладна ли си? Ај ја ћу чџз да испржим јаџца, сиренце ћу извадим, ће заљжеш малко глад. Ал извињавај, леб ми е од ичџр, данџс несџм месила.

Ноћ те увати, ја би ти рџкла да си овде куде нас преконачиш, па јутре кџ[д] цџмне ће предужимо. Ал неће више од овој да зборимо, ћу ти казуем о[д] цвадбе, од ништо убаво. Има от коџ.

Казивала Ружа Цветановић (1929)

ГРАБЕНА ДЕВОЈКА

Еве о[д] цвадбу ћу ти казуем. Овде, куде наз, дабоме. Ко тој ники пуд било, по старински. Сџг га млого измешали. Рание било по убаво. Срмота ме, ја овакој стара жена да ти казуем од моју свадбу. Не ли е срмота? Е, па кџ[д] ти такој викаш, ја ћу ти тој искажем коџ знам. Млого сџм и забравила.

Ја сџм, дете, грабена девојка. Несџм га познавала. Њигов чича и мој татко су се познавали, ишли су једџн куде другуга. И тај њигов чича ме е видеја. И емпут, он ти дође куде нас с тога братанца. Ја и не знам што су они дошли. Зборив си они од њине домаћинске работе, а после овај чича

ће рекне на мојега татка: “Јоцке, бре! Къко би било ми да се ородимо? Еве дошја сџм з братанца, па ти да дадеш твоје девојче за њега”. Па ја туј, слушам. Ја с њи, туј мајка, туј сви. Ми смо имали туј едну собу, нее ко данџс. Сви туј. Мој татко му одма рече: “Лаце, одџмно смо приетелји, ал ако си за тој дошја, одма да си идеш, ја немам девојку за одаву. Она е још млада, неће се одава!” И тај њигов чича рече: “Добро, де, не се љути, ми сџм да питамо!” И предужише они да пијев, а татко ме мене заповеда да искарам говеда да ги чувам там у рид. Ја уватим онија говеда, ко татко наредија, нема реч једн да кажеш. Уватим онија говеда и ћу ги терам да пасев. И ништа. Къд дођо дом, они били отишли гости. Татко и мајка ништа не зборив, а мајка ме изведе ис кућу и ће рекне: “Ти знаш татко ти какџв је бесан, немој случајно да си мислила више од онога данџс што беше. Он те милом не дава, а да бегаш несмеш!” И такој ти тој беше. Ја си работим кое ме татко заповеда, тој сџм забравила. Куде ћу се одавам къ[д] татко не ме дава. И измину нико време. Ја сџм тој и забравила.

Ма јок, бре, дете, куде смо се виђували? Оно много долеко. Ми у планину, они у поље. Неће тџг било ко сџг девојке да идев у други села. Туј, дом седиш, сџм на собор къд идеш, и тој не сама, с мајку, сџс снау, снау сџм имала. И кое сџм ја била па ника девојка. Шеснаез године, дете још. Къква одава?

Къд једн дџн, чувам си ја стоку. Понела сџм плетиво, плетџм си и појџм. Много сџм убаво појала. Обрнем се ја, кът поза мене оној момче. Ја се уозбили и му реко: „Ти да си идеш откут си дошја! Татко ако дочуе ти што си овде дођуваја, има утепа и тебе и мене!“ Он се смеје па вика: „Ко ће не татко ти утепа? Ене га чича с коња на пут, ти идеш с нас ододма!“ Ја се отима, отима, стра ме, куде ћу ја побегнем, татко ће се сети па ће дође дом да ме води, ал не. Срмота ме, дете, тој што ме питаеш. Па ко ћу га волим, емпут смо се видели, тој тџг неси смела с момци да збориш, ко сџг. Докле ја, а натам, а навам, оћеш. Вати ме он за руку, и правац там чича куде не чека. Ја и плака, и све, нема ништа о[д] тој. Укачише ме на коња, и толко беше. Ми на коња, а чича ће иде пешке.

Па къд ме доведе там, они њигови све тој знали, спраљали се. Те ти гу свекрва, мајка њигова, искочи пред нас, ицелива ме, па у кућу. Туј се сџс сви рукува. А њигов татко вика: „Сџк си ти наша, приетџл мож да дође да се приетџлимо, ће се он разљути, он ме и мене познава ко и Лаце, виђували смо се више пут“. Такој ми суђенице досудиле.

Пише тај ноћ, собраше се комшије, појаше, цел ноћ. Те ти га зором мој татко иде с мајку. Ја се уплаши, оћу се сакрием. А овија викав:

„Нема се криеш, ће си му кажеш да си побегла к[д] те неје милом даја!” Ај ћу седим, немам куде. Къд улегоше, они се неће руке с никуга, сџм ме мене татко питује: „Милом ли си дошла, ел силом?” „Милом, реко, татко, па сџг не мок се врџам, срмота“. „Неси, вика он, питала, немој јутре да рекнеж да ти је лошо“. Они се туј узбунише. Мој татко се љути, вика, неће се приетељи, зор беше. Отоше они, мене ме жал, не се ни с мене поздравише. И мало по тој, не прође ни недеља дџна, ај сџк па с овуј страну ће идемо куде моего татка. Те ти га чича Лаце с коњска кола, качимо се ми. Туј и свекар ми и свекрва з балонче ракију, свекрва омесила беше погачку и баницу, ће идемо да се миримо, татко да не благосиља, треба се опраља свадба. Стигомо ми, мајка искочи пред нас. Извика татка, татко још љут, не се руке с никуга. Па улегомо у кућу, седомо, па татко питуе што смо дошли. Овија викав, дошли смо мир да правимо, да се приетељимо, деца у веру да турамо. Сучи, вучи, мој татко омекна. „Ајде, вика, на моју мајку, Дико, донеси ракију, а ви деца помогнете на мајку ручџк убав да справи!“ Готово. Ће будне добро. Сви се дигоше, почеше се целивав, ко приетељи, пријатељише се. Татко целива и мене и њега. „Ај, вика, да ви е сџс срећу, да слогуете и да се поштуете, а ми с приетељи ће угодно свадбу“. беше туј пијанка, вечера убава, туј и преспамо. Е, јутредџн, ми ће се врџамо. Они свадбу угодили.

Беше и свадба, све убаво прође. Ма кџква венчаница бела, тој тџг неће било. Сиротиње отку[д] цџм ја, сиротиње куде сџм дошла. Тџк па ретко кој да е имаја. Одма по рат. А младожења ли? Он с пртене панталоне и с кошуљку, не се имало. Ал прекарамо свадбу, беше кџко беше, венчамо се, изведомо тај ред.

Убрго по свадбу, откараше га у војску. Војска се тџк служила три године. Па ја чекај, чекај, тој време да измине. Нигде несџм ишла сама. Сџм сџс зълве, ел па сџс свекрву, сама нигде.

А мука ми за дом. Мајку да видим. Оно долеко, ал сџм ишла. Па највише сџс зълве. Све пешке, преко брдо. Па долеко, два-три сата пешачимо. Сџм да видим мајку. Поседимо мало, па се врџамо, ноћ да не не увати.

Па муж ми дође из војску. Па млади смо били. Ал сиротињеке, млого смо работили, да стекнемо и ми да имамо. После деца се родише, па за њи да има. Па мука з деца, болни, често. После одимамо, мало се закућимо. Ал голема работа. Такој е почело, до дџн данџс. Кој куде, ми њива, ливада, башча, стока. До данџс. Докле можемо земњу да крстимо.

Колко ли смо у брак? Па ете, рачуњај ти. Ја съм имала шеснаеоз године, а сѝк седомдесет и осам. Па дочекали смо и параунучики, лично од Бога. Съм да се оволко не мучимо. Ал остарели смо много. Съм да не легнемо да болуемо. Да не никој не пестуе.

Ја ли кь[д] цьм се одавала? Ма не се толко спраљало ко сьг. Не, не. Ма кькве торте, кви колачи? Ништа о[д] тој. Чорбица се направи с месо. Копус сваримо с месо. Кој е имаја да испече нико прасе ел овцу. Толко. Тој се спраљало. Ськ полудели људи. Голем трошак. Они едни од други гледав, такмичив се кој ће по боље. Па туј ти е и супа, и чорба, па сарме, пуњете поприке, печиво, теј па салате цветине. Ко у варош. Па торте, колачи. От пијење па, свашта такој, кој кое воли. Све што по продавнице има, тој се све купује за свадбу. Па сокови исто. Све флаширано.

Снашка па у белу венчаницу, украсену, што ти очи досьг несу видели. Па фризерка ву прави косу. Еве да ти покажем слике од моју унуку кь[д] це одавала. Ськ ћу, еве. Поглеј, сьмо. Па младожења у оде-ло, па ципуле убаве, па еве кько е закитен с паре, све овеј странске, не наше. Видиш, и гости. Све убаво обучено, и младо и старо. Съм за тај дьн купено. Оно, на сагьшњицу куде сви исто. Не съм моја унука. Сви такој правив свадбе. У село боље него у град. Па нема се гости мував по себе, да газив. Оно све наместено, убаво, с тепик. Него, барака. Голема барака се узне. Тој има га тај у нашо село. Он дава туј бараку, дава ти уз бараку судови сви за служење. Плаћаш тој, неће он цабе. Па три дьна свадба. Боже саклони, толке се паре дадев за три дьна. Па кој си има, ако. Ал, реко ти, сви такој. Онија немаћни, они испродадев што ги нее за продаву, заимив се, па тај свадба кьт прође, тьк се чукав у главу кько да врћав. Тој не ваља. Колко имаш толко ће потрошиш. Па сви се овде знамо. Које ће се издизав онија што немав. Оно боље за теј паре да си прикупив за деца које ги треба. Па мора да мислиш и за јутре. Па деца кь[д] це израђав, тој па трошак, па за њи да има. Ја такој мислим овакој стара. Ау, ау, тија три дьна, после куку, немам.

На снашку ли које доносив? Па кој е кько род. Кој е по род, тај доноси повиш. Ники скуп ствар за у кућу. Кој па не, он по такше. Ма много се носи, бошке: шпорети, машине за прање, за покућанство цело, све што треба. Па ники па у паре дава, па си овија купив које ги ваља. Оно па тој, чи ми се по боље.

Па врља снашка сито преко кућу. Кь[д] це скине ис кола. Врља прво пченичку, па шићерчки, бомбоне, јабучики, на крај сито врљи. Оној ли цвеће што врља? Па не знам кько се бьш вика, ал девоке се гурав која ће га вати, тој па на њум ред да се одава.

Приносив ву мушко дете кь[д] це скине ис кола. Тој дете се вика коњче. Па приносив га, она га узне, па га исцелива и му даде ништо од дарчък. Ја мислим, тој и она да се уроди у децу. Па деца да има, тој.

Съг нема дарување ко ники пут што било. Снашка е морала сви да даруе, и овде и там кьд отидне. Съг не. Съм тија по главни, кумови, старејка, свекра, свекрву, тија нај род.

Казивала Ружа Цветановић (1929)

ДОМ ДА СТЕ ЗА СЛУНЦЕ

Ја девојка кьт съм била. Па ћу искочим з другачке на сокак, туј у село. Па кь[д] ћу пођујем, татко ће рекне съм: за слунце, дом да си! Ја си тој знам, ал он да ме поцети. Родитељ ко родитељ, мора води ред о[д] деца.

Које ли работимо? Па ништа. Шетамо се кр[з] село, ако има ника свадба, играмо. Које ли обучемо? Па ако е делник, такој си у старе цолке, съм да е чисто. Марамче чисто, па га завржемо овакој поза уши. А, не! Гологлаве несмо ишле нигде. Тој срмота било тьг. Неје ко съг. Кошуља з дугъчки рукави, нема, кько ти мислиш!? Тој рание такој било. Кьд је па празник, друкше. Променимо се, у ново све. Ел па кь[д] ће идемо на собор, ел на свадбу. Ако немаш ново, ти тражиш од нику у село. Ђе ти даде. Имало е која е имала одвише, који су били богати. Нема ти брани, тьк се такој помагало. Нема ти забрани. Друкше народ бија. И комшије, и сељани. Помагало се, за све.

Дъл су се девојке китиле? Па китила се која е имала. Тој овеј богаташке ћерке. Тој ништа по убаво неје имало, него девојка кьд врже дукати. Која има дукати, тај е богаташка, њум гу сви оћев. И она па отидне у богаташку кућу, тој родитељи не давав за куга она оће. Она мож би по волела за никуга другуга, ал мора родитељи да слуша. Кько ће ти па дукати даде? Све друго мож, ал дукати не. Да се знае кој е богат, кој е сирома. Оно повиж било сиротиња тьг, па онај која е богата, она си иде з другачку исто такој.

Данъс, сви деца имав. Сви у исто, не мож ги различиш по цолке ис кькву је фамилију. Сък тој по добро.

Ако си се задоцнила, зна се које ти следуе. За тебе тѣг вечера нема, а и ђутек си добиеш. И нема се што љутиш, покориш се па на родитељи. Сѣк све самоглавно. Никуга не слуша. И мушко и женско. Иде си куде му глава наврне, бес питање. Ел, сѣм се каже кој е туј от стари: ја ото там и там, и толко. Распуштена команда. Па по цел ноћ лунсав по сокаци, не мож ги нађеш куде су. Къ[д] дође да дође, сѣмо узне, навечера се и спие јутредѣн до пладне. Нима работа, нима услуга. Све тој мангупарија, да прошћаваж за овај реч, ал такој е. Има и добри деца, ал ретко. На данъшњицу е такој. Немав деца стра од родитељи. Родитељи ги усампасив.

Казивала Вида Наумовић (1936), Шумане

ПУНА КУЋА ЉУДИ

Рание су људи по слогували. И кућовни и комшије и сељани. Па су се помагали. Сѣг о[д] тој ништа нема. Ни онија што су у кућу заедно не се такој поштуев ко ники пут што е било. Не се знае кој е стареј, кој е малеј. Деца усампасени, не слушава родитељи од малецко, и такој се усампасив. Они, родитељи кѣд не слушава, кѣко ће слушава другуга. Нема тој ништа. Дође невеста у кућу, она сѣм мужа гледа а не сматра стареји. Ако е дошла куде има јоѣ браћа и сестре, туј нема слога. Брго се поделив. Свак на своју страну. Па боље него да се свађав, а по ники пут искочи и тепање да се људи сверив.

У мое време, ја кѣт сѣм се одала, дошла сѣм у кућу пуну с људи. Имала сѣм свекра, па свекрву, туј ти девер сѣ[с] жену њигову, па две зълве, девојке големе. Една е била по стара од мене, а тај друга по млада пешез године. Па били смо сиротиње, ал не бѣш толко. Имало е и по сиротиње од нас. Свекар е имаја имаѣце нико, ал докле деца наступили да работив, после се мало здобимо, па по бољке смо живели. Кућа ли кѣква е била? Па кѣква ће будне кућа? Сиротињска. Малечка кућа, една соба и кућа смо викали тој оделеѣце чим се улегне. Туј било огњиште с вериге. Туј се леб пекја под вршѣник, варило се, котѣл с воду да се грее. А басамаци? Кви море басамци, ништа, едѣн камењ голем турен, и толко. А било мало прекречено. Прозори два су имали. Па ако се стакло искршило, тој има тера такој куј знае докле, докле се не зберев паре да се

тој промени. Дотле закукујемо с кое стигнемо да ни не вири ако је време студено. Доле е била земња. Земњан под. Дизамо пршину кџ метемо, леле, кџ се сџмо сетим кџко се живело, па викам кџко се сџг живи и па ни неваљашно. Несу тџг имали кревети. На земњу се спало. Имале су рагоже, па се тој тури на земњу, и се препокрие с нико пртено чергиче. Туј и деца, и стари, сви. Изгрваљамо се на рагошку, па спиемо.

А јели смо прво на земњу, после бев танури, па за куга има столничка, онај ниска с три ноге, он седне, а други су па клечали. Клечећким едемо, па ни слатко било. Сви смо јели из нику паницу, ел из ђувеч, кво будне. Ма, колко се наедемо. Претичамо се кој ће завати нико зрно грашџк. Чорбицу бистру кусамо. А леб е бија мумурузан, од мумуруз. Па он кџд е врућ убав, а кџт се оладне сџм се троши, задављамо се с њега. Ал имало га е. Ники па ни тој несу имали. Моја мајка е закључувала леб, па кџ[д] ће будне оброк, она га изнесе и на сви дели по колко има. Прво на деца, па што остане за њум и татка. Па дешављало се да легнемо без вечеру. Нема леб и толко. Леб о[д] чисто брашно, тој овој пченично, тој мајка е месила сџм на добџр дџн: кџ[д] ће будне слава, ел Божић, Велигден, такој. Ми деца се радуемо на празници што ће ништо убаво да поедемо. Немаштина тешка била. Куде сви, куде сви. После смо нику пченицу талијанку сејали, па овој ђубре вештачко, па се тај пченица по рађала. Повиш овршимо и имало е тџг чисто брашно. Тџк смо па јели мешан леб, од мешало брашно: пола мумурузно, пола чисто. У, тој било ко самун. Па намажем на деца с мазџк озгор на онај врућ лебџц, па мало шићерџк солнем, тој е било да једев па све да пуца. Ја тој кџт казуем на моје унуке, оне не веруев тој да е било такој. Сџг оне живив госпоцки, ко у град. Све убаво унутра, у убаво да легне, у убаво да се обуче, убаво да поеде. Па ја несџм имала ни за у собор онакве цољке ко оне што носив за свџки дџн. Аздисале, не ги добро. Ал даньшњи деца се чував млого. Ако, кџко сви, такој и оне. Ал размазане, не ваћа се за никџкву работу, све ги тешко. Сџм ги скитање лџко. А ја ги викам што не учив бџр на овај давлет. Па ги казуем њина мајка кџко се мучила. Јес, мои деца су се млого мучили. Ал све су работиле моје ћерке. Па онај што е у школу ишла, и она. Кџт се распушти преко лето, нема дом седење у лад, работа. Ел ће чував стоку, ел ће помагав у њиве колко можев. Оно, тој су деца били, ти не мож га тераш силом душу да му извадиш с работу, кое не може. Колко може, толко работи, ал нема скитање ко даньс што е. Па сџм ги и у државно водила с мене у надницу. Тџк се дуван млого садеше, па работимо у државно. Беремо дуван, па колко венци нанижемо, толко ни платив. Па дуван се по росу бере, после се трошив лисја. Млого рано се дигнемо, у зору. Дџк треба да га наберемо по росу. После па ће седнемо

под дубице, дубице нике имаше туј, па се наредимо сви, деца уз мене, па нижи, нижи, до пешес сати отпладне. Руке се улепив, немаш сапун да ги опереш, лебас да једеш. Лебац и с лебац наш. Несу они давали. Па кое ће понесемо, немало тџ ко сџк саламе, па ти овеј паштете, све тој. На сиренце и леб терамо цел дџн. Сџм водица да има. Надница е, дете, тешка и за старога а не за деца. Кџ[д] ти он држи команду. Ако не, нема паре. Па теј паре после што узнемо, дам ништо мало на деца, ал повиж за кућу да остане. Ал једну годину, тај стареја ћерка беше запела за сат да ву се купи. Девојка е голема била, па гу мераг за сат. Сви девојчки носив, па и она оће сат. Ја гу размашува, размашува, ал не бива. Па надокрајке, реко на мужа, па она си ги е зарадила, мучило се дете, ће ву дадемо што си е зарадела. И такој беше. А овај малеја, овај у школу што е ишла, она па и она исто оће. Ал не мога и на њум да купим. После нико време, деда си ву беше купија што нај ђак била у школу. Он се с њума много дичија. И рекја ће ву купи сат, и такој беше. Ал не бија нов. Полован га купија од едну туј из нашо село службеницу. Едно руско саче, много убаво. И она си е саче носила. Па на њум ву више треба за у школу, него несџм могла и на њум да купим. А, она е била много разумна. Кџд ву кажем немам сџг, она сџм каже, па добро, кџд имаш ће ми купиш. И си оној дете ућути. А све е работила преко цело лето. И у све е била таква. Све обучене у ново одело по собори ће идев, па сандалке нове, она нее тражила. Ако се затекне да остане ништо от стареју, она тој носи. Несе она модирала ко друге. Ал нај ђак е била у школу. И до дџн данс. Сви су се с њум дичили. А деда гу е много волеја што е такв ђаг била. Ђе искочи прет капију, па ће седне на клупу, рано ујутро. И кој кџко прооди поред њега: “Добројтро, деда Јосиме, добројтро чичо, дедо”, кој кџко, по старешинсто. Он каже добројтро и ће: “Еј, Тозо, ел Бранке”, ел на куга кџко е по име га вика, “да видиш овде овуј књижицу на моју унуку!” Оно, све петице. Нема друга оцена него петица. Такој е било. После се овај стареја одаде, туј у село. Сама си е бирала. И си живи. Кџко живи да живи, сама е бирала. Кџт се пожали ништо, ја ву сџм рекнем да се обрне кџко е међу други, она ућути. Па ву викам да поштуе свекра и свекрву, он је единац. Јутре нема с куга да се дели, тој што има њино ће будне. Ал ги туј една мађијарка и[з] село беше мађие направила, и не мога туј да остане. Раставише се. После си он нађе спрема њега, она спрема њум. Ал кој нема срећу, тој такој аљаво иде крз цел живот. Ал си има две златни деца, па кое ће работи, мора такој, данс лошо, јутре арно, такој е међу сви. Нигде нема бџш све да е добро. Тој, дете, кој ти вика, тај лџже.

Малеја ли ћерка? И она си убаво живи. Ал не се тела одаде докле школу не заврши. По тој. Одовде е момче, из наш крај. И убаву работу има, и све, и еднога сина су добили. Дођуе стално. Цела овај наша околина гу знае њум. На њум су ву врата свуде отворена. Колко пут такој па нађе се ники такој ел по продавнице, ел у варош, па питуе ме за њум. Мене ме мило. Тој много добро дете е било. Имала си е памет за учење, и толко. От крај до крај. Па профисорка е, она има големе школе. И дн даньс она све у писување, у књигу. И по сви овија села наши е ишла ништо да записуе, не знам ккво да пише, и цел свет гу знае, свуде е прочуена. А, она се нее погосподила. С сви си збори сељачки, ко ми овде. Не се она прави ко поедине што има. Ко ми си овде. С сви добро, сви поштуе, и њум гу тој волив. Тквва е, јес. Еве, питај за њум од Лебане до Лесковац, сви гу познавав и фалив. Дк сељачко дете, а не се прави што има школу.

Ишле су по собори з другачке, тој е. Ма кве паре, много? Дадем ги по николко банке, за бомбоне и толко. Не се имало. А моја унука сьг неће поје бес паре, куде год да иде она тражи паре. Аздисале, ел ти казуем. Ја викам по ћерку што ги дава, она вика да се не мучив ко ја што сьм се мучила, за њи живим. Ал ће се расвести кд однемогне да работи. Оне ће си отиднев по њин пут па ци живив, а њум неће има кој да погледне. Тој си ја знам по мене. Што сьм се толко мучила, данз да нема кој водичку да ми даде. Ал, такој е. Друкше не могло да будне. Куде много људи е такој. Па кој имаја синови, куде њега по друкше. Кој е син паметан, кој се убаво ожени па си поштуе родитељи. Прво он, по њега и снаа. Она не мож много да прескача ако е син добар. Прескача ли, има да излети сьсвем пашкуљи, па и ћутек ће добие ако треба. Ја сьм мои свекра и свекрву много поштувала. Свекра сьм викала тате, а свекрву мамо. Па ноге сьм ги мила на обојца, ккко ти мислиш? Па и на мужа исто. Ал свекар ми е много правичан бија. Кој е крив, он тога ружи, вика по њега. У, колко пут ме е бранија од мужа. Овај ако вика по мене, свади се с мене, свекар одма тој смируе, њега га брука, сина си брука, а мене ме брани. Па кд да мрее, мене ме е послеђан пут викаја водицу да му дадем. Ал и ја сьм имала поштување спрема њега. Никд га несьм увредила, не суди боже.

С комшије смо си много убаво слогували. Ако е ники у работу за-касаја, тој се ткк помагало. Има се помогне комшија, после па тебе к[д] ти треба, имаш очи да ги повикнеш они па тебе да те помогнев. И у пољску работу, и ако си почеја нико левинче да правиш, у све. Ако се прави ники радос, тој па, одма. Заодава се девојка. Тој има обовезно да

се помогне дар да се справи. Па има да ткаемо, па да плетемо, да веземо, све гу опремимо што треба. Не спиемо цел ноћ ако треба, има се помогне. А сљг? У, нема ништа од тој. Свак си њега гледа. Не се свађамо, ал нема ни помоћ ко ники пут што е било. Дип, дип, такој бљш кљд е ники зор. А кљд е болево, тљг оће људи помогнев, ел кљд је мрело, исто такој. Тљк се соберев комшије одма, и све што треба. Тај ред да се искара, тој последњо што е на човека. Тој и дљн данљс има. Ако немаш пиљње, ако немаш ништо за мљсо да закољеш, они помагав. Такој овде у село куде нас. А на други места не знам. Мож е и у варош такој, не знам. И све совре до годину дљна, тој се помага. Па, дабоме, ако су се поштували, ако па не, ништа. Има на много места се чуло, фамилија бљш па ни на тај дљн те не помогне, ни свељицу не запали. Имало е тој овде у нашо село. Па највише се посвађав за пусто имање. Оно, никој имање не носи у гроб, ал такој човљг докле е жив, све се граби да има, а после му два метра доста. Такој на сви. Ал ете, има људи неразумни, па се замерив, и никљд више не презборив. Тој не ваља. На такљв случај, човек треба све лошо што е било да забрави и да будне човек, да помогне. А ја знам, туј у нашо село се догодило. Тај братанац е свирачи у обор довеја на дљн сарану на чичу си. После нико време, и он не доживе добро. Беше паднуја и све се беше искршија. Остаде непокретан такој у колица. Никој се не свети, ал тој не ваља. После се све на његову главу разврши неваљашно. Тој онај одозгор све гледа и кој кљко заслужи, такој прође. Ники пут па на њега ништа, на деца, на унуци се разврши. Што човек вика, боже, ништа лошо несљм направија, с никуга се несљм огрљшија, што ли оволко испаштам? А он не зна тој. Не знае чији греови испашта. Тој се разврши на унуци, на параунуци. Њега га промине. Затој човљк вика, кунље, дабогда твој унуци да испаштав. Сљк човљк у све исправан. Што викав бубаљку неље згазија. А згоди се па испашта за цел свет, много испашта. Па нема сређу ни у деца, ни у фамилију, па нема напредљљк у ништа. Па кљ[д] ље мрее, одвај се з душу растави. Неће душа да искочи. Па му чинив там старе жене кое тој знаев, знам ли га кљкво работив, сљм да се раскрсне, да се не мучи. Тој викав, испашта греови куј зна чии. Мож на татка, ел на мајку, мош па дљдини, кој ље тој знае? Бог јак! Па несу верували у Бога, дабогме. Сљк се поедини сиђав. Почљше да га спомиђав. Сљк славив, крстив деца у цркву. А кљд бев партијаши, јок. Бранили су, и овде на нас. Оптљжив те што поштуљеш, после те матретирав. Што не поштуљев Бога, затој све болес и у старо и у младо. Па неће роди ништа бес кемикалие, све се потрумо. А рание, кљко се рађало без ништа?

Иц да се не лџжемо, нема ги ни у село сџк тија старовремски обичаи. Све се променило, за тој се више не зна. Мало што да е остало. Па еве ти: сџк славимо славу, па славимо Божић, па Велигден. Па рание се млого постило. Па не суди бџже, ники да се облажи кџт су пости. Све на посно, и стари и деца. Сџг видим, слава се никоме падне у пос, он спраља мрсно, да се покаже богатаж, печиво пред гости да изнесе. Не рибу, него прасећо, свињско. После се чудив, те свиња опрасила сџмо три прасци, те крава се не мож отели без мрвењака, па болес у стоку, болес у људи. Ја ги ружим овија мой што неће постив. Оно деца видив от стареи. Кџко они, такој деца. А от пре, не. Има деца да едев ко стари, нема друго за њи да се спраља. И по смо здрави били. Сџг људи млого мрејев. И млади мрејев млого.

Па постило се и усред лето. Има ги Петрови пости, тој прет Петровдџн. И среда и петак обовезно. Ел ти викам, људи по здрави били. Сџк све на мрсно се живи. Неће једе јело без месо. А тој не ваља. За здравје нее добро. Мора се промеша, кџд мрсно, кџт посно. А за благиши па тџг несмо ни знали. Кџкви колачи, кџкве торте. Ма, јок! Тој што има, јабуче, крушче, гројзџнце кој е имаја. Па пекмез без шићер. Тој нај здраво. Ич шићер не турамо. Па остане си, не се убуђави, не. Сџм га пуно време куваш, мешаш, мешаш, да се не залепи за казанче, и направиш. Сџк повиш шићер турав. И све на благиши се живи. Затој народ оволко болан. Највише от сливе смо правили. Тој се овде раја. От сливе. И речелџ смо правили. Тој па од гројзе и печенку и вино благо. Тој кое се рајало, тџг несе купувало ништа. Па људи си живели. Било све расположно. Девојчики појев и работив. А сџк се све на лекови живи. Од малечко. Ичер се родило, нема нико време одма некџије. Мало, мало па по доктури. А рание не. Несу имали доктури. Поболи се ники, онџ старе жене су знале млого да лекуев с травке. Знале су. Мешина га заболела, он пије нику водицу о[д] травке. Кое било. За све су имале травке. Па не знае бџш свака жена, ал имало е кое су знале. Па несу казувале о[д] теј травке. Дип ника што има, па каже на ћерку си, ел на снашку. Овакој не. Па имале су кое су бајале. Уплашило се дете од ништо, одма га водив да му пребае. Па помагало е, кџко не. Овде у село смо имали теј две старе жене: една е била Цилка, а друга Трајка. И жарчки су врљале. Пребае му николко пут, и си оздрави дете. Па се врљало брашно на сид. И тој се све нацрта на сид от кое се дете уплашило. И она тој види, и бае там кое треба.

За плаћање ли? Ма кво плаћање? Тџг никој не имаја паре. Тџк се млого везло, па се плело, па се ткало. И тој да гу запоштуеш, да ву

се одужиш, ће ву однесеш од тој ништо, ел кицељуку убаву, марамче, ники чршав, и толко. Па несу оне за паре бајале. Тој такој надарено од Бога да помага на људи. Тој не мош сваки. Па не, дабогме. Не, не, несу тој врчарице. И куде врчарице се ишло, и оне су свашта знале, ал тој нее исто. Оне растурав мађие. Ники ти направи мађие и ти идеш куде врчарицу тој да растури. Има ги мађијарке, колко оћеш. Свуде ги има. И дн данз ги има теј жене. Ал лошо прођев надокрајке.

Казивала Тимка Станковић (1926), Ждеглово

Резиме

Радмила Жугић

ИСКАЗИВАЊЕ ГЕНИТИВНИХ ЗНАЧЕЊА У ГОВОРУ ЈАБЛАНИЧКОГ КРАЈА (У СВЕТЛУ ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИХ ГОВОРА КАО ЦЕЛИНЕ)

Монографија *Исказивање генитивних значења у говору јабланичког краја (у светлу призренско-тимочких говора као целине)* представља истраживање једног дела синтаксе падежа говора јабланичког краја, конкретно истраживање еквивалентних морфо-синтаксичких средстава генитива као падежног облика којим се исказују централна синтаксичка значења. Мотив да се истражи управо овај падежни облик били су његова семантичка комплексност, велики број функција које он може вршити, као и изузетно велики број предлога који се уз њега везују.

Истраживање се заснива на резултатима опсежних теренских испитивања, као и на материјалу представљеном у релевантним монографијама и прилозима о појединим призренско-тимочким говорима.

Монографију чине следеће целине: *Увод, Исказивање генитивних значења, Закључна разматрања, Текстови, Литература и Скраћенице.*

У *Уводу* се дају основни подаци о територијалном и дијалекатском одређењу јабланичког краја, о етничком саставу становништва, досадашњем проучавању говора овог подручја, потом о циљевима истраживања, начину прикупљања дијалекатске грађе, методологији коришћеној при изради студије и њеној концепцији, о општем падежном облику, аналитичком типу деκлинације и значају предлога у дијалекатској синтакси овог призренско-јужноморавског говора.

Апсолутна захваћеност аналитичким типом деклинације говора јабланичког краја, попут осталих призренско-тимочких говора, није представљала сметњу традиционалном синтаксичком приступу у коме се засебно интерпретирају најпре беспредлошке а потом предлошко-падежне генитивне синтагме.

Међутим, услед постојећих синтаксичких прилика у испитиваном говору, за другачија морфосинтаксичка средства (у питању су аналитичке конструкције са општим падежом у генитивној функцији, односно – предлошке конструкције које садрже општи падеж у генитивној функцији), увели смо термин *еквиваленти*.

Централно поглавље монографије – *Исказивање генитивних значења* – састоји се од три веће целине: *Еквиваленти адноминалног беспредлошког генитива*, *Еквиваленти адвербалног беспредлошког генитива* и *Еквиваленти генитивних предлошко-падежних синтагми*, а потом следи диференцијација значења у оквиру сваке од њих понаособ.

У оквиру прве целине издвојени су *еквиваленти адноминалног беспредлошког генитива*: посесивни придев као еквивалент беспредлошког посесивног генитива; предлошко-падежна синтагма ОД + ОП у функцији генитива представља еквивалент беспредлошког посесивног генитива или предлошко-падежне синтагме ОД + Г за исказивање припадања, порекла и потицања; општи падежни облик или синтагма ОД + ОП користи се уместо адноминалног беспредлошког генитива у партитивно-посесивном значењу; конструкција ОД + ОП или беспредлошки употребљен општи падеж уз девербативну именицу, представљају еквиваленте субјекатског генитива; уместо објекатског генитива у посесивном значењу, употребљава се беспредлошки општи падеж уз девербативну именицу; аналитичка социјативна конструкција С / САС / СЪС + ОП јесте еквивалент квалитативног генитива.

По истом систему показани су и еквиваленти за исказивање партитивног адноминалног беспредлошког генитива: синтагме од партитивног квантификатора (број, именица, прилог) и именице у општем падежу као партитивне допуне.

Овде се разматрају и беспредлошки општи падежни облик и синтагматске везе С / ЗА + ОП као допуна придева – еквиваленти беспредлошког партитивног генитива као допуне придева.

У другој целини размотрени су *еквиваленти адвербалног беспредлошког генитива*. У испитиваном говору, улогу беспредлошког генитива у функцији допуне глагола (у егзистенцијалном, партитивном,

аблативном значењу, генитиву игре и другим значењима), најчешће презузима облик номинатива у функцији логичког субјекта, као и општи падежни облик у функцији генитива. Уколико је именичка допуна у функцији правог објекта, употребљава се ОП / А.

Еквиваленти адвербалног темпоралног беспредлошког генитива, анализирани и посведочени бројним примерима, јасно показују да се у говору јабланичког краја уместо беспредлошког темпоралног генитива употребљавају семантички еквивалентне темпоралне конструкције са беспредлошким општим падежом у функцији генитива.

Приликом представљања *еквивалената генитивних предлошко-падежних синтагми*, одступили смо од традиционалног приступа у коме се различита значења генитивних предлошко-падежних синтагми обрађују по предлозима, сматрајући да аналитичком типу деклинације више одговара приступ који би се фокусирао на истицање и конкретизацију падежних, у овом случају – генитивних значења. Тако се у оквиру треће целине налазе издвојене предлошко-падежне синтагме просторне и месне семантике, темпоралног значења, узрочног значења, синтагме за изузимање и синтагме за одређивање односа замене.

Закључна разматрања садрже три потцелине обухваћене заједничким насловом *Исказивање генитивних значења: О ширини употребе неких предлога у реализацији генитивних значења и сужавању генитивног семантичког поља падежном синонимијом, Инвентар генитивних предлога у говору јабланичког краја и њихов однос према генитивним предлозима у стандардном српском језику и Исказивање генитивних значења у јабланичком говору и његов однос према осталим призренско-тимочким говорима*.

Као посебан прилог дати су *Текстови*, снимани и бележени на терену јабланичког говора. Они, између осталог, омогућавају шири и комплетнији увид у падежни систем јабланичког говора у целини, будући да се ова студија бави само генитивним значењима.

Резултати анализе обимне теренске грађе наводе на закључак да одсуство морфолошког генитива у овом говору не представља препреку исказивању најразноврснијих генитивних значења, како примарних и фреквентних, тако и секундарних и мање фреквентних, са бројним значењским нијансама, која карактеришу наш стандардни језик. Овде се може говорити само о употреби другачијих граматичких средстава (пре свега о општем падежу у функцији генитива, или ређе о варијанти морфолошког лика неког предлога, или о потпуно другачијим облицима предлога синонимичних са неким предлозима књижевног језика, и

у крајњем случају о могућности другачије организације синтаксичких елемената).

Представљени начини исказивања генитивних значења у говору јабланичког краја, ради њиховог потпунијег дефинисања, упоређени су са стањем у другим призренско-тимочким говорима, првенствено на основу података присутних у приложеним текстовима њихових монографских описа. Резултати компаративног истраживања показују, да је у највећем броју случајева, реч о идентичним еквивалентима својственим подручју призренско-тимочке дијалекатске зоне. Будући да синтаксички проблеми углавном нису посебно разматрани у нашим традиционалним дијалектолошким монографијама, упоредно истраживање генитива као једног од централних падежних облика, открива позамашни део слике о падежном систему и осталих призренско-тимочких говора.

Резултати истраживања употребе генитивних значења у говору јабланичког краја показали су да се јабланички говор „влада“ према општим узусима аналитичке деκлинације и осталих падежних балканистичких особености других призренско-тимочких говора: а) општи падеж као једини и искључиви облик у реализацији свих падежних облика; б) велика надмоћ еквивалентна предлошких генитивних конструкција над еквивалентном формом беспредлошког генитива; в) значајно сужавање семантичког поља генитивног падежног облика на рачун употребе номинатива у функцији субјекатског генитива као синтаксичке допуне потврдних и одричних, личних и безличних форми глагола *имати* и *бити* у конструкцијама с егзистенцијалном и партитивном семантиком; г) сужавање поља генитива као допуне потврдних и одричних глагола партитивног значења на рачун ширења употребе општег падежа у акузативној функцији објекта; д) употреба инструменталних или акузативних конструкција уместо посесивног или партитивног адноминалног беспредлошког генитива; ђ) ширење посесивних *НА конструкција* уместо беспредлошког посесивног генитива; е) употреба општег падежа у функцији аузатива као допуне глагола *немам* и прелазних глагола с негацијом, или уместо адвербалног беспредлошког генитива игре и генитива заклетве.

Резюме

Радмила Жугич

ВЫРАЖЕНИЕ ГЕНИТИВНЫХ ЗНАЧЕНИЙ В ГОВОРЕ ЯБЛАНИЧСКОГО КРАЯ (В СВЕТЕ ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧСКИХ ГОВОРОВ В ЦЕЛОМ)

Монография *Выражение генитивных значений в говоре ябланичского края (в свете призренско-тимочских говоров в целом)* представляет исследование одной части синтаксиса падежей в говоре ябланичского края. Речь идет об исследовании эквивалентных морфосинтаксических средств генитива как падежной формы, с помощью которой выражаются центральные синтаксические значения. Поводом для исследования именно данной падежной формы послужили ее семантическая комплексность, большое число функций, которые она может выполнить, а также большое число предлогов, примыкающих к ней.

Данное исследование основывается на результатах развернутых полевых наблюдений, а также на материале, представленном в релевантных монографиях и работах об отдельных призренско-тимочских говорах.

Монографию составляют следующие главы: *Введение, Выражение генитивных значений, Заключительные выводы, Тексты, Литература и Сокращения.*

Во *Введении* приводятся основные данные о территориальном и диалектном определении ябланичского края, об этнической структуре населения, о предшествующих результатах изучения данного говора, потом о целях исследования, о способе собирания диалектного материала, о методологии, применяемой при работе над данным исследованием, об общей падежной форме, аналитическом типе склонения и значении

предлогов в диалектном синтаксисе данного призренско-тимочского говора.

Абсолютная охваченность аналитическим типом склонения говора ябланичского края, как это наличествует в остальных призренско-тимочских говорах, не помешала применению традиционного синтаксического подхода, в рамках которого отдельно интерпретируются сначала беспредложные, а потом предложно-падежные генитивныє словосочетания.

Однако, вследствие имеющихся синтаксических обстоятельств в нами исследованном говоре, относительно других морфосинтаксических средств (дело касается аналитических конструкций с общим падежом в генитивной функции, т.е. предложных конструкций, содержащих опций падеж в генитивной функции) нами введен термин *эквиваленты*.

Центральная глава монографии – *Выражение генитивных значений* – состоит из трех частей: *Эквиваленты адноминального беспредложного генитива*, *Эквиваленты адвербального беспредложного генитива* и *Эквиваленты генитивных предложно-падежных словосочетаний*, после чего следует дифференциация значений в рамках каждой из них в отдельности.

В рамках первой части выделяются *эквиваленты адноминального беспредложного генитива*: посессивное прилагательное как эквивалент беспредложного посессивного генитива; предложно-падежное словосочетание ОД + ОП в функции генитива представляет эквивалент беспредложного посессивного генитива или предложно-падежного словосочетания ОД + Г для выражения принадлежности и происхождения; общая падежная форма или словосочетание ОД + ОП используется вместо адноминального беспредложного генитива в партитивно-посессивном значении; конструкция ОД + ОП или беспредложно употребленный общий падеж при девербативном существительном представляют эквиваленты субъектного генитива; вместо объектного генитива в посессивном значении употребляется беспредложный общий падеж при девербативном существительном; аналитическая социативная конструкция С / САС / СЪС + ОП является эквивалентом квалитативного генитива.

Согласно той же системе представлены также эквиваленты для выражения партитивного адноминального беспредложного генитива: словосочетания при участии партитивного квантификатора (число, существительное, наречие) и существительного в общем падеже в качестве партитивного дополнения.

Здесь также рассматриваются беспредложная общая падежная форма и синтагматические связи С / ЗА + ОП как дополнение прилагательного – это эквиваленты беспредложного партитивного генитива как дополнения прилагательного.

Во второй части рассматриваются *эквиваленты адвербального беспредложного генитива*. В исследованном говоре роль беспредложного генитива в функции глагольного дополнения (в экзистенциальном, партитивном, аблативном значении, в генитиве игры и в других значениях), чаще всего берет на себя форма номинатива в функции логического субъекта, а также общая падежная форма в функции генитива. Если именное дополнение встречается в функции прямого объекта, то тогда употребляется ОП / А.

Эквиваленты адвербального темпорального беспредложного генитива, анализированные и засвидетельствованные многочисленными примерами, недвусмысленно показывают, что в говоре ябланичского края вместо беспредложного темпорального генитива употребляются семантически эквивалентные темпоральные конструкции с беспредложным общим падежом в функции генитива.

При представлении *эквивалентов генитивных предложно-падежных словосочетаний* мы отступили от традиционного подхода, когда различные значения генитивных предложно-падежных словосочетаний анализируются исходя из предлогов, считая, что аналитическому типу склонения больше отвечает подход, учитывающий в большей степени подчеркивание и конкретизацию, в конкретном случае, генитивных значений. Т. о. в рамках третьей части встречаются выделенные предложно-падежные словосочетания с пространственной и местной семантикой, темпоральным значением, причинным значением, словосочетания эксклюзивные и словосочетания заместительные.

Заключительные выводы состоят из трех подразделов, охваченных общим заглавием *Выражение генитивных значений – Распространение употребления некоторых предлогов при реализации генитивных значений и сужении генитивного семантического поля падежной синонимией; Инвентарь генитивных предлогов в говоре ябланичского края и их отношение к генитивным предлогам в стандартном сербском языке; Выражение генитивных значений в ябланичском говоре и их отношение к остальным призренско-тимочским говорам.*

Особое приложение представляют *Тексты*, записанные и отмеченные на территории ябланичского говора. Они обеспечивают широкое и комплексное ознакомление с падежной системой ябланичского говора

в целом, учитывая, что данное исследование посвящено только генитивным значениям.

Результаты анализа объемного полевого исследовательского материала направляют на вывод, что отсутствие морфологического генитива в данном говоре не представляют препятствие для выражения самых различных генитивных значений, как первичных и частотных, так и вторичных и менее частотных, обладающих многочисленными семантическими нюансами, характерными для нашего стандартного языка. Здесь можно говорить только об употреблении других грамматических средств (в первую очередь об общем падеже в функции генитива, или, реже, о варианте морфологического вида какого-нибудь другого предлога, или о вполне различных формах предлогов, синонимичных с некоторыми предлогами литературного языка, и в крайнем случае о возможности иной организации синтаксических элементов).

Представленные способы выражения генитивных значений в говоре ябланичского края сравниваются с состоянием в других призренско-тимочских говорах, преимущественно на основании данных, имеющих-ся в приложенных текстах и их монографических описаний. Результаты компаративных исследований показывают, что в большинстве случаев речь идет об идентичных эквивалентах, характерных для территории призренско-тимочской диалектной зоны. Так как синтаксические проблемы в основном не были предметом особых исследований в наших традиционных диалектологических монографиях, сравнительное исследование генитива как одной из центральных падежных форм раскрывает значительную часть проблематики о падежной системе и остальных призренско-тимочских говоров.

Результаты исследования употребления генитивных значений в говоре ябланичского края показали, что ябланичский говор не отстает от общих узусов аналитического склонения и остальных балканистических падежных особенностей других призренско-тимочских говоров, какими являются: а) общий падеж как единственная и исключительная форма реализации всех падежных форм; б) значительное преимущество эквивалентов предложных генитивных конструкций над эквивалентной формой беспредложного генитива; в) значительное сужение семантического поля генитивной падежной формы за счет употребления номинатива в функции субъектного генитива как синтаксического дополнения утвердительных и отрицательных, личных и безличных форм глаголов *имати* и *бити* в конструкциях с экзистенциальной и партитивной семантикой; г) сужение поля генитива как дополнения утвердительных и

отрицательных глаголов с партитивным значением за счет расширения употребления общего падежа в аккузативной функции объекта; д) употребление инструментальных или аккузативных конструкций вместо посессивного или партитивного адноминального беспредложного генитива; е) расширение посессивных *НА конструкций* вместо беспредложного посессивного генитива; е) употребление общего падежа в функции аккузатива как дополнения к глаголу *немам* и переходным глаголам с отрицанием, или вместо адвербального беспредложного генитива игры и генитива присяги.

ЛИТЕРАТУРА

Арсенијевић 1993: Нада Арсенијевић, *О њосесивним и егзистенцијалним реченицама са глаголом и м а њ и и њиховим мађарским еквивалентима*. – ЗбФЛ XXXVI/2, Нови Сад, 61–69.

Белић 1905: Александар Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*. – СДЗб I, Београд.

Белић 1998: Александар Белић, *О језичкој природи и језичком развоју*, књ. II. – Општа лингвистика, први том, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.

Богдановић 1979: Недељко Богдановић, *Говори Бучума и Белог Пољока*. – СДЗб XXV, Београд.

Богдановић 1987: Недељко Богдановић, *Говор Алексиначког Поморавља*. – СДЗб XXXIII, Београд, 7–302.

Broh 1903: Olah Broch, *Die Dialekte de südlichsten Serbiens; der Balkankommission Linduische Abteilung III*, Wien.

Вукадиновић 1996: Вилотије Вукадиновић, *Говор Црне Траве и Власине*. – СДЗб XLII, Београд, 1–317.

Гортан – Премк 1963–1964: Даринка Гортан-Премк, *Синтагме и предлошко-надежне конструкције код Вука*. – ЈФ XXVI/1–2, Београд, 437–458.

Гортан – Премк 1973: Даринка Гортан – Премк, *О еволутивним тенденцијама акузативних синтагми без предлога у српскохрватском језику*. – ЈФ XXX/1–2, Београд, 281–295.

Гортан – Премк 1977: Даринка Гортан – Премк, *О неким ивицањима двојачке глаголске реције*. – ЈФ XXXIII, Београд, 237–246.

Грковић 1968б: Милица Грковић, *Уйоїреба ѓадежа у чумићком говору*. – ППЈ 4, Нови Сад, 133–159.

Даничић 1858: Ђуро Даничић, *Србска синїакса*. – Београд.

Жугић 2005¹: *Речник говора јабланичког краја*. – СДЗБ ЛП, Београд, IX – XLII + 1–470.

Жугић 2005²: Радмила Жугић, *Предлог НА у говору јабланичког краја*. – Србистички прилози, Зборник у част професора Славка Вукомановића, Филолошки факултет Универзитета у Београду, Београд 2005, 99–106.

Жугић 2007: Радмила Жугић, *Од їеренског їрикуїљања лексичке грађе до објављеног речника* (аугореферат са промоције Речника говора јабланичког краја). – Наше стварање, 2007/1–2, година LIV, Лесковачки културни центар, Лесковац, 176–178.

Ивић М. 1955-1956: Милка Ивић, *Из їроблематичке ѓадежних временских констїрукција*. – ЈФ XXI, Београд, 165–214.

Ивић М. 1957: Милка Ивић, *Једно їоглавље из грамаїике нашег модерног језика – сисїем месних ѓадежа*. – ГФФ, II, Нови Сад, 145–158.

Ивић М. 1958: Милка Ивић, *Сисїем їредлошких констїрукција у срїскохрвайском језику*. – ЈФ, XXII, Београд, 141–166.

Ивић М. 1959: Милка Ивић, *Срїскохрвайски ѓадежни облици обавезно їраћени одредбом као їомоћним морфолошким знаком*. – ГФФ IV, Нови Сад, 151–163.

Ивић М. 1960: Милка Ивић, *Диференцијалне синїаксичке особине у словенском језичком свеїу*. – ГФФ V, Нови Сад, 49–74.

Ивић М. 1961: Милка Ивић, *О їојавама синїаксичке обавезности*. – ГФФ VI, Нови Сад, 180–190.

Ивић М. 1963: Милка Ивић, *Реїерїоар синїаксичке їроблематичке у срїскохрвайским дијалектима*. – ЗбФЛ VI, Нови Сад, 13–30.

Ивић М. 1971: Милка Ивић, *Квесїионар за уйоїребу ѓадежа у савременом срїскохрвайском књижевном језику*. – ЗбФЛ XIV/1, Нови Сад, 159–170.

Ивић М. 1983: Милка Ивић, *Лингвистички огледи*. – Београд, 179–225.

Ивић П. 1957: Павле Ивић, *О говору Галишњољских Срба*. – СДЗБ XII, Београд, 323–403.

Ивић П. 1971: Павле Ивић, *Српски народ и његов језик*. – Београд.

Ивић П. 1985²: Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод у шћокавско наречје*. – Нови Сад.

Ивић П. 1990: Павле Ивић, *О језику некадашњем и садашњем*. – Београд-Приштина.

Илић 1978: Радомир Илић, *Јабланица, Вейтерница и Пусџа Река*. – СГД, књ. 46, Београд.

Јовић 1968: Душан Јовић, *Трстенички говор*. – СДЗБ XVII, Београд, 1–240.

Ковачевић 1981: Милош Ковачевић, *Уйошреба љриједлога љреко у српскохрватском сџандардном језику*. – НЈ XXV/3, Београд, 136–158.

Кристал 1985: Дејвид Кристал, *Енциклопедијски речник модерне лингвистџике*. – Нолит, Београд.

Марковић 2000: Јордана Марковић, *Говор Зайлања*. – СДЗБ XLVII, Београд, 7–307.

Милинковић 1987: Љубо Милинковић, *Консџрукције с љредлогом з а у савременом руском и српскохрватском језику*. – ЈФ XLIII, Београд, 137–171.

Милорадовић 2003: Софија Милорадовић, *Уйошреба љадежних облика у говору Параћинског Поморавља*. – Етнографски институт, књ. 50, Београд.

Митровић 1984: Брана Митровић, *Речник лесковачког говора*. – Народни музеј, Лесковац.

Михајловић 1977: Јован Михајловић, *Лесковачки говор*. – Народни музеј, Лесковац.

Младеновић 2001: Радивоје Младеновић, *Говор шарџланинске жуйе Гора*. – СДЗБ XLVIII, Београд.

Мршевић 1973: Драгана Мршевић, *Предлози над, љод, љред и изнад, исџод и исџред с одговарајућим љадежним обли-*

цима у функцији одређивања просторних односа. – НЈ XIX/4–5, Београд, 204–227.

Николић 1995-1996: Мирослав Николић, *Недеклинабилне именице у српском језику*. – НЈ XXX/1–5, Београд, 15–44.

Павловић 1996: Слободан Павловић, *Падежи са значењем иптеритивне симултаности у говору северозајадне Боке*. – ГФФ, XXIV, Нови Сад, 11–23.

Павловић 2000: Слободан Павловић, *Детерминативни падежи у говору северозајадне Боке*. – Библиотека јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 16, Београд.

Пецо – Милановић 1968: Асим Пецо – Бранислав Милановић, *Ресавски говор*. – СДЗБ XVII, 241–366.

Ракић–Милојковић С. 1995: Софија Ракић-Милојковић, *Синтаксички уједињеник за говоре косовско-ресавске и призренско-тимочке дијалекатске зоне*. – СДЗБ XLI, Београд, 525–570.

Реметић 1996: Слободан Реметић, *Српски призренски говор I (гласови и облици)*. – СДЗБ XLII, Београд, 319–614.

Симић 1980: Радоје Симић, *Синтакса левачког говора I, Употреба падежних облика*. – СДЗБ XXVI, Београд, 1–146.

Смиљковић – Жугић – Стојановић 2009: Стана Смиљковић – Радмила Жугић – Славка Стојановић, *Настава српског језика на дијалекатском подручју*. – Учитељски факултет, Врање.

Станковић 1994: Станислав Станковић, *Треће лице множине презентива у говору власитиначког краја*. – Зборник реферата са научног скупа у Нишкој Бањи, 17–20. 6. 1992, Ниш, 307–315.

Станковић 2008: Станислав Станковић, *Границе призренско-тимочких говора у власитиначкоме крају*. – Институт за српски језик Српске академије наука и уметности, Монографије 5, Београд.

Стевановић 1991⁵: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*. – Научна књига, Београд, 1991⁵.

Тополињска 2002: Зузана Тополињска, *Антропогенетичка историја језика и српски падежни системи*. – ЈФ LVI/3–4, Београд, 1229–1236.

Тирић 1999: Љубисав Тирић, *Говори Понишавља*. – СДЗБ XLVI, Београд, 7–262.

Фелешко 1995: Казимјеж Фелешко, *Значења и синтакса српско-хрватског генитива*. – Београд.

СКРАЋЕНИЦЕ

Техничке скраћенице

А	акузатив
адм.	административан
в.	види, видети
Г	генитив
Г/А	генитив/акузатив
др.	друго
ж.р.	женски род
И	инструментал
итд.	и тако даље
јд.	једнина
л.	лице
м.р.	мушки род
Н	номинатив
Н – А – В	номинатив-акузатив-вокатив
нпр.	на пример
ОП	општи падеж
П-Т	призренско-тимочки (дијалекат)
сл.	слично
с.р.	средњи род
стр.	страна
т.	тачка

*Скраћенице часописа,
публикација, речника*

ГФФ	Годишњак Филозофског факултета, Нови Сад
ЗБФЛ	Зборник (Матице српске) за филологију и лингвистику, Нови Сад
ЈФ	Јужнословенски филолог, Београд
НЈ	Наш језик, Београд
ППЈ	Прилози проучавању језика, Нови Сад
Р. САНУ	Речник српскохрватског књижевног и народног језика, Београд
СГД	Српско географско друштво, Београд
СДЗБ	Српски дијалектолошки зборник, Београд

О АУТОРУ

Др Радмила Жугић, научни саветник у Институту за српски језик САНУ, рођена је 11. 9. 1952. године у селу Лугару код Лебана.

Основну школу учила је у оближњим селима Великом Војловцу и Бошњацу, а гимназију у Лебану.

Дипломирала је на Филолошком факултету у Београду 1978., где је и магистрала 1980. и докторира 1993. године.

У Институту за српски језик САНУ ради од 1979. године, на пројекту *Лингвистичка исцртавања савременог српског језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*.

Радове који се баве проучавањем различитих нивоа јабланичког говора (југозападно од Лесковца), доводећи стање испитиване појаве у везу са стањем у стандардном српском језику с једне стране, и с друге стране са стањем у осталим призренско-тимочким говорима, објављује у најпрестижнијим нашим часописима.

Аутор је лексикографске монографије *Речник говора јабланичког краја* у издању Српске академије наука и уметности и Института за српски језик САНУ (Београд, 2005) која је одлуком Уређивачког одбора Речника САНУ уврштена у изворе грађе за израду овог великог академског речника.

Коаутор је (са Станом Смиљковић и Славком Стојановић) монографије *Настава српског језика на дијалекатском подручју* у издању Учитељског факултета у Врању (Врање, 2009).

Књига *Исказивање генитивних значења у говору јабланичког краја (у светлу призренско-тимочких говора као целине)* коју објављује Институт за српски језик САНУ у Београду, трећа је монографија овог аутора.

Др Радмила Жугић, осим учешћа на националним и међународним скуповима, значајан допринос даје као председник Организационог од-

бора научног скупа у Лесковцу који се одржава сваке друге године од 2006., а оквирна тематика је о дијалектима и дијалекатској књижевности. Зборник радова са скупа из 2008. године, *Дијалекат̄и – дијалекат̄иска књижевност̄и*, у издању Лесковачког културног центра (2009), уредио је овај аутор.

Нераскидиве везе са завичајем посредством просветних и културних институција на југу Србије, ауторка је материјализовала како својим научно-истраживачким радом, тако и непосредним контактима и сарадњом са школском популацијом и просветним кадром, сталним настојањем да се схвати значај познавања и очувања матерњег говора као водиле при усвајању и усавршавању стандарда и књижевног српског језика.

У ЕДИЦИЈИ „МОНОГРАФИЈЕ”
ОБЈАВЉУЈУ СЕ РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА
КОЈА СЕ СПРОВОДЕ У СКЛОПУ НАУЧНИХ
ПРОЈЕКТА ЧИЈИ ЈЕ НОСИЛАЦ
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ.
ОНА ОБУХВАТАЈУ НАЈШИРУ
ПРОБЛЕМАТИКУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА,
КАКО КЊИЖЕВНОГ ТАКО И НАРОДНОГ,
У ПРОШЛОСТИ И У САДАШЊОСТИ.

ISBN 978-86-82873-31-0

9 788682 873310